

UNIVERZITET U BEOGRADU
DEFEKTOLOŠKI FAKULTET

Danica V. Vasiljević

**PSIHO-SOCIJALNA OBELEŽJA MALOLETNIH
DELINKVENATA I PRIMENA METODA
RESOCIJALIZACIJE**

Magistarska teza

Beograd, 2005.

Mentor:

prof. dr Snežana Soković
Pravni fakultet, Kragujevac

Članovi komisije:

prof. dr Dobrivoje Radovanović
Defektološki fakultet, Beograd

prof. dr Ivan Vidanović
Fakultet političkih nauka, Beograd

Datum odbrane teze:

24.10.2005.

Psiho-socijalna obeležja maloletnih delinkvenata i primena metoda resocijalizacije

Apstrakt

Ovaj rad, inspirisan principom individualizacije, sastoji se iz pet tematski povezanih celina. Teorijski deo rada obuhvata terminološko određenje i definisanje pojmova, kratak pregled istorijskog razvoja krivičnog položaja maloletnih prestupnika, etiološka shvatanja i fenomenologiju maloletničkog prestupstva. Prikazan je iscrpan pregled metoda i instrumenata koji se koriste za procenu karakteristika prestupnika, a takođe i neka praktična rešenja u oblasti resocijalizacije.

Predmet empirijskog istraživanja bio je postupak procene maloletnih prestupnika u centrima za socijalni rad, koji predstavlja osnov za izricanje krivičnih sankcija. Postupak procene smo označili kao prvi segment procesa resocijalizacije budući da predstavlja prvi intenzivniji kontakt maloletnika sa institucijama sistema.

Namera nam je bila da ispitamo u kojoj meri obeležja maloletnika imaju uticaja na opredeljenje za izbor najpogodnije sankcije. Rezultati istraživanja sprovedenog u odeljenjima za maloletničku delinkvenciju centara za socijalni rad ukazuju na povezanost pojedinih karakteristika maloletnika i izrečene sankcije.

Ključne reči: maloletnička delinkvencija, procena prestupnika, resocijalizacija

Psycho-social characteristics of juvenile offenders and resocialization methods application

Abstract

This work, consisting of five integral chapters, was inspired with the individualization principle. A theoretical part of the work include term definition, historical review of juvenile offender`s criminal law status, etiology and phenomenology of the crime. Comprehensive overview of offender assessment instruments and treatment methods were presented.

The subject of the research was offender assessment procedure in Social work centers. We designated offender assessment as the first step in resocialization process.

We intended to evaluate the influence of juvenile offender`s characteristics on judicial decision. Research findings indicate that certain offender characteristics are in strong association with assigned sanction.

Key words: juvenile delinquency, offender assessment, resocialization

Sadržaj

Uvod	1
1. Maloletnička delinkvencija	5
1.1. Terminološko određenje pojma	5
1.2. Delinkventno ponašanje	6
1.3. Krivičnopravni položaj maloletnika.....	11
1.3.1. Istorijski pregled	11
1.3.2. Savremeni pristup krivičnopravnom položaju maloletnika	16
1.3.3. Krivične sankcije prema maloletnim prestupnicima	19
1.4. Etiološka shvatanja o kriminalitetu i prestupništvu mladih	22
1.4.1. Antropološka, biološke i psihopatološka teorija	23
1.4.2. Psihološke teorije	25
<i>Teorija inteligencije.....</i>	<i>25</i>
<i>Psihoanalitičke teorije</i>	<i>26</i>
<i>Teorija uslovljavanja</i>	<i>26</i>
1.4.3. Sociološke teorije	27
<i>Teorija anomije.....</i>	<i>27</i>
<i>Teorija diferencijalne asocijacije.....</i>	<i>28</i>
<i>Teorija delinkventne potkulture.....</i>	<i>29</i>
<i>Teorija etiketiranja.....</i>	<i>29</i>
1.4.4. Multifaktorski pristupi	30
1.5. Fenomenologija prestupništva mladih	32
1.5.1. Obim, dinamika i struktura prestupništva maloletnika u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine	34
1.5.2. Krivičnopravna reakcija na prestupništvo maloletnika u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine	39
2. Resocijalizacija	43
2.1. Pojam resocijalizacije.....	43
2.2. Osnovni principi resocijalizacije	46
2.3. Princip individualizacije.....	49
3. Ispitivanje karakteristika maloletnih prestupnika.....	54
3.1. Značaj i ciljevi procene maloletnih prestupnika.....	55
3.2. Metodološki pristupi postupku procene	58
3.3. Faktori rizika	60
3.4. Pregled strategija i instrumenata za procenu prestupnika	64
3.4.1. Detekcija (screening).....	66
3.4.2. Donošenje odluka u sistemu maloletničkog pravosuđa	68
<i>Instrumenti za procenu rizika.....</i>	<i>71</i>
<i>Instrumenti za određivanje stepena nadzora.....</i>	<i>74</i>
<i>Instrumenti za procenu potreba</i>	<i>75</i>
3.4.3. Klinička procena.....	76
<i>Strategija zasnovana na postupku</i>	<i>77</i>

<i>Strategija zasnovana na klasifikaciji</i>	78
<i>Strategija zasnovana na proceni rizika i potreba</i>	81
<i>Klasifikacija instrumenata za kliničku procenu</i>	82
3.5. Instrument izbora	86
4. Programi tretmana maloletnih delinkvenata	89
4.1. Evaluacija programa tretmana	89
4.2. Rezultati meta-analiza	91
4.3. Principi efikasnih tremana	93
4.4. Uticaj faktora responsivnosti	96
4.4.1. Karakteristike prestupnika od uticaja na tretman	98
<i>Tip ličnosti</i>	99
<i>Inteligencija</i>	100
<i>Antisocijalna logika</i>	100
<i>Anksioznost</i>	101
<i>Motivacija</i>	102
4.4.2. Rezultati studija	104
4.5. Tipovi i modaliteti tretmana prestupnika	106
4.5.1. Metode tretmana koje treba izbegavati	106
<i>Kažnjavanje</i>	107
<i>Programi zastrašivanja (Scared Straight)</i>	108
<i>Boot camp programi</i>	108
<i>Wilderness programi</i>	109
4.5.2. Programi "koji obećavaju"	109
<i>Kognitivno-bihejvioralni pristup</i>	110
<i>Multisistemska terapija</i>	111
<i>Programi medijacije</i>	113
<i>Diverzion programi</i>	114
5. Empirijsko istraživanje	116
5.1. Predmet istraživanja	116
5.2. Ciljevi, zadaci i hipoteze istraživanja	117
5.3. Metodološki okvir istraživanja	119
<i>Vreme i mesto istraživanja</i>	119
<i>Uzorak</i>	119
<i>Način prikupljanja podataka</i>	120
<i>Korišćene varijable</i>	120
<i>Statistička obrada podataka</i>	122
5.4. Rezultati istraživanja	123
5.4.1. Centar za socijalni rad	123
<i>Delatnost centara za socijalni rad</i>	123
<i>Centri za socijalni rad i krivični postupak prema maloletnicima</i>	125
<i>Procena maloletnika u centrima za socijalni rad</i>	126
5.4.2. Neki aspekti rada timova za maloletničku delinkvenciju.....	128
<i>Stručni potencijali</i>	129
<i>Timski rad</i>	129
<i>Metode i tehnike rada</i>	129
<i>Saradnja sa institucijama</i>	131

<i>Problemi u radu</i>	132
<i>Predlozi i sugestije</i>	133
5.4.3. Neke karakteristike ispitivane populacije	134
<i>Osnovne socijalno-demografske karakteristike</i>	135
<i>Karakteristike porodice</i>	137
<i>Psihološke karakteristike</i>	143
<i>Kriminološka obeležja</i>	144
5.4.4. Testiranje istraživačkih hipoteza.....	147
5.4.5. Profil maloletnika	164
Zaključna razmatranja	166
Literatura	173
Prilog A	180
Prilog B	183

*"Da li smo rođeni zli ili smo isti k`o ostali,
da li smo rođeni zli, il` smo u putu to postali?"*

Uvod

Društvo se danas suočava sa alarmantnim porastom delinkventnog ponašanja mladih. Statistički podaci, kao i radovi domaćih i stranih autora, ukazuju na stalni porast maloletničke delinkvencije, a crne hronike u dnevnoj štampi opominju da mladi, a u poslednje vreme i deca, postaju sve češći protagonisti kriminalnih dela.

Maloletnička delinkvencija je univerzalni društveni problem u svim zemljama, bez obzira na društveni sistem i stepen ekonomskog i socijalnog razvoja. Prestupničko ponašanje mladih je i kod nas predmet koji zaokuplja pažnju ne samo stručnjaka i naučnih radnika, već i celokupnog društva. Kompleksnost pojave, uslovljena brojnošću faktora koji na nju utiču, zahteva proučavanje sa različitih aspekata: pravnog, medicinsko-psihološkog, vaspitnog, socijalnog. Ovakav pristup omogućava ne samo detaljno upoznavanje sa problemom maloletničke delinkvencije, već i utvrđivanje svih uzroka bitnih za njeno nastajanje. Samo istovremenim proučavanjem ove složene društvene pojave sa svih različitih aspekata može se na pravi način pristupiti preventivnom rešavanju problema koje ona sa sobom nosi.

Dugo godina je u javnosti preovladavalo mišljenje, potkrepljeno prividnim osećanjem društvenog blagostanja, da je naša sredina imuna na socijalne bolesti Zapada i da su sporadični slučajevi kriminaliteta mladih predmet brige samo nadležnih institucija: centara za socijalni rad, policije i sudova. Poslednja decenija dvadesetog veka obeležena je burnim društvenim previranjima. Ratovi, migracije stanovništva, nezaposlenost, siromaštvo, socijalna raslojavanja, stvorili su plodno tlo za ispoljavanje svih oblika socijalno patoloških pojava. Danas smo suočeni sa ekspanzijom kriminaliteta na našim prostorima u svim njegovim pojavnim oblicima.

U takvim okolnostima postavlja se i opravdano pitanje: kakvu budućnost i perspektivu za sebe vide mladi u današnjim uslovima; koje

mogućnosti im nudimo? Proces odrastanja i socijalizacije odvija se kroz prihvatanje društvenih vrednosti, stavova i normi ponašanja na kojima se društvo temelji. U društvu poremećenih sistema vrednosti donošenje vrednosnih sudova staviće u dilemu i odrasle, zrele ličnosti, a pogotovo mlade individue koje nemaju izgrađen kritički odnos prema društvenoj realnosti. Dezorganizacija porodice, teški socio-ekonomski uslovi, devalviranje značaja obrazovanja, erozija morala, negativan uticaj medija, pogrešni uzori za identifikaciju, dostupnost narkotika i vatrenog oružja itd. predstavljaju faktore rizika za nastanak delinkventnog ponašanja mladih. Da li će se ono ispoljiti i u kojim okolnostima zavisi i od individualnog sklopa ličnosti.

Društvena reakcija na maloletničku delinkvenciju se odvija u okviru tri elementa: prevencije, represije i prevaspitanja. Granicu između prevencije i represije je teško precizno odrediti. U kom trenutku preventivne mere poprimaju represivni karakter, a s druge strane u kojoj meri represija igra preventivnu ulogu (specijalna i generalna prevencija)? U vezi sa ovim nameće se i pitanje šta je primarni zadatak: zaštita društva od lošeg pojedinca, ili pojedinca od lošeg društva? Izolacija i kažnjavanje jedinke je prirodna reakcija na kršenje normi, ali ukoliko nije praćena odgovarajućim merama koje će sprečiti recidivizam njen efekat liči na gašenje šumskog požara kofom vode. Prestupnik sankciju ne treba da shvati kao nepravdu koja mu je učinjena, već kao mogućnost da uči na sopstvenim greškama i prihvati odgovornost za svoje postupke.

Kontroverzno pitanje poverenja u ideju resocijalizacije rešavamo optimizmom koji nas navodi na zastupanje gledišta da je resocijalizacija (ipak) moguća. U suprotnom bismo morali priznati da je i posao kojim se bavimo uzaludan. Bez namere da naše "vjeruju" zvuči naivno, svesni smo činjenice da zadatak istraživača nije da veruje, već da traži dokaze. Otuda je i glavna inspiracija našeg rada traganje za činjenicama koje mogu biti od značaja za teoriju i praksu resocijalizacije.

Lajtmotiv našeg istraživanja nalazimo u principu individualizacije, koji se provlači kroz stranice koje slede i kao most povezuje dve nepregledne obale: neistražene kutke ljudske individualnosti i neotkrivene potencijale teorije i prakse resocijalizacije.

Osnovno pitanje koje smo teorijskim istraživanjem postavili je sledeće: "Da li karakteristike prestupnika imaju uticaja na uspešnost procesa resocijalizacije?" Odgovor se intuitivno naslućuje; njegovu potvrdu smo potražili na stranicama autora koji su se ovom problematikom bavili. Pokušaćemo da sistematizujemo ta saznanja i izvućemo njihovu suštinu u nadi da će poslužiti kao putokaz za empirijski deo istraživanja.

Pitanje na koje smo tražili odgovor u empirijskom delu istraživanja bilo je: "Koje su to najbitnije karakteristike maloletnika koje utiču na izricanje određene sankcije?" Cilj empirijskog dela istraživanja bio je pronalaženje razlika u karakteristikama maloletnika kojima su izrečene različite vaspitne mere (ukor, pojačani nadzor organa starateljstva i mera upućivanja u vaspitno-popravni dom), kao i pokušaj utvrđivanja međuzavisnosti između pojedinih obeležja maloletnika i izrečene sankcije.

Prvi deo rada je posvećen terminološkom određenju i definisanju pojma maloletničke delinkvencije. Prikazaćemo istorijski razvoj i savremenu praksu postupanja prema maloletnim prestupnicima i dati pregled etioloških shvatanja o kriminalitetu. U poglavlju o fenomenologiji, kroz analizu statističkih podataka, pokušaćemo da sagledamo neke karakteristike prestupništva i krivičnopravne reakcije na prestupništvo mladih u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine.

U drugom delu ćemo, koristeći teorijska razmatranja autoriteta iz oblasti penologije, sagledati različite aspekte resocijalizacije maloletnih delinkvenata.

Treće poglavlje je rezultat pregleda literature koja obrađuje metodologiju procene karakteristika prestupnika. Prikazaćemo strategije, klasifikaciju i tipove instrumenata za merenje različitih faktora povezanih sa delinkventnim ponašanjem.

Prikaz rezultata evaluacije programa tretmana u četvrtom delu rada poslužiće kao ilustracija nekih praktičnih rešenja u oblasti primene metoda resocijalizacije. Centralni deo posvećen je analizi onih karakteristika ličnosti prestupnika koje mogu uticati na uspešnost procesa resocijalizacije.

Peto poglavlje čini empirijski deo rada, čiji je zadatak bio upoznavanje sa metodskim postupcima i tehnikama rada timova za maloletničku

delinkvenciju centara za socijalni rad i pokušaj identifikovanja onih karakteristika maloletnika koje opredeljuju stručnjake prilikom odlučivanja o preporuci za izricanje krivične sankcije.

Kada sam se suočila sa temom naizgled bezazlenog naslova, prva ideja je bila ispitati psiho-socijalne karakteristike maloletnika u uslovima zavodskog tretmana. Međutim, kako je vreme odmicalo, polako sam uviđala da se hvatam u koštac sa nizom poteškoća. Pregledom literature pronašla sam brojne instrumente za merenje psiho-socijalnih karakteristika delinkvenata, čija bi primena zahtevala kompetencije psihologa, sociologa, kriminologa, metodičara. Izlaz iz ovog začaranog kruga pronašla sam u istraživanju postupka procene maloletnika u centrima za socijalni rad, koji prethodi izricanju vaspitne mere. Postupak procene maloletnika predstavlja prvi segment resocijalizacije, koji je možda i najznačajniji, jer usmerava dalji pravac postupanja sa maloletnikom koji je u sukobu sa zakonom.

1. Maloletnička delinkvencija

1.1. Terminološko određenje pojma

Za razumevanje pojma prestupništva mladih, kao specifičnog oblika društveno neprihvatljivog ponašanja, neophodno je pored određivanja same suštine ove pojave pristupiti njenom definisanju i terminološkom označavanju. Zahvaljujući primetnom neskladu između termina i njegove pojmovne sadržine možemo reći da ima toliko "definicija tog pojma koliko i autora koji se tim pitanjem bave".¹

Veliki broj autora, proučavajući ovu pojavu sa različitih aspekata, a u zavisnosti šta pod istom podrazumeva, različito je i jezički određuje. Samo u našoj zemlji je u upotrebi preko 20 termina kojima se ona označava, kao što su: maloletnička delinkvencija; maloletničko prestupništvo; vaspitna zapuštenost; društvena neprilagođenost; moralna posrnulost; mladi sa disocijalnim ponašanjem, antisocijalno ponašanje, asocijalno ponašanje, socijalno patološko ponašanje i sl.²

U inostranoj, naročito angloameričkoj, kriminološkoj i drugoj stručnoj literaturi u najširoj je upotrebi izraz maloletnička delinkvencija, koji se uveliko odomaćio kod nas. Prema rečniku engleskog jezika³ izraz delinkvencija datira iz XVII veka i potiče od latinske reči *delinquentia* = greška, prekršaj ili *delinquere* = prekršiti zakon, a definiše se kao "prekršaj ili prestup, obično blaže prirode, pogotovo onaj koji počine mlade osobe", a prema drugom izvoru⁴ kao "nedostatak odgovornosti; zanemarivanje dužnosti ili neodgovaranje pravnim zahtevima". Izraz maloletnička delinkvencija objašnjava se kao "protivdruštveno ponašanje maloletnika koji je izvan roditeljske kontrole, pa stoga predmet pravne akcije", odnosno "kršenje zakona od strane maloletnika koje nije kažnjivo smrću ili doživotnim zatvorom".⁵ Jezički ekvivalent ovom stranom terminu je maloletničko prestupništvo, odnosno prestupničko ponašanje mladih, koji takođe ima široku

¹ Dr B. Skaberne: *Aspekti vaspitne zapuštenosti*, Osvrti, br. 2/68, str. 35

² Ž. Jašović: *Kriminologija maloletničke delinkvencije*, Beograd, 1991, str. 23

³ *Collins English Dictionary*, www.wordreference.com

⁴ *WordSmyth Dictionary*, www.wordsmyth.net

⁵ *Merriam-Webster Dictionary on line*, www.m-w.com

primenu u domaćoj literaturi i za koji se zalažu brojni naši naučni radnici.⁶ Domaći termin maloletničko prestupništvo i inostrani, odomaćeni, maloletnička delinkvencija, koje ćemo koristiti u sinonimnom značenju, izražavaju bitan "objektivan kvalitet ove pojave – prestup, prekoračenje, povredu društvenih normi i vrednosti zaštićenih tim normama."⁷

Treba pomenuti da se u *Standardnim pravilima Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (Pekinška pravila)* pojmovi vezani za ovu problematiku terminološki određuju na sledeći način (Pravilo 2.2):

- a) Maloletnik je dete ili mlada osoba koja se, prema dotičnom pravnom sistemu, može u pogledu prestupa tretirati drugačije od odraslih;
- b) Prestup je svako ponašanje (postupanje ili propuštanje) koje je kažnjivo po dotičnom pravnom sistemu;
- c) Maloletni prestupnik je dete ili mlada osoba za koju se tvrdi da je izvršio ili za koga je utvrđeno da je izvršio prestup.⁸

1.2. Delinkventno ponašanje

Problem određivanja pojma maloletničke delinkvencije zaokuplja autore različitih orijentacija, pa su stoga u teoriji prisutne pravne, kriminološke, sociološke, psihološke i druge definicije. Različiti pristupi i stavovi o ovom pitanju ukazuju na napore autora da osvetle ovu pojavu sa raznih aspekata, ali moramo konstatovati da ta heterogenost čini nemogućim prihvatanje jedne opšte definicije.

Poteškoće proizilaze i iz kompleksnosti same pojave; naime, kako *H. C. Quay* primećuje, ne možemo svako neprihvatljivo ponašanje okvalifikovati kao delinkventno. Neka ponašanja su nelegalna, neka možemo oceniti nemoralnim, ali nisu sva nelegalna ponašanja nemoralna, a većina nemoralnih ponašanja ne mogu se pravno sankcionisati. Dakle, ne možemo označiti delinkventom svaku osobu koja je uhapšena ili osuđena za neko delo, kao što

⁶ A. Todorović, D. Lazarević, Ž. Jašović, I. Ignjatović: *Prestupništvo maloletnika u Beogradu*, IKKI, Beograd, 1970.

⁷ Ž. Jašović: *Kriminologija maloletničke delinkvencije*, Beograd, 1991, str. 28

⁸ *United Nations standard minimum rules for the administration of juvenile justice (The Beijing Rules)*, Res 40/33, 1985.

nisu nedelinkventi ni svi oni koji nemaju takvu istoriju.⁹ Izraz delinkvencija je, kako isti autor naglašava, pre svega pravni termin. Stoga je logično da se odgovarajuća definicija fokusira na pravni smisao pojave, uključujući pritom u razmatranje i širi sociološki i psihološki aspekt. Autor nudi definiciju po kojoj je delinkvent "osoba otuđena od kulturne sredine u kojoj je odgajena i čije ponašanje predstavlja relativno ozbiljan pravni prestup koji je neprimeren njegovom stepenu razvoja, a koji nije posledica izrazito niskog stepena inteligencije, intrakranijalnog organskog poremećaja, teške mentalne ili metaboličke disfunkcije. Pritom je od manjeg značaja činjenica da li je neko pravno procesuiran".¹⁰

Kritički osvrt na ovu definiciju, pored njenih dobrih strana, ukazaće i na "boljke od kojih pati" većina sličnih pokušaja, a to je pre svega njena nedovoljna preciznost. U domaćoj stručnoj literaturi prisutna je podela na tri osnovna pristupa određivanju pojma maloletničke delinkvencije.

Prvi, uži pristup obuhvata samo one radnje i ponašanja maloletnika koji su obuhvaćeni pozitivnim krivičnim zakonodavstvom, dakle kriminalitet mladih.¹¹ Zastupnici ovih shvatanja insistiraju da maloletnička delinkvencija mora biti definisana zakonom i svesti se na krivična dela kao i kod odraslih, punoletnih izvršilaca. Tako A. Carić definiše ovu pojavu kao "svako ponašanje osoba ispod zakonom određene granice krivično-pravnog punoljetstva koje je u suprotnosti s krivičnim zakonom i koje zbog društvene opasnosti ličnosti i ponašanja zahtijeva intervenciju zajednice i potrebu reagiranja nadležnih organa".¹² Ovako shvaćen pojam delinkvencije je svakako najprecizniji ali, stavljanjem naglaska na interese društva, zanemaruje zaštitu mladih kao subjekata takvog ponašanja. Naime, brojne pojave kao što su skitnja, prosjačenje, uživanje alkohola i narkotika, bežanje od kuće i škole, zanemarivanje radnih obaveza i sl. nisu obuhvaćene ovakvom definicijom delinkvencije, a mogu biti veoma štetne ne samo za mlade već i za društvo.

⁹ H. C. Quay and contributors: *Juvenile delinquency*, New Jersey, 1965, op. cit. str. 21-23

¹⁰ H. C. Quay: *ibid*, str. 24

¹¹ Ovo stanovište zastupa većina evropskih pravnih teoretičara, a kod nas na pr. M. Milutinović, *Kriminologija*, Savremena administracija, Beograd, 1985, str. 241

¹² A. Carić: *Problemi maloljetničkog sudstva*, Split, 1971, str. 47

Drugi pristup pojmu maloletničke delinkvencije izlaže nešto šire stanovište, polazeći od prekršaja svih pravnih normi, a ne samo krivičnopravnih. Ovakav pristup je široko rasprostranjen u državama SAD, pa brojni američki autori navode definicije delinkvencije koje pored kršenja krivičnih zakona obuhvataju prekršaje lokalnih propisa i uredbi, kao i ponašanja mladih koja se označavaju kao *status offenses* (prekršaj koji počini maloletnik, a koji u slučaju odraslih ne podleže sankcionisanju, kao što su: bežanje od kuće, skitničenje, posedovanje ili upotreba alkohola, kršenje vremenskih restrikcija i sl.). Tipičan primer takve definicije sadržan je u zakonu države Kalifornija kojom se pod delinkventom podrazumeva "svaka osoba ispod 18 godina starosti koja krši bilo koji zakon ove države ili zakon SAD-a ili bilo koji propis grada ili okruga ove države koji definiše krivično delo, izuzev propisa koji određuju vremensku restrikciju zasnovanu isključivo na godinama starosti, potpada pod nadležnost maloletničkog suda koji takvoj osobi može odrediti starateljstvo suda (*Welfare and Institution Code, Section 602*)". Kritičari ovakvih definicija ističu da su one suviše formalne i pravno limitirane, pa stoga nedovoljne da odraze kompleksnost pojave.

Treći pristup predstavlja pokušaj da se delinkventno ponašanje posmatra šire od kršenja pravnih normi, polazeći od pretpostavke da moralne norme jednog društva imaju takođe veliki značaj u uređivanju međuljudskih odnosa. Ovakva stanovišta se u teoriji označavaju kao sociološko-kriminološka, a njihovi zastupnici ističu obavezu društva da reaguje i na ona ponašanja mladih koja se mogu prepoznati kao "predvorje kriminala". Tako se pod ovim pojmom podrazumevaju "kako oni oblici ponašanja koji su pozitivnim zakonom određeni kao krivična dela i prekršaji, tako i niz drugih postupaka i ponašanja, koja po svom karakteru zahtevaju primenu vankrivičnih, vaspitnih i drugih socijalnih mera i akcija".¹³

A. *Todorović* pod "maloletničkim prestupništvom podrazumeva takva devijantna ponašanja mladih određenog uzrasta kojima se krše legalne norme i odgovarajući propisi određenih ustanova i zajednica, kao i moralne norme

¹³ Ž. Jašović: *Pojam, oblik i dinamika prestupništva omladine*, Pravni život, Beograd, 1965, br. 6, str. 58

društvene sredine”,¹⁴ dok Ž. Jašović daje definiciju po kojoj “prestupničko ponašanje mladih jeste svako ponašanje pojedinaca ili grupa mladih koje je protivdruštveno, odnosno društveno neprihvatljivo, tj. kojim se krše pravne ili moralne norme određenog društva i koje, kada je društveno vidljivo, izaziva spontano ili organizovano društveno reagovanje u nameri da se zaštite društvena dobra i vrednosti, a i sami akteri takvog ponašanja”.¹⁵

Veliki broj stranih autora zastupa slično gledište pa tako *H. Mannheim* smatra da nije zadovoljavajuće delinkvenciju definisati kao “ono što je kažnjivo prema krivičnom zakonu, već da je potrebno razmotriti odnos između legalnih normi i moralnog kodeksa”, dok *S. Robinson* definiše maloletničku delinkvenciju kao “svako ponašanje koje data zajednica u datom vremenu smatra da je u konfliktu s njenim najboljim interesima, bez obzira da li prestupnik jeste ili nije izveden pred sud”.¹⁶

Kritike upućene ovakvom pristupu pojmu maloletničke delinkvencije odnose se pre svega na njihovu manju preciznost u odnosu na pravne definicije (u prethodnom primeru je zaista nejasno šta se podrazumeva pod najboljim interesima društva), pa ih tako *E. Sutherland* naziva “blanketnim definicijama”, a neki domaći autori poput *M. Milutinovića* primećuju da proširivanje pojma delinkvencije van pravnih okvira “može ponekad da posluži i za određene zloupotrebe koje mogu imati praktične implikacije”.

Mogli bismo se prikloniti stanovištima autora koji se zalažu za sociološko-kriminološke definicije, ali njihova nedovoljna preciznost kao i izvesna apstraktnost izazivaju zabrinutost da se njihova praktična funkcija ne svede na puko etiketiranje ili svojevrсно “teoretisanje radi teoretičara”. Naime, relativnost pojma moralne norme proizilazi iz same činjenice da se radi o nepisanim pravilima određenog društva. Svako društvo podložno je promenama i razvoju koji se odvija u periodičnim ciklusima. Sociološka perspektiva nam ukazuje da se društvo u svojoj organizaciji neprestano menja, usložnjavaju se međuljudski odnosi, uspostavljaju nove norme, razvijaju novi vrednosni sistemi. Ono što je u jednom trenutku moralno,

¹⁴ A. Todorović: *Uslovi i uzroci maloletničkog prestupništva u urbanim i ruralnim sredinama*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1971, str. 22

¹⁵ Ž. Jašović: *Kriminologija maloletničke delinkvencije*, Beograd, 1991, str. 61

¹⁶ Cit. prema Ž. Jašoviću, ibid.

društveno poželjno ili korisno u drugim socijalnim ili političkim okolnostima se može oceniti neprihvatljivim i predmetom osude ili sankcionisanja.

S druge strane, pojam društvene reakcije je neophodno precizno definisati kako bi se odredile okolnosti i subjekti koji mogu i moraju reagovati na povredu datih normi. Briga o mladima koji su u sukobu sa zakonom ne može biti predmet spontane reakcije, ali je takođe veoma važno da neselektivno uplitanje u njihov unutrašnji svet ne dobije karakter prinude, narušavanja sloboda i njihovih ljudskih i građanskih prava.

Celishodna definicija bi, uzimajući u obzir potrebu zaštite društvenih vrednosti, ali i mladih kao aktera prestupničkog ponašanja, morala pre svega da bude stavljena u zakonske okvire, čime bi dobila obavezujući, ali i ograničavajući karakter za odgovarajuće subjekte društvenog reagovanja. Za potrebe našeg rada koristićemo uže pravno određeno pojam maloletničke delinkvencije i navodimo sledeću operacionalnu definiciju:

Pod maloletničkom delinkvencijom podrazumevaćemo sva postupanja i nečinjenja maloletnika koja imaju karakter krivičnog dela i koja se krivičnim propisima mogu kao takva sankcionisati.

1.3. Krivičnopravni položaj maloletnika

1.3.1. Istorijski pregled

“Nijedno istorijski poznato društvo nije bilo nezainteresovano za svoj porod i podmladak. Naprotiv, sva društva kojima je stalo do sopstvenog opstanka i reprodukcije posvećivala su posebnu pažnju deci i omladini.”¹⁷

Istorijski razvoj krivičnog položaja maloletnih izvršilaca krivičnih dela tekao je uporedo sa razvojem idejno-filozofskih gledišta, naučne misli i razvojem ljudskog društva u celini. Još od najranijeg perioda postojalo je interesovanje za različitim tretiranjem maloletnika u odnosu na punoletna lica, ali je pritom kao osnovni kriterijum uzimano starosno doba izvršioca na osnovu kojeg se ocenjivala sposobnost maloletnika da zrelo procenjuje svoje postupke i snosi odgovarajuće posledice. Suštinu problema krivičnog statusa maloletnika čini rešavanje pitanja krivične odgovornosti, kome se posebna pažnja posvećuje tek od sredine XVIII veka, sa nastankom prvih škola krivičnog prava.

Još u staroj Grčkoj maloletni delinkventi su tretirani na poseban način imajući u vidu njihovu nedovoljno razvijenu psihofizičku konstituciju (*Aristotel* poistovećuje duševni razvoj dece i životinja¹⁸). Krivična dela koja bi izvršili su kvalifikovana kao učinjena šteta, a kažnjavanje nije služilo u cilju odmazde, već kao neka vrsta zadovoljenja porodice oštećenog. U delima starogrčkih filozofa možemo naći prve ideje o prevaspitanju prestupnika, pri čemu se navodi da preduzete mere treba da budu prilagođene učiniocu krivičnog dela.

Rano rimsko pravo se oslanjalo na princip objektivne odgovornosti koji je zahtevao kažnjavanje svakog izvršioca krivičnog dela. Dakle, nije bilo isključivanja krivične odgovornosti dece; uzimanje u obzir umanjene sposobnosti rasuđivanja samo je omogućavalo njihovo blaže kažnjavanje. U kasnijoj fazi razvoja rimskog prava maloletnici počinju da uživaju poseban

¹⁷ M. Milosavljević: *Sociološke osnove društvenog odnosa prema nasilju nad decom*, Porodica, nasilje i savremeno društvo, Zbornik radova, Gradski centar za socijalni rad, Beograd, 1997, str. 9-31

¹⁸ Lj. Lazarević: *Položaj mladih punoletnika u krivičnom pravu*, 1963, op. cit. prema O. Matić: *Ispitivanje ličnosti maloletnih delinkvenata*, IKSI, Beograd, 1974, str. 31

status u pogledu odgovornosti i kažnjavanja, zasnovan na godinama starosti. Prema *Justinijanovoj zbirci* (529. god.) preduslov za kažnjavanje izvršioca nekog krivičnog dela je njegova uračunljivost, a ona podrazumeva razvijenost duševnih sposobnosti – inteligencije i slobodne volje. Ukoliko jedan od ovih elemenata nije prisutan, odnosno ako izvršilac nije u punoj meri svestan svojih dela, ne može se govoriti ni o njegovoj odgovornosti. *Justinijanov kodeks* razlikuje tri starosne kategorije maloletnika sa različitim stepenom krivične odgovornosti. Uzrast do 7 godina starosti u potpunosti isključuje krivičnu odgovornost, a deca starosti do 10,5 godina (devojčice 9,5) su mogla biti kažnjena samo ukoliko sudija proceni njihovu sposobnost da shvate značaj svog dela. Kod treće kategorije (dečaci od 10,5 do 14, a devojčice od 9,5 do 12 godina) naročito se vodilo računa o postojanju "zločinačke volje", pri čemu je važno pravilo da zlobnost nadoknađuje nedostatak u uzrastu (*Malitia supplet aetatem*).¹⁹

Srednjovekovno zakonodavstvo se odlikuje izuzetnom surovošću kazni, koja ne zaobilazi ni maloletne izvršioce krivičnih dela. Nastojeći da pojača svoj uticaj u društvenom i političkom životu, crkva počinje da u okviru svog kanonskog prava rešava i sporove krivične prirode. Pod uticajem hrišćanske crkve, koja promoviše ideju milosrđa, razvijaju se i neke progresivne tendencije u odnosu prema maloletnim prestupnicima. U okviru crkve formiraju se prve ustanove za zbrinjavanje i pomoć socijalno ugroženih lica, a takođe i prve maloletničke ustanove. Javlja se ideje o popravljanju delinkvenata, prilagođavanju kazne ličnosti i temperamentu delinkventa i vođenju računa o individualnosti svakog delinkventa.

Uticaj rimskog i kanonskog prava prisutan je u mnogim evropskim državama kasnijeg srednjeg veka. Tako u nekim germanskim izvorima srećemo donju (7 godina) i gornju granicu (14 godina) krivične odgovornosti maloletnika. Ipak, prihvatanje principa *malitia supplet aetatem* ostavlja suviše prostora sudijskoj arbitrarnosti i omogućava primenu najtežih kazni (čak i smrtne) prema maloletnicima, bez obzira na uzrast. Jedan od najpoznatijih krivičnih zakonika toga vremena, *Karolina* iz 1532. godine, krivičnu odgovornost maloletnika vezuje za zrelost koju procenjuje sudija. Zakonom se

¹⁹ J. Tahović: *Krivično pravo, Opšti deo*, 1961: cit. prema O. Matić, *ibid*, str. 32

preporučuje da se smrtna kazna deci do 14 godina "ne izriče bez posebnog razloga". Humaniji pristup nalazimo u krivičnom zakonu *Marije Terezije* iz 1768. Gornja granica maloletstva određena je sa 14 godina i izričito je isključivala primenu smrtne kazne. Deca ispod 7 godina starosti i blizu te granice po pravilu nisu kažnjavana, osim šibanjem u slučaju da su "pokazivali znake opasne zlobe".

Kao što navodi *O. Perić*, "osnovna karakteristika ovog perioda jeste da je maloletnik posmatran kao delinkvent u "umanjenom izdanju", što je moglo da ima uticaja jedino na kaznu, jer je krivična odgovornost maloletnika regulisana na isti način kao i za punoletna lica. Uzrast se, znači, mogao uzeti kao *miseratio aetatis* i mogao je da ima uticaja na vrstu i visinu kazne".²⁰

Krivični zakoni iz druge polovine XVIII veka nastali su pod uticajem predstavnika klasične škole krivičnog prava. Nove ideje *C. Becaria* o ograničenju sudijske samovolje, poštovanju ličnosti i principa zakonitosti, zahtevi za ukidanje smrtne kazne, ispaštanja i torture iz krivičnog sistema ostvarene su u *Krivičnom zakoniku Leopolda II Toskanskog*, *Krivičnom zakoniku Josifa II* i francuskom *Code penal* iz 1791. Jedna od značajnih novina je uvođenje kriterijuma *razbora* radi ocene sposobnosti maloletnika za rasuđivanje, kao osnov za utvrđivanje njegove krivične odgovornosti.²¹

I pored navedenih pomaka u krivičnopravnom tretiranju maloletnika, društvena reakcija na maloletničku delinkvenciju je sve do pred kraj XIX veka imala pre svega represivan i retributivan karakter. Kritika postojećeg stanja i ideje o reformi zakonodavstava tog perioda usledile su od predstavnika antropološke, pozitivne i sociološke škole. Iako oštro kritikovan zbog svojih ekstremnih shvatanja, *Lombroso* je pružio značajan doprinos usmeravanju nauke ka proučavanju ličnosti delinkventa. Pozitivisti takođe ističu potrebu fokusiranja interesovanja na učinioca krivičnog dela. Njihovom zaslugom u postupak proučavanja ličnosti delinkventa uveden je eksperimentalni metod i metod opservacije, što je doprinelo ostvarivanju principa individualizacije krivičnih sankcija. Oni smatraju da država pored kazne ima na raspolaganju i druga sredstva borbe protiv kriminaliteta, dajući prednost preventivnim

²⁰ O. Perić: *Krivičnopravni položaj maloletnika sa posebnim osvrtom na jugoslovensko i francusko pravo*, Beograd, 1975, str. 28-29

²¹ O. Matić: *Ispitivanje ličnosti maloletnih delinkvenata*, IKSI, Beograd, 1974, op.cit, str.35

merama, a za maloletne delinkvente predlažu smeštaj u druge porodice. *Franc von List* naglašava da kazna ne sme da bude sama sebi cilj, već da mora odgovarati izvršenom krivičnom delu i biti prilagođena osobinama pojedinih kategorija delinkvenata. *List* i drugi predstavnici sociološke škole posvećuju posebnu pažnju mladima, naglašavajući da prema maloletnim delinkventima treba primenjivati isključivo vaspitne mere.

Sve ove ideje su imale značajan uticaj na zakonodavnu politiku u mnogim evropskim zemljama krajem XIX i početkom XX veka. Pored preciznijeg određivanja donje i gornje granice maloletstva posebno se rešava i pitanje kažnjavanja maloletnika, pri čemu se uvode vaspitne mere i drugi vidovi socijalnih akcija. Oko utvrđivanja donje i gornje granice maloletstva postoji velika raznolikost u različitim zakonodavstvima, tako da se donja granica kreće između 7 i 14 godina, a neke zemlje poput Francuske, Italije i Turske je ne određuju. U oceni krivične odgovornosti i dalje se koristi kriterijum *razbora*, što ostavlja dosta prostora sudijskoj arbitrarnosti. Procenu sposobnosti rasuđivanja maloletnika donosi sudija na osnovu svog slobodnog ubeđenja, a ne stručnjaci koji bi to trebalo da rade (psihijatri, psiholozi, pedagozi). Druga kritika zakonodavstava toga perioda odnosi se na primenu proceduralnog postupka prema maloletnicima, koji se nije razlikovao u odnosu na punoletne izvršioce krivičnih dela.

Dalja unapređenja rešenja kojima se humanizuje krivičnopravni status maloletnika odvijaju se početkom XX veka uvažavanjem zahteva za posebnim položajem maloletnih izvršilaca krivičnih dela ne samo u okviru krivičnog materijalnog, već i procesnog prava. To je zahtevalo i formiranje posebnih institucija: sudova za maloletnike, službi za pomoć i nadzor, vaspitnih i vaspitno-popravnih ustanova za izvršenje krivičnih sankcija. Kazna i dalje ostaje jedno od sredstava društvene reakcije na maloletničko prestupništvo, ali se primenjuje pod tačno utvrđenim uslovima i prema maloletnicima određene starosne kategorije. Princip *malitia supplet aetatem* se u potpunosti izbacuje iz krivičnih zakonika, a postepeno se napušta i tradicionalni institut *razbora*. Preovlađuje stanovište da pitanje krivične odgovornosti maloletnika ne treba bazirati samo na oceni njegovih intelektualnih sposobnosti da shvati

svoje postupke, već se sagledavaju i ostale karakteristike ličnosti izvršioca, okolnosti izvršenja krivičnog dela, socijalni uslovi i sl.

Prve značajnije reforme zakonodavstva javljaju se u SAD. Zakon države *Illinois* iz 1899. godine predviđa osnivanje sudova za maloletnike, posebnu krivičnu proceduru koja je manje formalna u odnosu na punoletne izvršioce i nove vidove vaspitnih mera institucionalnog i vaninstitucionalnog karaktera. Uprkos diskusijama o stvarnom motivu i ciljevima sistema maloletničkog pravosuđa toga perioda, koji je kvalifikovan kao mehanizam socijalne kontrole i državne prinude, ne može se poreći njegova progresivna uloga. Razvijen na medicinskom modelu delinkvencije, pod snažnim uticajem pozitivista, poslužio je kao osnova za izgradnju modernih sistema postupanja prema maloletnim prestupnicima u kojima nema mesta retribuciji i represiji.

Reformističke ideje s početka XX veka nisu zaobišle ni evropski kontinent. Među značajnijim aktima treba pomenuti belgijski *Zakon o zaštiti dece* iz 1912. godine kojim su predviđene posebne sudije za maloletnike i neke posebnosti krivične procedure. Važan pomak u krivičnom pravnom tretmanu maloletnika predstavljao je zahtev za ispitivanjem ličnosti, ranijeg ponašanja i socijalnih prilika, a *Kraljevskim dekretom* iz 1913. u Belgiji je osnovana i prva ustanova za opservaciju maloletnika. U Francuskoj je 1912. donet *Zakon o maloletničkim sudovima*, a englesko pravosuđe ovu materiju reguliše *Zakonom o maloletnicima (Children Act)* iz 1908.

Kasnije kodifikacije nastaju pod uticajem škole društvene odbrane koja se pored insistiranja na pojedinačnoj i generalnoj prevenciji kriminaliteta zalaže i za socijalnu rehabilitaciju delinkvenata. Škola društvene odbrane izvršila je presudni uticaj na gotovo sve institucije društvene reakcije, kao i na savremena krivična zakonodavstva, a posebno su značajna njena rešenja u domenu individualizacije krivičnih sankcija i humanizacije postupka prema maloletnim prestupnicima. Ideje društvene odbrane imale su "trostruki uticaj na zakonodavstvo: na planu posebnog režima za maloletnike (čak ni ovde u potpunosti); u pogledu proširenja repertoara krivičnih sankcija (naročito onih nepenalnog karaktera) u cilju bolje individualizacije; najzad, poseban uticaj na

tretman u tom smislu što je on sada okrenut ka prevaspitanju i ponovnom uključivanju osuđenog u društvo.”²²

1.3.2. Savremeni pristup krivičnompravnom položaju maloletnika

Savremeni pristup krivičnompravnom položaju maloletnika ogleda se u specifičnostima vezanim i za oblast materijalnog i procesnog krivičnog prava. U savremenim zakonodavstvima prisutni su različiti modeli postupanja prema maloletnim učiniocima krivičnih dela, ali su u praksi najzastupljeniji zaštitnički (*welfare*) i pravosudni model. “Zaštitnički model krivičnompravnog statusa maloletnika, gde je u prvom planu ličnost maloletnika i njene potrebe, do skora preovlađujući u zakonodavnoj praksi, u novije vreme se sve više napušta.”²³ Pravosudni model krivičnompravnog statusa maloletnika, koji akcenat stavlja na zaštitu društva i društvenih vrednosti, takođe ima svoje slabe strane, pa se iz tih razloga u najnovijim zakonodavnim reformama koristi njihova kombinacija, funkcionalno povezivanje najboljih rešenja iz oba sistema.²⁴

Specifičnost, koja proizilazi iz starosnog uzrasta i činjenice da se radi o biopsihički i socijalno nezrelim individuama, uticala je da kreatori zakonodavne politike na poseban način tretiraju maloletne počinioce, pre svega u pogledu izricanja i izvršenja sankcija. Težnja da se uvaži biopsihičko doba mladih izvršilaca krivičnih dela izražena je kroz poseban krivičnompravni i krivičnoprocesni položaj, koji se razlikuje od punoletnih izvršilaca krivičnih dela. Danas najveći broj zemalja u svetu ima posebne propise u okviru krivičnog zakonika kojima se reguliše krivičnompravni položaj maloletnika. Neke zemlje odvajaju krivično zakonodavstvo za maloletnike kao poseban deo pravosudnog sistema, kakav je slučaj u SAD u kojoj svaka od 50 država ima posebne zakone za maloletnike.

U savremenim krivičnompravnim sistemima starost učinioca krivičnog dela se tretira kao bitna komponenta krivične odgovornosti, odnosno određeni

²² O. Perić: *Krivičnompravni položaj maloletnika sa posebnim osvrtom na jugoslovensko i francusko pravo*, Beograd, 1975, str. 43

²³ S. Soković: *Izvršenje krivičnih sankcija institucionalnog karaktera prema maloletnicima*, Zbornik radova: *Izvršavanje krivičnih sankcija institucionalnog karaktera*, Beograd, 1997, str. 215-227

²⁴ S. Soković, *Ibid.*, op. cit., str. 216

starosni minimum se definiše kao *coditio sine qua non* za mogućnost da učinilac krivičnog dela bude i krivično odgovoran.²⁵ Starosno doba možemo posmatrati na dva načina: u apsolutnom smislu – prema godinama starosti i u relativnom smislu – s obzirom na stepen biopsihičkog razvoja, bez obzira na godine starosti. Drugi način je nesumnjivo realniji, jer se ljudi istih godina mogu značajno razlikovati po stepenu biopsihičkog razvoja, ali u praksi bi bilo vrlo teško i komplikovano procenjivati stepen razvoja od slučaja do slučaja, a to bi svakako vodilo i preteranoj arbitrarnosti. Osim u retkim slučajevima, savremena zakonodavstva prihvataju definisanje starosnih granica u apsolutnom smislu, ali ih u izvesnoj meri relativizuju, dopuštajući da određene kategorije učinilaca, do određenog starosnog doba i pod određenim uslovima, mogu da se tretiraju na poseban način.²⁶

Određivanje starosnih granica, kao i njihov smisao i značenje, ukazuje na specifičnosti određenih socijalnih, kulturnih, političkih, tradicionalnih, istorijskih i drugih faktora u različitim sredinama. Donja starosna granica u većini zemalja isključuje krivičnu odgovornost, a njena visina varira od 7 do 16 godina. Neke zemlje je uopšte i ne utvrđuju, a neke se pri njenom određivanju rukovode stepenom biopsihičke zrelosti koji sud određuje u svakom pojedinačnom slučaju. Sličan je slučaj i sa gornjom granicom koja se kreće između 15 i 21 godine starosti (u najvećem broju zemalja je 18 godina), pri čemu ona predstavlja granicu do koje se primenjuje poseban postupak i izriču posebne mere prema maloletnicima, a negde označava do kog se uzrasta primenjuju ublažene sankcije koje se inače izriču odraslim izvršiocima.²⁷ Treba pomenuti da neki zakonodavni sistemi u okviru ovih granica izdvajaju podgrupe, čiji je smisao ograničavanje primene određenih sankcija. U nekim zemljama, kao što je slučaj i kod nas, postoje i posebne kategorije koje predstavljaju prelaznu fazu između maloletnika i punoletnika.

Preporuka Ujedinjenih nacija u pogledu određivanja granica krivične odgovornosti navodi se u *Pekinškim pravilima* (Pravilo 4.1): "U pravnim sistemima koji priznaju koncept starosnih granica krivične odgovornosti

²⁵ M. Škulić, I. Stevanović: *Maloletni delinkventi u Srbiji, neka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava*, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 1999, str. 20

²⁶ Ibid. op. cit., str. 18

²⁷ Ž. Jašović: *Kriminologija maloletničke delinkvencije*, Beograd, 1991, op. cit., str. 45

maloletnika, donja granica neće biti vezana za suviše rani uzrast, imajući u vidu njihovu emocionalnu, mentalnu i intelektualnu zrelost".²⁸

Raznolikost i heterogenost u pristupu ovoj materiji ogleda se i u pogledu inkriminacije, pa je tako u nekim krivičnim sistemima moguće sankcionisanje određenih ponašanja maloletnika, koja u slučaju odraslih učinilaca nisu kažnjiva (bežanje od kuće, skitničenje, posedovanje ili upotreba alkohola, kršenje vremenskih restrikcija).

Tipičan primer neujednačenosti je sistem maloletničkog pravosuđa u državama SAD. Donja starosna granica, koja isključuje krivičnu odgovornost, je po običajnom pravu 7 godina, a trenutno je formalno određena u samo 6 saveznih država, pri čemu u 4 od njih iznosi 10 godina starosti. Gornja granica, koja limitira nadležnost sudova za maloletnike, kreće se od 15 do 17 godina, mada zakoni većine saveznih država omogućavaju da se ona pomeri do 21 godine starosti. Međutim, najnoviji zakoni, koji su usvojeni u periodu od 1992. do 1997. godine, relativizuju ove granice dopuštajući u određenim slučajevima transfer maloletnika krivičnom sudu za odrasle, bez obzira na godine starosti. S tim u vezi, zaprepašćuje podatak da je u 36 saveznih država moguće izricanje smrtne kazne maloletnicima od 10 do 18 godina starosti, što možemo oceniti krajnje nehumanim i u neskladu sa svetskim tendencijama u odnosu na maloletničku delinkvenciju, kao i deklarativnim zalaganjem SAD za poštovanje ljudskih prava.

U našem krivičnompravnom sistemu izvršena je sledeća kategorizacija mladih izvršilaca krivičnih dela:

- 1) Deca, do 14 godina života, koja ne podležu krivičnoj odgovornosti,
- 2) Maloletnici, koji se razdvajaju na mlađe maloletnike (od 14 do 16 godina) i starije maloletnike (od 16 do 18 godina), sa posebnim krivičnopравnim statusom,
- 3) Mlađi punoletnici, od 18 do 21 godine, kao prelazna faza između maloletnika i punoletnika, sa specifičnim krivičnopравnim položajem

Pravna formulacija čl. 72. KZ SRJ²⁹ ne ističe eksplicitno pojam krivične odgovornosti, već određuje "da se prema maloletniku koji u vreme izvršenja

²⁸ *United Nations standard minimum rules for the administration of juvenile justice (The Beijing Rules)*, Res 40/33, 1985

krivičnog dela nije navršio 14 godina (dete) ne mogu primeniti krivične sankcije”, iz čega proizilazi da se ne mogu ni izreći, što u krajnjoj liniji isključuje vođenje krivičnog postupka.

Prema čl. 73. KZ SRJ krivično odgovorni su oni učinioci krivičnih dela koji su u vreme izvršenja dela navršili 14 godina. U odnosu na njih se može voditi krivični postupak i mogu im se izricati krivične sankcije, ali uz ograničenja i u oblasti procesnog i materijalnog krivičnog prava. Maloletnici su zakonom kategorisani na mlađe (koji su u vreme izvršenja krivičnog dela imali 14 godina, ili su bili stariji, a nisu navršili 16 godina) i starije maloletnike (koji su u vreme izvršenja krivičnog dela imali 16 godina, ili bili stariji, a nisu navršili 18 godina). Procesno ograničenje postoji u odnosu na obe kategorije, jer se prema njima vodi poseban krivični postupak, dok je materijalno ograničenje usmereno u potpunosti samo ka mlađim maloletnicima, dok se u odnosu na starije mogu izricati kako vaspitne mere, tako i posebna kazna – maloletnički zatvor. Mere bezbednosti mogu se izreći pod uslovima koje predviđa republički zakon.

Posebnu kategoriju u našem krivičnom pravu predstavljaju mlađa punoletna lica, koja su učinila krivično delo kao punoletna, ali u vreme suđenja nisu navršila 21 godinu. Prema njima se vodi opšti krivični postupak, ali se u odnosu na njih mogu izuzetno, u slučaju procene suda o svrsishodnosti, umesto predviđenih krivičnih sankcija za punoletna lica, izreći i neke vaspitne mere (mere pojačanog nadzora i zavodske vaspitne mere, ali ne i disciplinske mere).

1.3.3. Krivične sankcije prema maloletnim prestupnicima

Krivičnim zakonom naše zemlje propisano je da se prema maloletnim učiniocima krivičnih dela mogu izreći vaspitne mere, kazna maloletničkog zatvora i mere bezbednosti. Vaspitne mere predstavljaju osnovnu sankciju prema maloletnicima i grupisane su u sledeće kategorije (čl. 75. KZ SRJ i čl. 12. KZS):

²⁹ *Osnovni krivični zakon*, "Sl. list SFRJ", br. 44/76, 36/77, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90 i 54/90, "Sl. list SRJ", br. 35/92, 37/93, 24/94, 61/2001 i "Sl. glasnik RS", br. 39/2003

1. Disciplinske vaspitne mere
 - ukor
 - upućivanje u disciplinski centar
2. Vaspitne mere pojačanog nadzora
 - pojačani nadzor od strane roditelja ili staraoca
 - pojačani nadzor u drugoj porodici
 - pojačani nadzor organa starateljstva
3. Zavodske vaspitne mere
 - upućivanje u vaspitnu ustanovu
 - upućivanje u vaspitno-popravni dom
 - upućivanje u specijalnu vaspitnu ustanovu

Disciplinske vaspitne mere se preduzimaju u slučajevima kada se proceni da je krivično delo učinjeno iz nepromišljenosti ili lakomislenosti i da nema potrebe za trajnijim merama vaspitanja. Najčešće se izriču disciplinske mere ukora, čiji je cilj da maloletnom učiniocu ukažu na štetnost njegovog ponašanja kao i na posledice koje može izazvati ponovno vršenje krivičnih dela u smislu izricanja težih sankcija. Upućivanje u disciplinski centar, mera koju neki autori nazivaju "kratkotrajnom institucionalnom sankcijom disciplinskog karaktera", nije pronašla svoje mesto u praksi tako da se opravdano postavlja pitanje njenog daljeg postojanja.

Vaspitne mere pojačanog nadzora se izriču kada je prema maloletniku potrebno primeniti trajnije mere vaspitanja, prevaspitanja ili lečenja uz odgovarajući nadzor, ali na slobodi, jer nije potrebno njegovo potpuno izdvajanje iz sredine u kojoj živi. One obuhvataju vaspitni, pedagoški i psihološki rad sa maloletnikom u vaninstitucionalnim uslovima, čime se izbegavaju štetne posledice smeštaja u vaspitne ustanove i domove. Mera pojačanog nadzora od strane roditelja ili staraoca se može izreći kada su roditelj ili staraoc propustili da vrše nadzor nad maloletnikom, a pri tome su u mogućnosti da to čine. Maloletnik ostaje u porodici, a roditelj ili staraoc je dužan da izvršava naloge i uputstva suda, da omogući proveru izvršenja vaspitne mere i da izveštava sud o toku njenog izvršenja. Mera pojačanog nadzora u drugoj porodici se izriče kada roditelj ili staraoc više nisu u mogućnosti da nad maloletnikom vrše adekvatan nadzor, a postoji porodica

koja je voljna da primi maloletnika i ima mogućnosti da nad njim vrši nadzor. Ova mera je u praksi vrlo malo zastupljena, iz prostog razloga što je teško pronaći porodicu (osim porodice nekog rođaka) koja je spremna da prihvati delinkventa, pa je mišljenje mnogih stručnjaka da je ona suvišna u našem zakonodavstvu. Pojačani nadzor organa starateljstva je vaspitna mera koja uživa najveće poverenje i koja se u praksi najčešće izriče od strane sudova. Njenom primenom maloletnik i dalje ostaje u porodici, ali nadzor i staranje nad njim vrši službenik organa starateljstva, koji brine o njegovom školovanju, zaposlenju, odvajanju od sredine koja na njega štetno utiče, potrebnom lečenju. Pojačani nadzor organa starateljstva može trajati najmanje jednu, a najviše tri godine.

Zavodske vaspitne mere izriču se onim maloletnicima prema kojima je potrebno primeniti intenzivniji i trajniji tretman vaspitanja i resocijalizacije i to odvajanjem od sredine u kojoj su živeli i smeštajem u odgovarajuće ustanove. Ove mere se najčešće izvršavaju upućivanjem u vaspitnu ustanovu ili vaspitno-popravni dom. I jedna i druga mera se izriču vaspitno zapuštenim maloletnim učiniocima krivičnih dela, ali razlika je u tome što se mera upućivanja u vaspitnu ustanovu izvršava u ustanovi socijalne zaštite u koju su smeštena i deca koja nisu učinila krivično delo. S druge strane, mera upućivanja u vaspitno-popravni dom se izvršava u posebnoj ustanovi, pri čemu se naglašava potreba za primenom pojačanih i sistematskih mera prevaspitanja. Upućivanje u specijalnu ustanovu je mera koja se izriče maloletnim učiniocima krivičnih dela koji imaju poremećaj u fizičkom ili duševnom razvoju. Paradoks je u tome što, kako primećuju neki autori, i pored rastuće potrebe za ovakvom merom, ne postoje pogodne ustanove za njeno izvršenje, a opredeljenjem za afirmisanje integrisanog tretmana u otvorenoj zajednici, zavodski pristup gubi na značaju.³⁰

Vaspitna mera je po svojoj suštini i ciljevima mera pomoći i zaštite i smisao njenog izricanja je da, uzimajući u obzir lična svojstva maloletnika, obezbedi njegovo vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj. Izricanje pojedine vrste vaspitne mere ni u jednom slučaju nije isključivo uslovljeno prirodom i težinom izvršenog krivičnog dela. Poštujući princip individualizacije

³⁰ Đ. Stakić: *Metodika rada sa maloletnim delinkventima*, Dečje novine, 1991, op.cit, str.20

zakonodavac se ne izjašnjava direktno o krivičnoj odgovornosti maloletnika, već Krivičnim zakonom RS³¹ (čl. 32 KZ RS) određuje okolnosti koje sud treba da uzme u obzir prilikom odlučivanja koju će vaspitnu meru izreći maloletniku. Te okolnosti su: uzrast maloletnika, stepen njegove duševne razvijenosti, njegova psihička svojstva, sklonosti, pobude iz kojih je delo učinjeno, dotadašnje vaspitanje maloletnika, sredina i prilike u kojima maloletnik živi, kao i da li mu je ranije bila izricana neka vaspitna mera, kazna maloletničkog zatvora ili mera bezbednosti, kao i sve druge okolnosti koje mogu biti od uticaja za izricanje one mere kojom će se najbolje postići svrha vaspitnih mera kako to reguliše Krivični zakon Republike Srbije.³²

Kazna maloletničkog zatvora može se pod određenim uslovima izreći starijem maloletniku (od 16 do 18 godina starosti) i to samo ako sud smatra da je to jedini mogući način da se reaguje na učinjeno krivično delo. Pored pomenutih sankcija, maloletnicima se mogu izreći i mere bezbednosti, kao i prema punoletnim licima, osim zabrane vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti. Mera obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana može se maloletniku izreći samo pod određenim uslovima.

1.4. Etiološka shvatanja o kriminalitetu i prestupništvu mladih

Etiološka shvatanja o kriminalitetu i prestupništvu mladih prikazaćemo kroz osnovne teorijske postavke autora koji su dali značajan doprinos izučavanju ove problematike. Osnovni problem koji se javlja kod prikaza različitih shvatanja, teorija i tipologija je problem klasifikacije; analizom različitih pokušaja može se doći do zaključka da postoji onoliko klasifikacija koliko i autora. Tako se, prema shvatanju Ž. Jašovića "sva nastojanja ili pokušaji etiološkog objašnjenja kriminaliteta i u tom sklopu maloletničke delinkvencije mogu podeliti u pet osnovnih grupa ili kriminoloških pravaca i to: antropološka, biološka, psihopatološka, psihološka i sociološka učenja".³³ Kriterijum za ovu klasifikaciju bio je pokušaj da se na osnovu glavnih

³¹ *Krivični zakon Republike Srbije*, "Sl. gl. SR Srbije", br. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i "Sl. gl. RS", br. 16/90, 21/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/93, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 80/2002 i 39/2003

³² M. Škulić, I. Stevanović: op. cit, str. 288

³³ Ž. Jašović: *Kriminologija maloletničke delinkvencije*, Beograd, 1991, str. 174

determinanti pojedinih teorija o nastanku kriminaliteta utvrdi kojim faktorima pridaju primarni, a kojima sekundarni značaj u objašnjavanju uzroka kriminaliteta (nasleđe, društvena sredina, ličnost...).

1.4.1. Antropološka, biološke i psihopatološka teorija

Antropološka teorija o uzroku kriminala nastala je na temelju istraživanja *C. Lombrosa*, osnivača italijanske pozitivne škole. Kritikujući shvatanje klasične škole, koja naglašava slobodnu volju i ličnu odgovornost čoveka, kao i humanističke ideje *C. Beccaria*, po kome uzroke kriminala treba tražiti u "lošim zakonima, a ne u lošim ljudima", *Lombroso* ukazuje na značaj ispitivanja morfologije tela kriminalaca. Na osnovu raznih antropometrijskih i fiziometrijskih istraživanja on dolazi do tipologije zločinaca zasnovane na određenim fizičkim svojstvima, pa tako razlikuje: "rođenog zločinca ili moralnog ludaka, delinkventa epileptičara, zločinca iz strasti, duševno bolesnog delinkventa i slučajnog krivca". Smatrajući značaj anatomskih anomalija presudnim u objašnjenju uzroka kriminaliteta, on uvodi pojam "stigmati degeneracije" i naglašava da se ovakav, biološki determinisan pojedinac, ni na koji način ne može kontrolisati. Naišavši na žestoke kritike, *Lombroso* je vremenom korigovao svoje ideje, prihvatajući donekle i značaj socijalnih i ekonomskih faktora, ali ostajući pri stavu da su biološki faktori dominantni.

Biokonstitucionalna teorija *Sheldon*-a takođe polazi od morfoloških obeležja individue. On je prema vrsti telesne građe izvršio podelu tipova ličnosti prema njihovim fizičkim osobinama i izgledu i predložio tri somatotipa: *endomorfni*, *ektomorfni* i *mezomorfni*. Konstitucionalne osobenosti *Sheldon* je označio bitnim indikatorom karakternih osobina, temperamenta, načina života, sklonosti individue i izvukao pogrešan zaključak o njihovoj direktnoj povezanosti sa delinkventnim ponašanjem.

Frenološka teorija *F. J. Gal*-a zasniva se na proučavanju oblika lobanje, na osnovu čega je, prema autoru, moguće proceniti odnos ravnoteže pojedinih delova mozga. Ti odnosi određuju sklonosti, osećanja i moć zapažanja pojedinca, a dele se na više i niže, pri čemu njihov odnos određuje

ponašanje pojedinca. Prema ovoj teoriji razvijeniji donji deo lobanje ukazuje na dominaciju nižih sklonosti, a samim tim tendenciju ka delinkventnom ponašanju.

Pobornici **endokrinološke teorije**, *M. G. Shlapp* i *S. Edward*, pokušavaju da uspostave vezu između funkcionisanja endokrinog sistema čoveka i njegovog delinkventnog ponašanja. Posredni faktori koji, prema autorima, deluju na razvoj kriminalnog ponašanja - mentalni poremećaji, niska intelektualna sposobnost i sl., su direktna posledica poremećaja rada endokrinog sistema. Činjenica je da endokrini sistem ima veliki značaj u emocionalnom životu čoveka, ali se ne može prihvatiti tvrdnja da je osoba koja ima poremećaj u radu žlezda sa unutrašnjim lučenjem potencijalni kriminalac.

Genetska teorija je polazište velikog broja istraživanja čiji je cilj da dokažu urođenost delinkventnog ponašanja. Po ovoj teoriji kriminalitet se objašnjava kao isključiva posledica naslednih faktora, odnosno sklonosti koje se prenose genetskim putem. Neka istraživanja vršena sa jednojajčanim i dvojajčanim blizancima ukazala su na uticaj genetskih faktora, ali neki metodološki problemi vezani za ove studije relativizuju ove rezultate. Naime, nemogućnost dokazivanja genetske identičnosti blizanaca, suviše mali uzorak za istraživanje, kao i uticaj sredine kao značajnog faktora umanjuju naučnu vrednost ovih radova. Neprihvatljivost ove teorije dokazuju i novija naučna istraživanja iz oblasti genetike.

Suština **rasne teorije** sastoji se u tome da kriminalitet pripisuje rasno inferiornim narodima i grupama. Iako odbačena od strane većine kriminologa kao apsurdna, u Americi se kod nekih autora još uvek održala, tražeći uporište u statističkim podacima o značajnoj procentualnoj zastupljenosti obojenih u ukupnom broju osuđenih kriminalaca, pri čemu je svesno zanemaren uticaj socijalnih i ekonomskih faktora.

Psihopatološka teorija je razvijena veoma rano i po njoj su zločinci smatrani duševnim bolesnicima. Njeni predstavnici, uglavnom psihijatari (*Despin, Pinel, Guddard*) smatraju da su mentalni i emotivni poremećaji ličnosti, uglavnom naslednog porekla, bitni uzročnici kriminaliteta.

1.4.2. Psihološke teorije

Psihološke teorije pri objašnjavanju delinkvencije u prvi plan stavljaju psihološke determinante. Uzroci delinkvencije, po autorima koji zastupaju ove teorije, nalaze se u raznim psihičkim svojstvima i osobinama ličnosti (inteligencija, motivi, stavovi, procesi mišljenja). Na toj osnovi razvila su se dva globalna pravca učenja. Jedno, po kome se ponašanje ličnosti može sagledati iz ugla psiholoških faktora, ali ne van konteksta uticaja socijalnih i društvenih činilaca – integralno stanovište; i drugo, koje uzima u obzir samo psihološke faktore uzročnosti.³⁴

Teorija inteligencije

Devijantnost se po ovoj teoriji dovodi u vezu sa psihičkim svojstvima niske inteligencije i maloumnosti. Usled odsustva inteligencije dolazi do neshvatanja društvenih normi od strane pojedinca i samim tim ni njihovog poštovanja i pridržavanja. Istraživanja H. Goddard-a pokazala su da je oko 70% ispitivane populacije zločinaca bilo maloumno. "Goddard smatra da su kriminalnost i slaboumnost izraz istog stanja degeneracije, pa iz toga zaključuje da su maloumna lica potencijalni kriminalci."³⁵

Novija istraživanja ipak dokazuju da su ovi rezultati posledica korišćenja neadekvatnih instrumenata ili lošeg izbora kontrolne grupe. Neki autori su nizak stepen inteligencije označili kao posredan faktor za objašnjenje uzroka delinkvencije (preko niskog nivoa obrazovanja), ali ni njihove studije ne mogu potvrditi hipotezu o dominantnom uticaju inteligencije. On se, naravno, ne može isključiti jer, kako kaže Ž. Jašović, "nedovoljna obrazovanost i inteligencija mogu usloviti neadekvatno procenjivanje raznih životnih situacija, pa i rizika koji nosi izvršenje krivičnih dela". Ispitivanje inteligencije, prema ovom autoru, je značajno "ne samo u cilju izbora odgovarajuće sankcije u svakom pojedinačnom slučaju, već posebno prilikom njihove primene, odnosno ostvarivanja procesa prevaspitanja i resocijalizacije".³⁶

³⁴ M. Bošković: *Socijalna patologija*, Novi Sad, 2002, str. 46

³⁵ Đ. Ignjatović: *Kriminologija*, Beograd, 2000, str. 133

³⁶ Ž. Jašović: *Kriminologija maloletničke delinkvencije*, Beograd, 1991

Psihoanalitičke teorije

Prema *Frojdovom* učenju o strukturi ličnosti, društveno ponašanje čoveka je određeno sledećim komponentama: *Id* (Ono – urođene snage, instinkti iz kojih potiče psihička energija), *Ego* (Ja – koji čine psihički procesi: opažanje, pamćenje, mišljenje) i *Super-ego* (Nad-ja – sistem vrednosti i normi koje čovek usvaja). U svakom čoveku postoje urođeni instinkti sa kriminalnim tendencijama koje se kod nekih pojedinaca ispoljavaju, a kod drugih ne. Ova razlika u ponašanju je uslovljena razvijenošću *Ega*, kao svesne ličnosti koja *Id* usklađuje sa realnošću i naročito *Super-ega*, socijalizovane ličnosti, kao unutrašnjeg kontrolora. U oblasti nesvesnog leže pokretačke snage ljudskih postupaka: nagoni i instinkti. Frojd ih deli na instinkte života i instinkte smrti. Prvi služe održanju jedinke i održanju vrste, a drugi su razarački, destruktivni i oni su izvor čovekovih sklonosti ka agresiji, razaranju, uzrok ratova, međusobnog proganjanja i zlostavljanja.³⁷

Kritika psihoanalitičkih teorija se odnosi pre svega na preteranu naglašenost uloge instinkata i posebno seksualnog motiva, a problematična je i postavka po kojoj nasleđe ima primarnu, a uticaji sredine sekundarnu ulogu u razvoju ličnosti (*N. Rot*).

Teorija uslovljavanja

Teorija uslovljavanja, koju je razvio engleski psiholog *J. H. Eysenck*, je prva empirijski celovita teorija o kriminalitetu. *Eysenck* tvrdi da iako se ljudska bića jasno razlikuju među sobom, to je samo u izvesnim dimenzijama, pa se stoga njihove sličnosti i razlike mogu kvantifikovati i meriti. On definiše tip ličnosti kao skup usaglašenih crta ličnosti i uvodi sledeću klasifikaciju: ekstravertan-introvertan, neurotični i psihotični tip. Individua razvija obrasce ponašanja putem klasičnog uslovljavanja, pri čemu je od značaja struktura nervnog sistema. Ekstravertne osobe imaju jak nervni sistem i mnogo se teže uslovljavaju od introvertnih (koji imaju slabiji nervni sistem), što znači da će kod njih proces socijalizacije biti sporiji, a može i delimično ili potpuno da izostane.³⁸ *Eysenck* smatra da su psihotični tipovi uvek skloni delinkventnom

³⁷ N. Rot: *Opšta psihologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990, str. 254

³⁸ D. Radovanović: *Uticaj razvoja, socijalnih i personalnih medijatora na kriminalno ponašanje*, Istraživački projekti, Beograd, 1991, op. cit, str.383

ponašanju, ekstrovertni u mlađem uzrastu, a neurotični kao odrasli. Iako ne negira značaj socio-ekonomskih faktora, *Eysenck* naglašava uticaj psiholoških faktora u objašnjenju uzroka kriminalnog ponašanja.

1.4.3. Sociološke teorije

Teorija anomalije

Francuski sociolog *E. Durkheim* uveo je u svojoj knjizi *Društvena podjela rada* pojam anomalije kojim je označio stanje poremećaja ravnoteže u društvu. U pomenutom delu *Durkheim* izlaže dva koncepta organizacije društva; prvi, prosti oblik, koji naziva mehanički, u kojem se ljudi ponašaju i misle na sličan način, obavljaju iste poslove i imaju jednake ciljeve i drugi, složen oblik, nazvan organski, gde je društvo kompleksnije organizovano, postoji podjela rada, a socijalne veze su slabe i bezlične. Stanje anomalije nastaje u periodima naglih društvenih promena, depresija i kriza u razvoju društva, a karakteriše ga odsustvo ili konfuzija normi, bezakonje, dezorganizovanost. Individua ne može da nađe svoje mesto u društvu bez jasnih pravila, pa ti promenjeni uslovi dovode do nezadovoljstva, konflikta i devijantnog ponašanja.

Američki sociolog *R. Merton* je prihvatio *Durkheim*-ov koncept anomalije, ali za razliku od njega on ne smatra da je uzrok devijantnog ponašanja iznenadna društvena promena, već socijalna struktura u kojoj su svim članovima ponuđeni određeni ciljevi i vrednosti, kao i načini za njihovo legalno ostvarivanje, ali nisu svakome dostupna sredstva za njihovo postizanje. Prema *Merton*-u devijantno ponašanje je "simptom disocijacije (razdvajanja) između kulturno propisanih aspiracija i socijalno strukturisanih izlaza za ostvarivanje ovih aspiracija".³⁹

Merton ne smatra da svako kome su sredstva za postizanje ciljeva nedostupna postaje devijantan. "Merton navodi pet načina na koje građani pokušavaju da se prilagode nametnutim ciljevima postizanja uspeha: konformizam, inovacija, ritualizam, povlačenje i pobuna"⁴⁰. Odgovor individue na stanje anomalije je najčešće prilagođavanje (*konformizam*), prihvatanje i

³⁹ R. Merton: *Social Theory and Social Structure*, New York, 1965, cit. prema Ž. Jašoviću

⁴⁰ Đ. Ignjatović: *Kriminološko nasleđe*, Beograd, 1997, str.18

ciljeva koje kulturna sredina nameće i sredstava za njihovo postizanje, iako ona nisu svakome podjednako dostupna. Među devijantnim tipovima *Merton* razlikuje *inovaciju* (prihvatanje ciljeva, ali pronalaženje nelegalnih sredstava za njihovo ostvarivanje), *ritualizam* (odbacivanje ciljeva i prihvatanje pravila-sredstava), *povlačenje* (odbacivanje i ciljeva i sredstava i povlačenje u neproduktivan stil života, često u alkoholizam i narkomaniju) i *pobuna* (protest prema društvenim vrednostima i sredstvima i stvaranje novih).

Merton je teorijom anomije objasnio ponašanje mladih iz nižih društvenih slojeva, koji usled nedostupnosti legitimnih sredstava "dolaze u stanje anomije i zato krše zakonske norme ponašanja i tako neodobrenim načinom postižu legitimne ciljeve".⁴¹

Teorija diferencijalne asocijacije

U raspravama o kriminologiji početkom XX veka kritičari su često isticali da nema dovoljno pouzdanih naučnih dokaza i koherentnih teorija o kriminalitetu. To je navelo *E. Sutherland-a*, američkog kriminologa, da na rigoroznim naučnim standardima, u svom delu *Principi kriminologije*, razvije teoriju diferencijalne asocijacije. Teorija se zasniva na stavu da se kriminalno ponašanje uči u interakciji sa drugim osobama, najčešće iz neposrednog okruženja (porodica, prijatelji, grupe vršnjaka...). Oslonac za svoje ideje *Sutherland* pronalazi u radovima predstavnika čikaške škole (*Shaw, McKey*), odakle prihvata pristupe teorija kulturne transmisije, simboličkog interakcionizma i kulturnog konflikta.

Sutherland smatra da sama povezanost sa kriminalcima ne mora voditi ispoljavanju delinkventnog ponašanja jer neki obrasci ponašanja podržavaju, a neki se protive nastajanju prestupništva. On kaže da "pojedinač postaje delinkvent kada preovladaju definicije koje pogoduju kršenju zakona nad onima koje se tome protive". Dakle, ponašanje jedinke je rezultanta dve sile – prestupničke i neprestupničke. Svojom teorijom *Sutherland* objašnjava ne samo nastanak individualnog kriminaliteta, već i kriminaliteta socijalnih grupa.

Teorija diferencijalne asocijacije je i danas veoma popularna među kriminolozima zbog svog koherentnog pristupa, jednostavnosti i mnoštva

⁴¹ M. Milutinović: *Kriminologija*, Beograd, 1973, str. 123

dokaza koji je podržavaju, a poslužila je i kao osnova za nastanak i drugih teorija socijalnog učenja.

Prema teoriji **diferencijalne identifikacije** D. Glaser-a pojedinac gradi svoj način ponašanja identifikujući se sa drugima ili sa nekim imaginarnim junacima. Socijalnu komponentu ovom, u suštini psihološkom, učenju daje pristup po kome je izbor objekta identifikacije uslovljen faktorima socijalne sredine.

Teorija delinkventne potkulture

U pokušaju da pronađu odgovore na pitanja koja teorije anomije i socijalnog učenja nisu mogle da reše, mnogi autori sredinom XX veka, među kojima A. Cohen, R. Cloward, L. Ohlin, W. Miller, pristupaju razvoju teorija potkulture. Potkultura se definiše kao deo unutar dominantne kulture sa svojim normama, načinima mišljenja i sistemima vrednosti kojima se regulišu odnosi unutar određene društvene grupe.

Proučavajući uzroke delinkventnog ponašanja mladih u Americi A. Cohen je primetio da ono preovladava među pripadnicima niže klase i da najčešću formu njegovog ispoljavanja predstavljaju maloletničke bande. Položaj određene porodice u socijalnoj strukturi je, prema njemu, veoma značajan faktor koji određuje i probleme sa kojima će se dete u životu susretati. Korene nastanka delinkventnih potkultura Cohen vidi u frustriranosti i nezadovoljstvu mladih iz niže socijalne klase kojima je otežano postizanje onih standarda koje diktira srednja klasa (akademski i profesionalni uspeh, ekonomski prosperitet, društveni ugled...). Istovremeno, oni su izloženi uticaju kulture sopstvene klase, koja ne insistira na postizanju ovih vrednosti. Kao rezultat, a u cilju stvaranja osećanja sigurnosti i prihvatanja, mladi se okreću sebi sličnima, udružujući se u bande koje predstavljaju posebnu potkulturu sa sopstvenim sistemima vrednosti koja je u suprotnosti sa dominantnom kulturom koju nameće srednja klasa.

Teorija etiketiranja

Među teorijama društvenog procesa značajno mesto zauzima teorija etiketiranja čiji predstavnici E. Lemert, Tannenbaum, H. Becker istražuju zbog

čega se neka dela označavaju kao kriminalna, a druga slična ne. Oni ne posmatraju kriminalce kao zle ljude koji čine loša dela, već individue kojima zakon i sama zajednica definišu status kriminalca. Kriminalna dela, sama po sebi, nisu toliko bitna koliko socijalna reakcija na njih. Dakle, za devijantno ponašanje pojedinca odgovorna je i socijalna sredina koja etiketiranjem i odbacivanjem prestupnika stvara od njega autsajdera koji dalje iz revolta prihvata takvu ulogu. *H. Becker* naglašava da je "devijacija pre posledica primene pravila i sankcija prema prestupniku, nego rezultat kvaliteta dela koje je izvršio. Devijantan je onaj kome je takva etiketa uspešno prišivena; devijantno ponašanje je ono ponašanje koje ljudi takvim označe." Prema tome, kao što navodi J. Špadijer-Džinić, "devijantnost nije kvalitet koji se nalazi u samom ponašanju, već u interakciji između osobe koja je izvršila delo i onih koji su reagovali na takvo ponašanje."⁴²

1.4.4. Multifaktorski pristupi

Pomenute teorije o etiologiji kriminaliteta, i pored značajnog doprinosa razvoju teorijske misli i određene praktične vrednosti, ne mogu izdržati kritiku upućenu njihovoj jednostranosti i nepotpunosti, koja proizilazi iz težnje da uzroke nastanka kriminaliteta nalaze prvenstveno u delovanju jedinstvenih faktora koje smatraju odlučujućim. U pokušaju prevazilaženja nedostataka ovih teorija mnogi autori uporište za svoja učenja nalaze u pluralističkom pristupu kojim se etiologija kriminaliteta objašnjava međusobnim uticajem faktora različitih po svojoj prirodi i poreklu. U okviru ovih shvatanja, raznorodnih po svom pristupu, razvili su se različiti pravci među kojima treba pomenuti: kliničku kriminologiju, faktorsku i funkcionalističku teoriju.

Klinička kriminologija se razvila se na idejama *C. Lombrosa* i danas predstavlja jedan od najrasprostranjenijih i najpopularnijih pravaca. Osnovno polazište ove teorije predstavlja proučavanje individualnih (kliničkih) slučajeva. Prvobitna medicinska orijentacija usmerena na ispitivanje bioloških faktora vremenom je proširena proučavanjem psiholoških i socijalnih karakteristika prestupnika. Praktični značaj ovog pristupa ogleda se u tome što se rezultati ovakvih ispitivanja koriste u praksi resocijalizacije kao polazna

⁴² J. Špadijer-Džinić: *Socijalna patologija*, Beograd, 1988, str. 37

osnova za određivanje odgovarajućeg tretmana i prognoze budućeg ponašanja prestupnika. Kritičari pozitivno ocenjuju nastojanja predstavnika kliničkog pristupa da povežu biopsihičke i socijalne faktore, ali ipak osporavaju mogućnosti ove teorije u objašnjenju etiologije kriminaliteta. Naime, kao što kaže Ž. Jašović, prestupništvo kao društvena pojava nije prost zbir individualnih slučajeva, a poteškoće koje prate izučavanje socijalnog aspekta delinkventne ličnosti ograničavaju domete generalizacije.

Faktorske teorije naglašavaju multikauzalnost kriminalnog ponašanja pri čemu uzroke kriminaliteta traže u različitim kombinacijama faktora biopsihičkog i socijalnog karaktera. Metodološku osnovu za istraživanja na temu multikauzalnosti čini prikupljanje i statistička analiza velikog broja varijabli i utvrđivanje stepena njihove korelacije sa prestupničkim ponašanjem. Naučna zasnovanost ovakvog pristupa i njegove praktične implikacije idu u prilog zastupnicima teorije faktora. Zamerke koje se upućuju odnose se na pojednostavljeno tumačenje kriminaliteta kao posledice dejstva matematičkog zbira faktora, bez pokušaja utvrđivanja uzročnih zakonitosti.

Funkcionalistička teorija je zasnovana na ideji o "funkcionalnom jedinstvu društva kao organskoj celini skladno povezanih delova".⁴³ Društvo, kao socijalni sistem je, prema ovom shvatanju, mehanički skup pojedinaca čija je primarna uloga očuvanje stabilnosti sistema. Dakle, jedinka mora pre svega obavljati funkciju koja joj je dodeljena u sistemu, a ostvarivanje svojih ličnih potreba tražiti u okviru normativnog poretka određenog zajedničkim sistemom vrednosti (saglasnost volja). Kriminalitet je manifestacija funkcionalnog poremećaja unutar sistema pri čemu devijantna jedinka "nije proizvod date socijalne strukture, već patološka ličnost čija je bolest posledica neuspele socijalizacije, psihičkih povreda ili trauma nastalih usled konflikta jedinke sa normativnim sistemom".⁴⁴ Insistiranje na očuvanju postojećeg stanja u društvenom sistemu kao idealnoj, nepromenljivoj celini, otkriva ideološku obojenost funkcionalizma, ali njegove teorijske postavke poslužile su kao osnova za razvoj funkcionalne analize, "prikladnog metodološkog sredstva za statičku analizu nekih društvenih pojava i procesa", pa i kriminaliteta.⁴⁵

⁴³ M. Pečujlić: *Horizonti revolucije*, cit. prema Ž. Jašoviću

⁴⁴ Ibid, op. cit.

⁴⁵ J. Goričar: *Pregled socioloških teorija*, cit. prema Ž. Jašoviću

1.5. Fenomenologija prestupništva mladih

Kriminalna fenomenologija predstavlja deo kriminologije koji se bavi proučavanjem spoljnih manifestacija kriminaliteta. Ona se može definisati kao "nauka o manifestaciji zločina" i sastoji se u proučavanju pojava oblika krivičnih dela, načina njihovog izvršenja, načina života delinkvenata, njihovog ponašanja i tipologije. Predmet izučavanja fenomenologije obuhvata pojavne oblike, strukturu, strukturalne promene i dinamiku kriminaliteta.⁴⁶

Obim kriminaliteta se prati na osnovu statističkih podataka o ukupnom i pojedinačnom broju krivičnih dela izvršenih na određenom prostoru u datom vremenskom periodu.

Pojavni oblici kriminaliteta se mogu posmatrati prema vrsti krivičnih dela, težini dela, objektu napada, polu i uzrastu izvršioca, načinu, vremenu, sredstvu i mestu izvršenja.

Struktura kriminaliteta pokazuju odnos pojedinačnih krivičnih dela prema ukupnom kriminalitetu, vrste krivičnih dela inkriminisane određenim zakonodavstvom (krivična dela protiv života i tela, protiv imovine, dostojanstva ličnosti i morala itd.), strukturu pojedinih pojava oblika (nasilnička dela, imovinska dela), strukturu prema polu ili starosti izvršilaca krivičnih dela (broj žena, odnosno muškaraca izvršilaca dela; broj punoletnih i maloletnih izvršilaca). Strukturalne promene se odnose na promene pojava oblika kriminaliteta, ali i na promene inkriminacija (ukidanje ili izmena zakona).

Dinamika kriminaliteta nam ukazuje na promene u obimu kriminaliteta na nekom prostoru u određenom vremenskom periodu. Analizom statističkih podataka možemo ustanoviti da li je kriminalitet u porastu, opadanju ili stagnira. Pored toga, moguće je pratiti dinamiku pojedinih pojava oblika kriminaliteta, dinamiku izvršenja pojedinih krivičnih dela, dinamiku kriminaliteta prema regionalnim i vremenskim karakteristikama itd.⁴⁷

⁴⁶ M. Milutinović: *Kriminologija*, Beograd, 1973,

⁴⁷ S. Konstantinović-Vilić, V. Nikolić-Ristanović: *Kriminologija*, Niš, 2003, op. cit, str. 34-35

Proučavanje poremećaja u ponašanju mladih, a posebno onih ponašanja koja smo definisali kao maloletničku delinkvenciju ima veliki značaj u kreiranju politike krivičnog pravnog reagovanja. Otuda je veoma važno posvetiti pažnju ne samo izučavanju uzroka nastanka, već i fenomenoloških aspekata delinkvencije, kako bi se analizom strukture i dinamike prestupništva mladih sticala saznanja koja će na najbolji način usmeravati praksu prevencije i resocijalizacije.

Treba imati na umu, kao što navodi *M. Singer*, da ne postoje specifični maloletnički delikti, tj. takva krivična dela koja mogu počiniti samo maloletne, a ne i punoletne osobe. Svođenje pojavnih oblika kriminalnog ponašanja maloletnika na prost opis delinkventnog ponašanja je prema *Singeru* iz više razloga pogrešno. "Osim što su modaliteti i posljedice delinkventnog ponašanja veoma značajan indikator za procjenu važnosti i stupnja društvene opasnosti krivičnih djela i počinitelaca, oni su važan element za procjenu ozbiljnosti maloljetničke delinkvencije kao društvene pojave na određenom području i vremenskom razdoblju."⁴⁸

Koristeći podatke iz Statističkih biltena Saveznog zavoda za statistiku u ovom poglavlju ćemo dati prikaz obima, dinamike i strukture prestupništva maloletnika, kao i krivičnog pravnog reagovanja na prestupništvo mladih u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine. Opredelili smo se za navedeni period koji su obeležile krupne društvene promene, ratovi u okruženju, politička previranja, socijalna i ekonomska kriza. Ovakav društveni milje svakako je bio "dobra podloga" za razvoj različitih oblika socijalno-patoloških pojava i logično je pretpostaviti da je imao značajan uticaj na prestupništvo maloletnika na ovim prostorima.

Predmet našeg rada ne upućuje na analizu ove međuzavisnosti, koja bi zahtevala pregled ne samo statističkih podataka u jednom dužem vremenskom intervalu, već i detaljnije kriminološke i sociološke analize. Ograničićemo se zato na opšti prikaz statističkih podataka i pokušati da sagledavanjem nekih elemenata osvetlimo glavna obeležja prestupništva i krivičnog pravnog reagovanja na prestupništvo maloletnika u SRJ poslednje decenije XX veka.

⁴⁸ M. Singer, Lj. Mikšaj-Todorović: *Delinkvencija mladih*, Globus, Zagreb, 1989, str. 35

1.5.1. Obim, dinamika i struktura prestupništva maloletnika u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine

Pravu sliku o stanju kriminaliteta na nekom prostoru u praksi nikada ne možemo sagledati iz prostog razloga što nijedna statistika ne beleži razmere stvarnog kriminaliteta. Jedan od glavnih problema predstavlja postojanje tamne brojke kriminaliteta, nepoznatog broja krivičnih dela koja ostaju neregistrovana. Aktivnost policije nejednakog intenziteta dodatno komplikuje situaciju, jer broj neotkrivenih krivičnih dela može značajno varirati tokom vremena. Prevazilaženje problema tamne brojke savremena kriminologija traži u primeni različitih tehnika za njenu što realniju procenu. U tu svrhu se koriste ankete samoprijavlivanja delinkvenata (*self reported delinquency*, naročito popularna u SAD), izveštaji o viktimizaciji (svedočenje osoba koje su bile žrtve kriminalnih akata) i ankete sa licima koja u okviru obavljanja svoje delatnosti mogu imati saznanja o izvršenim krivičnim delima (osoblje hotela, većih prodavnica, zdravstveni radnici i sl.). Svaka od navedenih tehnika ima svoje prednosti i nedostatke, pa se u najvećem broju slučajeva kriminološke analize oslanjaju na statističke podatke o broju prijavljenih lica (policajska statistika), optuženih lica (tužilačka statistika) i podatke o licima osuđenim za izvršena krivična dela (sudska statistika). Kao što navode S. Konstantinović-Vilić i V. Nikolić-Ristanović,⁴⁹ prema preovlađujućem shvatanju u savremenoj kriminologiji policijske statistike pružaju verniju sliku kriminaliteta nego sudske, pogotovo u situaciji kada okolnosti u društvu mogu bitno uticati na efikasnost organa krivičnog gonjenja, kakav je slučaj sa našom zemljom u posmatranom periodu.

Pokušaćemo zato da pregledom podataka o prijavljenim maloletnim i punoletnim licima pružimo uvid u obim, učešće i kretanje kriminaliteta maloletnika u odnosu prema ukupnom kriminalitetu u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine.⁵⁰ U tabeli 1 prikazaćemo sledeće podatke po kolonama: ukupan broj lica prijavljenih zbog krivičnih dela i dinamiku kretanja, broj punoletnih lica, dinamiku i učešće u ukupnom broju prijavljenih lica i broj

⁴⁹ S. Konstantinović-Vilić, V. Nikolić-Ristanović, Ibid. op. cit. str. 96

⁵⁰ Statistički bilten Saveznog zavoda za statistiku br. 2321 za 2000. godinu

prijavljenih maloletnih lica, dinamiku i učešće u ukupnom broju prijavljenih lica.

Tabela 1: *Struktura i dinamika lica prijavljenih zbog krivičnih dela izvršenih u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine*

Prijavljena lica Godina	Ukupno		Punoletna lica			Maloletna lica		
	N	index	N	index	%	N	Index	%
1991	123189	100	118242	100	96.0	4947	100	4.0
1992	135105	110	129307	109	95.7	5798	117	4.3
1993	173642	141	166216	141	95.7	7426	150	4.3
1994	159016	129	153235	130	96.4	5781	117	3.6
1995	133785	109	128468	109	96.0	5317	107	4.0
1996	131043	106	125624	106	95.9	5419	110	4.1
1997	127591	104	121623	103	95.3	5968	121	4.7
1998	119572	97	114646	97	95.9	4926	100	4.1
1999	93696	76	90549	77	96.6	3147	64	3.4
2000	94502	77	90780	77	96.1	3722	75	3.9

U periodu trajanja sveukupne ekonomske i socijalne krize od 1991. do 1994. godine uočavamo konstantan porast ukupnog broja lica prijavljenih zbog izvršenih krivičnih dela. Godine hiperinflacije obeležene su i "hiperprodukcijom" maloletničkog prestupništva. U toku 1993, naime, beleži se porast ukupnog broja prijavljenih lica za 41 indeksni poen, dok je broj prijavljenih maloletnih lica čitavih 50% veći u odnosu na 1991. Iz tabele možemo videti da od 1994. godine dolazi do pada ukupnog broja prijavljenih lica, ali da u slučaju maloletnika ima izvesnih kolebanja, pri čemu je evidentan porast tokom 1996, a naročito 1997. godine. Podatak koji svakako treba izdvojiti je i značajan pad broja prijavljenih maloletnih lica u toku 1999. godine.

Posmatrajući odnos broja prijavljenih maloletnika i ukupnog broja lica prijavljenih za izvršena krivična dela možemo konstatovati da učešće kriminaliteta maloletnika u ukupnom kriminalitetu u posmatranom periodu varira od 3.4% do 4.7% (prosečno učešće je 4%). Koristeći statistiku osuđenih lica dobićemo bitno različite rezultate. Primera radi, analizirajući statističke podatke o osuđenim licima *S. Milašinović*⁵¹ dolazi do alarmantne konstatacije o procentualnom učešću maloletnika u ukupnom kriminalitetu u 1993. godini od

⁵¹ S. Milašinović: *Kriza mladi kriminal*, Beograd, 2000, str. 138

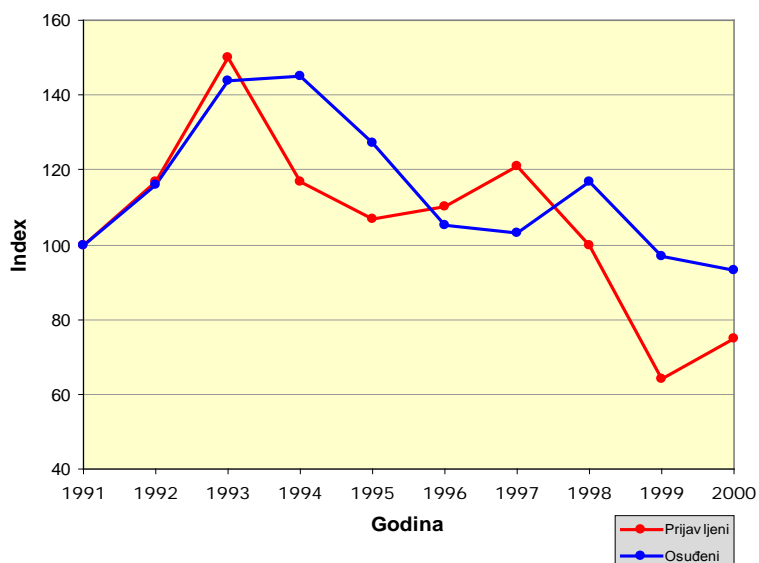
9.6%, dok "manje zabrinjavajućih" 4.3% proizilazi kao zaključak iz gornje tabele. Ova razlika se može objasniti i činjenicom da je procenat osuđenih u odnosu na prijavljene maloletnike generalno, pa i u 1993. godini, daleko veći nego u slučaju punoletnih lica (49.6% prema 21%). I pored izvesnih nedostataka policijskih statistika smatramo da one pružaju realniju sliku obima kriminaliteta na određenom prostoru.

Tabela 2: Odnos broja osuđenih prema prijavljenim maloletnim licima za krivična dela izvršena u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine

Maloletna lica / Godina		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Prijavljena lica	N	4947	5798	7426	5781	5317	5419	5968	4926	3147	3722
Osuđena lica	N	2563	2983	3685	3707	3261	2688	2631	2999	2497	2372
	%	51.8	51.4	49.6	64.1	61.3	49.6	44.1	60.9	79.3	63.7

U tabeli 2 prikazan je odnos broja prijavljenih i osuđenih maloletnih lica u posmatranom periodu. Ekstremne vrednosti beležimo tokom 1997. godine, kada porast prestupništva maloletnika nije praćen srazmernim brojem osuđenih maloletnih lica (44.1% osuđenih od ukupnog broja prijavljenih maloletnika) i 1999. godine, koja je već označena kao godina koju karakteriše veliki procenat osuđenih maloletnika (79.3%).

Grafikon 1: Dinamika kretanja prijavljenih i osuđenih maloletnih lica u SRJ od 1991. do 2000. godine

Kao što se iz *grafikona 1* može videti, period od 1991, koju smo odredili kao početnu posmatranu godinu, do 1993. godine karakteriše nagli porast broja prijavljenih maloletnika. Linija koja označava kretanje osuđenih maloletnika u navedenom periodu gotovo se podudara sa linijom prijavljenih maloletnika. Od 1993. do 1994. godine indeks prijavljenih maloletnika pokazuje tendenciju opadanja, dok uporedo posmatramo stagnaciju broja osuđenih lica. Još jedan karakterističan period uočavamo od 1997. do 1998. godine kada se beleži inverzni trend – opadanje broja prijavljenih i porast broja osuđenih maloletnika.

Opšta karakteristika prestupništva maloletnika jeste da je daleko veći procenat osuđenih u odnosu na prijavljene maloletnike nego što je to slučaj kod odraslih izvršilaca krivičnih dela. Ovo nam govori ne samo o efikasnosti organa krivičnog gonjenja, već i o svojevrsnom “amaterizmu” i neuspešnosti maloletnih prestupnika da prikriju izvršeno delo i izbegnu osuđenje.

Tabela 3: *Dinamika strukture osuđenih maloletnih lica prema pojedinim krivičnim delima u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine*

Krivična dela protiv	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
<i>života i tela</i>	156	180	175	207	184	181	188	268	209	202
Index	100	115	112	133	118	116	121	172	134	129
<i>dost. ličnosti i morala</i>	20	22	18	17	16	15	17	27	24	32
Index	100	110	90	85	80	75	85	135	120	160
<i>Imovine</i>	1999	2475	3228	3128	2772	2193	2141	2364	2032	1909
Index	100	124	161	156	139	110	107	118	102	95
<i>ostala dela</i>	388	306	264	355	289	299	285	340	232	229
Index	100	79	68	91	74	77	73	88	60	59
Ukupno osuđeno	2563	2983	3685	3707	3261	2688	2631	2999	2497	2372
Index	100	116	144	145	127	105	103	117	97	93

Tabela 3 prikazuje dinamiku strukture osuđenih maloletnih lica, pri čemu je distribucija izvršena prema vrsti krivičnog dela. Za potrebe naše analize izdvojili smo ona krivična dela koja prema obimu i stepenu društvene opasnosti smatramo najindikativnijim pokazateljem opšte slike kriminaliteta mladih.

Tendencija konstantnog porasta broja najtežih krivičnih dela prema podacima u *tabeli 3* ukazuje na razvoj agresivnih i destruktivnih impulsa kod

mladih. Policijski izveštaji i hronike nam daju sliku nasilja koje se odlikuje izrazitom brutalnošću, destrukcijom i svirepošću, što se može objasniti opštim stanjem anomalije u društvu. Socijalna i ekonomska kriza, ratovi u okruženju, dostupnost vatrenog oružja, povećanje društvene tolerancije prema različitim oblicima devijantnih pojava uzrokuju pražnjenje agresije mladih koja često nije ničim motivisana.

Krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala izdvajaju se od ostalih dela po najvećoj tamnoj brojci, a prema nekim procenama broj neprijavljenih krivičnih dela silovanja je i do 7 puta veći od broja prijavljenih. Iz tog razloga broj lica osuđenih za krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala ne može nam biti ni približan pokazatelj realnog stanja. Činjenica je da veliki broj dela ostaje neprijavljen i neotkriven, a glavni razlozi za odustajanje od traženja pravne satisfakcije su tradicionalne predrasude i strah žrtve seksualnog delikta od eventualne sekundarne viktimizacije ili osвете izvršioca.

Najveći procenat krivičnih dela izvršenih od strane maloletnika predstavljaju dela protiv imovine. Iz tog razloga dinamika kretanja krivičnih dela protiv imovine prati krivolju porasta ukupnog kriminaliteta mladih uz konstataciju da su amplitude nešto veće. Nakon rapidnog porasta prvih godina posmatranog perioda, koji dostiže vrhunac 1993. povećanjem od preko 60% u odnosu na 1991, dolazi do blagog opadanja, pa na kraju dekade beležimo nivo osuđenih maloletnih lica približno jednak početnim vrednostima. Međutim, i ovde moramo primetiti da je to rezultat veće efikasnosti organa krivičnog gonjenja, jer prema apsolutnim vrednostima broj prijavljenih lica je daleko manji nego 1991. godine.

Tabela 4: *Struktura osuđenih maloletnih lica za krivična dela protiv imovine u odnosu na ukupno osuđena maloletna lica u SRJ od 1991. do 2000. godine*

Maloletna lica / Godina		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ukupno osuđena maloletna lica	N	2563	2983	3685	3707	3261	2688	2631	2999	2497	2372
Osuđeni za dela protiv imovine	N	1999	2475	3228	3128	2772	2193	2141	2364	2032	1909
	%	78.0	83.0	87.6	84.4	85.0	81.6	81.4	78.8	81.4	80.5

U tabeli 4 su izdvojeno prikazani podaci o maloletnim licima osuđenim za krivična dela protiv imovine, kao i njihovo procentualno učešće u odnosu na

ukupan broj osuđenih maloletnih lica. Krivična dela protiv privatne i društvene imovine su zbirno prikazana.

Ovi podaci jasno govore o dominantnoj zastupljenosti krivičnih dela protiv imovine koja u posmatranom periodu obuhvataju prosečno 82,2% ukupnog broja osuđenih maloletnika. Ovaj podatak je u skladu sa činjenicom da je kriminalitet maloletnika pretežno imovinski kriminalitet.

1.5.2. Krivičnopravna reakcija na prestupništvo maloletnika u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine

Pregledom podataka o strukturi, raspodeli i dinamici izrečenih krivičnih sankcija prema maloletnim licima sagledaćemo opredeljenja i tendencije razvoja politike krivičnopravne reakcije u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine.

Tabela 5: *Dinamika i struktura osuđenih maloletnih lica prema izrečenim krivičnim sankcijama u SRJ u periodu od 1991. do 2000. godine*

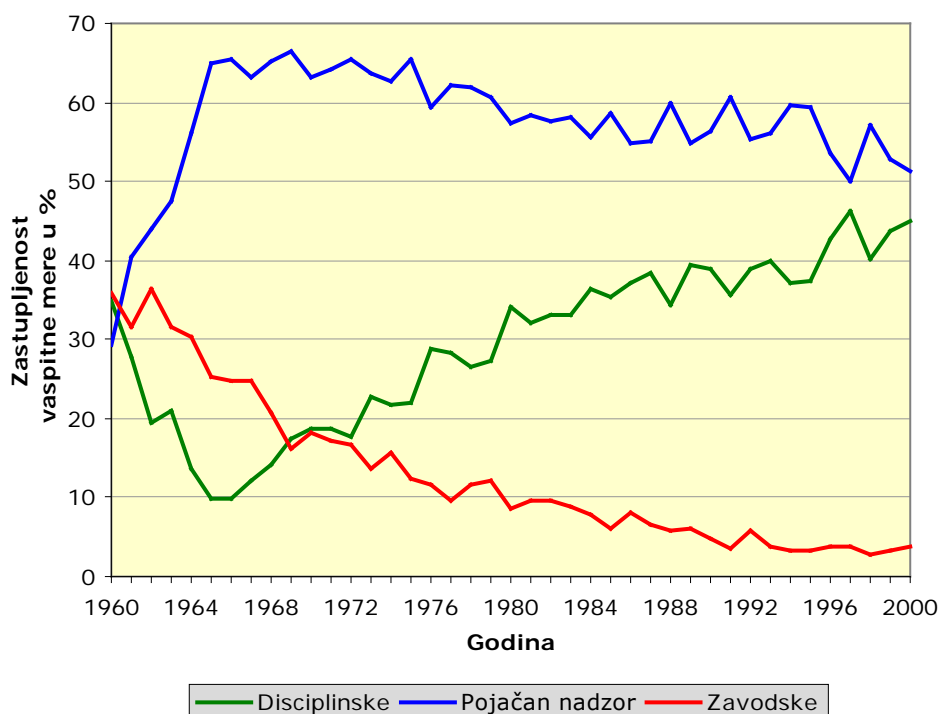
Vrsta sankcije / Godina	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Maloletnički zatvor	7	23	34	16	30	31	17	32	40	20
%	0.3	0.8	0.9	0.4	0.9	1.2	0.6	1.1	1.6	0.8
Disciplinske mere	912	1153	1462	1370	1209	1132	1211	1191	1076	1055
%	35.6	38.7	39.7	37.0	37.1	42.1	46.0	39.7	43.1	44.5
index	100	126	160	150	133	124	133	131	118	116
Pojačani nadzor	1552	1639	2046	2198	1918	1422	1306	1697	1297	1205
%	60.6	54.9	55.5	59.3	58.8	52.9	49.6	56.6	51.9	50.8
index	100	106	132	142	124	92	84	109	84	78
Zavodske mere	92	168	143	123	104	103	97	79	84	92
%	3.6	5.6	3.9	3.3	3.2	3.8	3.7	2.6	3.4	3.9
index	100	183	155	134	113	112	105	86	91	100
Ukupno izrečeno sankc.	2563	2983	3685	3707	3261	2688	2631	2999	2497	2372

Kazna maloletničkog zatvora, koja se može izreći starijim maloletnicima, zastupljena je sa prosečno 0.9% i predstavlja neznatan deo ukupno izrečenih sankcija, pa nam statistički podaci na tako malom uzorku ne mogu pomoći u utvrđivanju "ritma zločina". Posmatrajući apsolutne vrednosti izrečene sankcije maloletničkog zatvora možemo konstatovati neravnomernu dinamiku koja samo donekle prati kretanje opšteg kriminaliteta maloletnika. Karakterističan je porast izrečenih kazni maloletničkog zatvora u 1995. i 1996,

a naročito 1999, koja je već označena kao godina u kojoj su sudovi "trenirali strogoću".

Uvidom u iznete podatke konstatujemo da je među vaspitnim merama dominantna mera pojačanog nadzora koja se prosečno izriče u 55.1% slučajeva, slede disciplinske mere sa 40.3%, dok se nastavlja smanjenje poverenja u zavodske vaspitne mere - prosečno 3.7% ukupno izrečenih sankcija.

Grafikon 2: Dinamika strukture vaspitnih mera izrečenih maloletnicima u Srbiji od 1960. do 1989. i SRJ od 1990. do 2000. godine

Ako ove podatke uporedimo sa ranijim statistikama potvrdićemo nastavak trenda koji izgleda pretpostavlja da definitivno "stavi katanac" na zavodske ustanove. Naime, prema analizi Đ. Stakića,⁵² broj izrečenih zavodskih mera prema maloletnicima u Srbiji od 1960. godine, kada je učešće u ukupnom broju izrečenih sankcija iznosilo 36%, konstantno se smanjivao, kako procentualno tako i u apsolutnim vrednostima, da bi 1989. došao na nivo od 6%. Koristeći podatke o vaspitnim merama izrečenim maloletnim prestupnicima u Srbiji od 1960. do 1989.⁵³ i u SRJ od 1990. do 2000. godine

⁵² Đ. Stakić: *Metodika rada sa maloletnim delinkventima*, Dečje novine, 1991, str. 16-18

⁵³ Prema Đ. Stakić: Ibid

na *grafikonu 1* možemo pratiti kretanje procentualnog učešća pojedinih vaspitnih mera u odnosu na ukupan broj vaspitnih mera izrečenih maloletnicima.

Bez pretenzije da ponudimo odgovor na pitanje hoće li "Sivi dom" postati uskoro turistička atrakcija, narednom analizom ćemo pokušati da ga barem glasnije postavimo. U *tabeli 6* smo prikazali strukturu krivičnih sankcija izrečenih maloletnicima prema krivičnom delu i uzrastu izvršilaca. Pregledom vrste sankcija izrečenih za najteža krivična dela pokušaćemo da ustanovimo koliko tendencija slabljenja poverenja u efikasnost zavodskog tretmana ima opravdanosti.

Tabela 6: *Struktura izrečenih krivičnih sankcija maloletnim licima u SRJ 2000. godine prema krivičnom delu i uzrastu*

Uzrast / Vrsta sankcije	Osuđeni maloletnici		Malolet. zatvor	Vaspitne mere		
	Mlađi	Stariji		Disciplin.	Pojačani nadzor	Zavodske
Ubistvo i ubistvo na mah	2	11	4	-	3	6
Ubistvo iz nehata	2	1	-	-	1	2
Teška telesna povreda	22	54	1	24	49	2
Silovanje	2	9	1	-	7	3
Teška krađa	323	522	2	318	494	31
Razbojništva i teški sluč.	21	129	9	1	118	22
Ostala dela	444	830	3	712	533	26
Ukupno:	816	1556	20	1055	1205	92

Tokom 2000. godine ukupno je izrečeno 2373 krivične sankcije, od toga 816 mlađim, a 1556 starijim maloletnicima. Kazna maloletničkog zatvora je izrečena u 20 slučajeva, a od vaspitnih mera 1055 disciplinskih, 1205 mera pojačanog nadzora, dok je 92 maloletnika upućeno u vaspitne i vaspitno-popravne ustanove.

Podatak koji mora izazvati zabrinutost jeste da broj mlađih maloletnika osuđenih za krivična dela iznosi 34% od ukupnog broja osuđenih maloletnika. Učešće mlađih maloletnika u izvršenju krivičnih dela sa elementima nasilja (ubistvo, teške telesne povrede, silovanje, razbojništvo) čini 19% ukupnog broja maloletnih lica osuđenih za najteža dela.

Od ukupno 76 osuda za krivično delo nanošenja teške telesne povrede (od čega je 54 izvršeno od strane starijih maloletnika) izrečene su 1 kazna

maloletničkog zatvora, 2 mere upućivanja u vaspitno-popravnu ustanovu, a čak 24 disciplinske sankcije. Krivična dela silovanja (2 izvršena od strane mlađih, a 9 od strane starijih maloletnika) sankcionisana su 1 kaznom maloletničkog zatvora, 3 zavodske mere i 7 mera pojačanog nadzora. Izrečene sankcije za ukupno 150 krivičnih dela razbojništva (129 izvršenih od strane starijih maloletnika) su sledeće: 9 kazni maloletničkog zatvora, 22 zavodske mere i 118 vaspitnih mera pojačanog nadzora. Suvoparnim brojkama treba dodati i podatke o načinu izvršenja dela, koji se odlikuje ekstremnim ispoljavanjem agresije čak i u slučajevima najmlađih izvršilaca.

Ne ulazeći u kompetencije sudova, postavljamo pitanje da li su izrečene krivične sankcije u srazmeri sa težinom izvršenih dela, kakvu poruku upućuju u pogledu specijalne i generalne prevencije i da li na adekvatan način mogu odgovoriti svrsi: zaštiti društva i resocijalizaciji prestupnika. Opredeljenje ka vaninstitucionalnom tretmanu je preporuka brojnih studija na temu evaluacije programa tretmana i apsolutno je u skladu sa savremenim idejama resocijalizacije. Smatramo, međutim, da tretman u zavodskim uslovima ima svoje mesto u sistemu postupanja prema maloletnim delinkventima i dovoljno prostora za unapređenje metodologije rada u skladu sa najnovijim dostignućima teorije i prakse resocijalizacije.

2. Resocijalizacija

Pokušaj reintegracije se zasniva na pretpostavci da je maloletnika moguće vratiti društveno prihvatljivom načinu ponašanja ako mu se pruže odgovarajući uslovi. Ti uslovi uključuju više faktora: od zdrave socijalno-ekonomske sredine do obezbeđivanja odgovarajuće psihološke, obrazovne, vaspitne podrške i profesionalnog osposobljavanja. Kada govorimo o mogućnosti resocijalizacije mladih moramo naglasiti da je ona "značajno veća kod mladih, kako zbog specifičnosti premećaja u ponašanju, tako i zbog toga što period formiranja i razvoja mlade ličnosti stvara više prostora, više mogućnosti za vaspitno-korektivni rad."⁵⁴ Suštinu procesa resocijalizacije možemo posmatrati kroz pitanje kakvog pojedinca vraćamo društvu, ali je podjednako važno zapitati se kakvom društvu vraćamo pojedinca. Kakvog smisla zapravo ima popravljjanje delinkventa, ako za njegovu reintegraciju u društvo nisu stvoreni uslovi (na primer mogućnost zapošljavanja) i ako se on vraća u istu sredinu u kojoj se njegovo delinkventno ponašanje razvijalo.

2.1. Pojam resocijalizacije

Etimološki posmatrano, termin resocijalizacija je izveden od reči socijalizacija, dodavanjem prefiksa "re", pa su i u tom pogledu ovi pojmovi u neraskidivoj vezi. Jezičko značenje ovako usvojenog termina (ponovna socijalizacija) pomalo odstupa od onoga što se u praksi pod njim podrazumeva pa je, radi pojašnjenja procesa koji ovaj pojam u penološkom smislu označava, potrebno preciznije određenje.

Pod socijalizacijom se podrazumeva "proces u kome čovek uči norme, vrednosti, orijentacije i modele postupanja grupe kojoj pripada".⁵⁵ U *Sociološkom leksikonu* se navodi definicija pod kojom je socijalizacija ličnosti "proces kojim novom članu društva bivaju prenesene vrednosti, norme, stavovi, kulturne tekovine i šire društveno iskustvo prethodnih generacija neke društvene grupe ili društva u celini."⁵⁶

⁵⁴ Z. Ilić: *Resocijalizacija mladih prestupnika*, Defektološki fakultet, Beograd, 2000, str. 80

⁵⁵ D. Atanacković: *Penologija*, Naučna knjiga, Beograd, 1988, str. 129

⁵⁶ *Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 596

Čovek se, naime, ne uklapa u društvenu zajednicu biološkim činom rađanja, već kroz procese u kojima usvaja pravila ponašanja, sisteme vrednosti, načine mišljenja, kriterijume rasuđivanja i prilagođava se životu u zajednici. Svaka društvena zajednica teži da putem procesa socijalizacije formira obrasce ponašanja mladih u skladu sa svojim vladajućim društvenim vrednostima. Cilj socijalizacije je oblikovanje temeljnih stavova kojima pojedinac gradi svoj odnos prema društvu, drugim ljudima i prema samom sebi. Ona je, dakle, skup planskih društvenih aktivnosti i spontanih uticaja koji se ostvaruju u okviru primarnih društvenih grupa, kao što su porodica, škola, grupe vršnjaka itd.

U stručnoj literaturi se uz pojam resocijalizacije vezuju termini prevaspitanje, popravljjanje, korekcija, tretman i sl. Stoga su prisutni i različiti pristupi određivanju pojma resocijalizacije.

Prema *M. Milutinoviću* resocijalizacija predstavlja proces vraćanja osuđenika u društvenu zajednicu i njegovo osposobljavanje za društveno usklađen život i uspešno obavljanje društvene delatnosti. Po njemu, ona se odnosi na dve kategorije lica. Prvu čine oni koji nisu bili na društveno poželjan način socijalizovani, te stoga nisu ni prihvatili društvene norme, vrednosti, navike itd. usled čega su se našli na putu negativne socijalizacije. Druga kategorija se odnosi na ona lica koja su ranije prošla kroz proces socijalizacije, ali su usled nepovoljnih uticaja i okolnosti skrenuli u ličnu devijaciju.⁵⁷

D. Atanacković naglašava potrebu proširivanja značenja pojma resocijalizacije van etimoloških granica. Resocijalizacija, naime, pretpostavlja prethodnu socijalizaciju pa bi se prema tome odnosila samo na osobe koje su već bile uklopljene u pravila društvenog života, a onda u jednom trenutku iz tih pravila "iskočile". Činjenica je, međutim, da većina delinkvenata nikada nije ni bila socijalizovana, pa pod resocijalizacijom ne bi trebalo podrazumevati "samo postupak "vraćanja" društvu onih koji su iz njega "iskliznuli", već i postupak samog "uključivanja" u društvo onih koji u njega nikada nisu ni bili uklopljeni".⁵⁸ On kritikuje termin negativna socijalizacija, naglašavajući da socijalizacija podrazumeva poštovanje društvenih normi i vrednosti, kao i

⁵⁷ M. Milutinović: *Penologija*, Savremena administracija, Beograd, 1977, str. 83

⁵⁸ D. Atanacković: *ibid.* str.

ponašanje u skladu s tim normama. Onaj ko to ne čini ne može se smatrati socijalizovanim, znači ni negativno socijalizovanim.

Đ. Stakić posmatra resocijalizaciju kroz dva značenja: kao proces i kao cilj. Kao proces, ona predstavlja sistematsku, plansku aktivnost koja se preduzima prema onim pojedincima kod kojih osnovne društvene institucije (porodica, škole itd.) nisu u dovoljnoj meri uspele u ostvarivanju postavljenog cilja, a što se manifestovalo kroz izvršena krivična dela. Resocijalizacija kao cilj izvršenja krivičnih sankcija odnosi se u stvari na ishode procesa socijalizacije, ali ne na sve moguće ishode ovog procesa, već na jedan, tako reći idealizovan kvalitet tih ishoda.⁵⁹

Prema Lj. Arnaudovskom socijalizacija pojedinca predstavlja "normalan" proces, dok je resocijalizacija "prisilan" proces kojim su obuhvaćeni oni koji su izvršili krivična dela. Kao što naglašava autor, problem sa kojim se suočavamo sastoji se u tome što takvog, uslovno resocijalizovanog pojedinca, vraćamo u nepromenjenu sredinu, u kojoj se njegovo delinkventno ponašanje razvijalo.⁶⁰

Polazeći od shvatanja socijalizacije kao procesa u kojem ličnost putem socijalnog učenja izgrađuje svoj odnos prema sredini i samom sebi, Z. Nikolić definiše resocijalizaciju kao "proces postupnog reintegrisanja prestupnika iz kriminalne podgrupe u društvenu zajednicu kao grupu".⁶¹

Kao što navodi Đ. Ignjatović, resocijalizacija kao ideja o prevaspitanju i osposobljavanju prestupnika da poštuje društvene norme, kako bi se mogao uključiti u zajednicu i postao njen koristan član, nije nova - nju su isticali Platon, Sveti Avgustin, Toma Akvinski i drugi - ali su se tek u našem veku stekli uslovi da ostvari svoj uticaj u kaznenom sistemu.⁶²

⁵⁹ Đ. Stakić: *Metodika rada lica sa poremećajem u društvenom ponašanju*, Defektološki fakultet, Beograd, 1984, str. 127-128

⁶⁰ Lj. Arnaudovski: *Penologija*, Pravni fakultet, Skoplje, 1988, str. 178-181

⁶¹ Z. Nikolić: *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja*, IKSI, Beograd, 1994, str. 80

⁶² Đ. Ignjatović: *Kriminologija*, Beograd, 2000, str. 290

2.2. Osnovni principi resocijalizacije

Principi resocijalizacije predstavljaju jedinstven skup smernica koje, kako *Đ. Stakić* metaforično kaže, poput stručnih svetionika ukazuju na pravce delovanja i kao opšta načela usmeravaju praksu resocijalizacije. Autor se opredeljuje za 8 principa koje označava nedeljivom celinom, dovoljnom za definisanje osnovnih stručnih i naučnih opredeljenja u ovoj oblasti:

1. Princip naučnosti
2. Princip poštovanja ličnosti
3. Princip individualizacije
4. Princip prirodnosti uslova resocijalizacije
5. Princip svestranosti
6. Princip jedinstva – koordinacije
7. Princip realnosti
8. Princip čuvanja profesionalne tajne

Principom naučnosti naglašena je potreba naučnog zasnivanja prakse resocijalizacije i primene naučnih saznanja i dostignuća u ovoj oblasti.

Tokom svog razvoja praksa resocijalizacije je polazila od pristupa po kojima je svođena na milosrdnu delatnost posvećenih ljudi, preko rutinske prakse izvršenja krivičnih sankcija do statusa društveno štetne pojave koju treba izolovati i sakriti od očiju javnosti.

Danas je jasno da samo multidisciplinarnim pristupom, preplitanjem stručnih i naučnih dostignuća srodnih naučnih disciplina (kriminologije, sociologije, socijalne patologije, pedagogije, psihologije itd.) možemo obogatiti teoriju i praksu resocijalizacije. Razmena, preispitivanje i poređenje rezultata istraživanja, evaluacija efikasnosti programa tretmana, primena strogih naučnih metoda i neprekidno stručno usavršavanje su osnovna obeležja poštovanja principa naučnosti.

Princip poštovanja ličnosti u prvi plan ističe potrebu prihvatanja maloletnika onakvim kakav on stvarno jeste, sa svim njegovim manama i

vrlinama, slabostima i potencijalima, mogućnostima i ograničenjima, ljudskim pravom na grešku ali i obavezom prihvatanja odgovornosti, razumevanjem ali ne i odobravanjem devijantnog ponašanja.

Briga za dobrobit maloletnika i poštovanje njegovih interesa ogleda se u tome što se zaštita društva od prestupništva ne zasniva na represiji i kazni, već na zaštiti mladih i pomoći u prevazilaženju nastalih problema.

Osnovna pretpostavka poštovanja ličnosti ogleda se u stavu da štićenik nije "predmet rada" vaspitača, već aktivni učesnik u zajedničkom zadatku. Posao stručnjaka, dakle, nije mehaničko oblikovanje maloletnika podvrgavanjem krutim pravilima i šablonskim metodama, već delikatan rad na uspostavljanju saradničkog odnosa, otkrivanju i aktiviranju pozitivnih potencijala i pomoć u odbacivanju negativnih obrazaca ponašanja, bez nametanja gotovih rešenja.

Maloletniku treba pružiti mogućnost samoinicijative i izražavanja stavova i mišljenja, iskazujući poverenje u potencijale njegove ličnosti i smatrajući ga glavnim akterom sopstvenog prevaspitanja. Drugim rečima, treba prihvatiti činjenicu da ne možete nekome pomoći ako on ne želi sam sebi da pomogne.

Princip prirodnosti uslova resocijalizacije se zasniva na nespornoj činjenici da se najbolji rezultati tretmana postižu ako se on sprovodi u što prirodnijim uslovima.

Tradicionalna praksa nalaže da se rešavanju problema delinkventnog pojedinca pristupa njegovom izolacijom i izdvajanjem iz sredine u kojoj živi. Resocijalizacija se obavlja putem specijalnog tretmana u zavodskim uslovima, što povlači za sobom i niz neželjenih efekata.

Brojna istraživanja i studije na temu efikasnosti tretmana pokazala su da integrisana resocijalizacija u okviru društvene zajednice predstavlja pravi izbor i da joj treba dati prednost u odnosu na zavodski tretman kad god je to moguće. U skladu sa principom prirodnosti, uslovi u ustanovama za maloletnike se prilagođavaju tako da u što većoj meri odgovaraju realnim okolnostima (integrisano školovanje, profesionalno osposobljavanje, organizovanje slobodnog vremena u otvorenoj zajednici itd.). Ekstremna

tumačenja ovog principa su u određenim periodima dovela i do zatvaranja vaspitnih ustanova za maloletnike, što se ipak pokazalo kao neizbežno, jer je u pojedinim slučajevima institucionalni tretman jedino rešenje.

Princip svestranosti, ističući složenost pojave, zahteva njeno osvetljavanje sa različitih aspekata (ekonomski, socijalni, pravni, psihološki, pedagoški i sl.) i u skladu s tim njeno proučavanje sa pozicija odgovarajućih naučnih disciplina. To podrazumeva da se i rešavanju problema: suzbijanju pojave, prevenciji i tretmanu maloletnika mora pristupiti posvećujući pažnju svakom pojedinačnom elementu. Kao što naglašava Đ. Stakić, isticanje samo jednog aspekta pojave vodi jednostranosti, a zanemarivanje nekog od njih nepotpunosti.

U skladu s principom svestranosti u praksi resocijalizacije naročito dolazi do izražaja potreba za timskim radom stručnjaka različitih profila koji svojom kompetencijom, svako iz domena svoje specijalnosti, doprinose ostvarivanju zajedničkih ciljeva.

Princip jedinstva se nadovezuje na princip svestranosti u tom smislu što ističe zahtev za objedinjavanje i koordinisanje rada svakog od subjekata uključenih u proces resocijalizacije. Naime, svaki od stručnjaka koji učestvuju u dijagnostikovanju problema, pripremi i realizaciji programa tretmana može imati sopstveni pristup, način rada, stavove i ocene koji u praksi neretko mogu biti suprotstavljeni. Usklađivanje i komponovanje tih različitih elemenata na pravi način vodi do postizanja konačnog cilja.

Princip jedinstva se odnosi i na potrebu koordinisanog delovanja svih institucija i službi koje učestvuju u procesu resocijalizacije, počevši od porodice i škole do policije, sudova, centara za socijalni rad, ustanova za izvršenje sankcija.

Princip realnosti govori o potrebi pronalaženja prave mere u procesu planiranja, realizovanja i procene efekata određenog programa resocijalizacije. Naime, čitav niz subjektivnih i objektivnih faktora može uticati na ograničavanje dometa čak i najbolje zamišljenih programa.

U cilju postizanja maksimalnih rezultata i što veće efikasnosti tretmana treba imati u vidu postojeće materijalne i organizacione resurse, mogućnosti i

kapacitete ustanove u kojoj se sprovodi tretman, kadrovsku ekipiranost, stručne potencijale osoblja itd. Najvažnije od svega je, u skladu sa principom individualizacije, realno sagledati pojedinačne mogućnosti maloletnika, njihove intelektualne i kognitivne potencijale, socijalne prilike, pri čemu ne treba ni preceniti njihove mogućnosti (postavljati suviše visoke ciljeve i kriterijume), niti ih potceniti (treba dopustiti samoinicijativu, a ne nuditi gotova rešenja).

Princip čuvanja profesionalne tajne podrazumeva obavezu čuvanja poverljivosti i tajnosti informacija o maloletniku i njihovo korišćenje samo u profesionalne svrhe. Suština ovog načela leži u zaštiti interesa maloletnika, pre svega sprečavanju njegove stigmatizacije i olakšavanju procesa reintegracije u društvo. Zbog toga je i zakonom garantovana tajnost postupka prema maloletnicima u svim njegovim fazama.

Shodno tome, obaveza je svih službenih lica da prikupljanje informacija obavljaju tako da maloletnik ni u kom slučaju ne bude kompromitovan u sredini u kojoj živi, školuje se ili radi. Pritom postoji pravilo da je bolje odustati od pribavljanja određenih informacija ukoliko se to ne može ostvariti na diskretan način.

U skladu sa principom čuvanja profesionalne tajne zakonom je predviđeno (tako nalažu i *Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode*, čl. 40) da svedočanstva o završenoj školi ili profesionalnoj obuci ne nose oznake koje bi ukazivale da su stečena u zavodskim uslovima.

2.3. Princip individualizacije

Smatrali smo nužnim da principu individualizacije posvetimo malo više prostora ne samo zbog značaja koji mu pridajemo i uticaja na naše opredeljenje prilikom izbora teme, već i same činjenice da savremenu teoriju i praksu resocijalizacije u potpunosti usmerava ka pojedincu, njegovim potrebama i osobenostima. Temelje principa individualizacije postavili su predstavnici antropološke i pozitivne škole, koji su prvi ukazali na značaj ispitivanja ličnosti učinioca krivičnog dela. Ova ideja se dalje razvijala kroz učenja neoklasične i sociološke škole, a potpunu afirmaciju dostigla u shvatanjima pokreta društvene odbrane.

Individualizacija je jedno od centralnih pitanja i načelo koje se odnosi na pitanja utvrđivanja krivice, odgovornosti, izricanja i izvršenja krivične sankcije.⁶³ Većina domaćih autora (*D. Atanacković, M. Milutinović, R. Kupčević-Mlađenović*) razlikuje tri vrste individualizacije:

- *Zakonska individualizacija*
- *Sudska – individualizacija izricanja krivične sankcije*
- *Administrativna (penalna) – individualizacija izvršenja krivične sankcije*

Zakonska individualizacija se može sagledati u smislu nastojanja zakonodavca da zakonskom regulativom, koja je po prirodi apstraktna, formalna i uopštena, ostavi mogućnost primene individualizovanih postupaka i mera prema izvršiocu krivičnog dela.

Sudska individualizacija – individualizacija izricanja krivične sankcije. Smisao individualizacije krivičnog postupka možemo sagledati u svetlu savremenih nastojanja da se problemi maloletnika koji su u sukobu sa zakonom rešavaju alternativnim metodama, izbegavanjem formalne pravne procedure kad god je to moguće. Donošenje odluke da li će uopšte biti pokrenut postupak zavisi od procene potrebe za intervencijom prema maloletniku, a ne težine izvršenog krivičnog dela. Princip oportuniteta krivičnog gonjenja, izražen čl. 480. ZKP, omogućava tužiocu da ne pokrene krivični postupak ukoliko proceni da to ne bi bilo celishodno, iako postoje dokazi da je maloletnik učinio krivično delo. Sa druge strane, nekada i relativno minorni prestup može biti povod za preduzimanje mera zaštite maloletnika ukoliko se proceni da je posledica delovanja onih faktora ličnosti individue i uticaja socijalne sredine koji mogu predstavljati rizik za buduće delinkventno ponašanje.

Prema formulaciji čl. 32. KZS, pri izboru vaspitne mere "sud će uzeti u obzir uzrast maloletnika, stepen njegove duševne razvijenosti, njegova psihička svojstva, sklonosti, pobude iz kojih je delo učinjeno, dosadašnje vaspitanje, sredinu i prilike u kojima je živeo, težinu dela, da li je prema njemu ranije bila izrečena vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora i sve druge okolnosti koje mogu biti od uticaja za izricanje one mere kojom će se na

⁶³ M. Bošković, M. Radoman: *Penologija*, Novi Sad, 2002, str. 119

najbolji način postići svrha vaspitnih mera.” U cilju individualizacije izricanja krivičnih sankcija zakonodavac predviđa tri grupe sankcija: disciplinske mere, mere pojačanog nadzora i zavodske mere (čl. 12. KZS), ukupno 8 različitih vaspitnih mera. Kao što navodi A. Carić, ovakva raznolikost vaspitnih mera omogućava punu individualizaciju.⁶⁴

Administrativna (penalna) individualizacija podrazumeva detaljno upoznavanje ličnosti prestupnika u cilju prilagođavanja tretmana njegovim potrebama i mogućnostima. Naglašavajući suštinu principa individualizacije Amerikanci slikovito kažu: “*One size doesn't fit all*”, što bi značilo da svakome odgovara druga mera. Mi ćemo dodati da čak i kada smo izabrali broj, model i boju, cipelu najpre treba “razgaziti”. Izbor delotvorne metode za ispravljanje problematičnog ponašanja mladih direktno je uslovljen heterogenošću populacije prestupnika i mora imati individualno obeležje. Činjenica je da određene metode postupanja mogu imati pozitivne efekte na nekog pojedinca, dok na druge nemaju uticaja ili je taj uticaj negativan. Iz tog razloga R. Kupčević-Mlađenović navodi da *individualizacija edukativnih mera* predstavlja *conditio sine qua non* svakog uspešnog vaspitanja i obrazovanja, pa samim tim i resocijalizacije.⁶⁵

Teorija nam nudi široku lepezu metoda tretmana uz “uputstvo za upotrebu i deklaraciju na kutiji”. Međutim, reći da neka metoda nije efikasna može biti samo gruba ocena proizašla kao rezultat iz nečijeg digitrona. Činjenica je da mnogi programi koji nisu dobili “prelaznu ocenu” zapravo samo nisu adekvatni za određene tipove prestupnika. Naravno, ne treba uvek tvrdoglavo insistirati na još jednoj proverbi tačnosti računa. Bogatstvo modela, metoda i tehnika resocijalizacije pruža nam široke mogućnosti izbora različitih tretmana za svakoga ponaosob.

Međutim, gde bi nas to odvelo? Čovek je pre svega društveno biće i samo u socijalnom kontekstu ima smisla govoriti o njegovoj individualnosti. Stoga, kada kažemo “prilagođavanje tretmana karakteristikama maloletnika” mislimo zapravo na usaglašavanje karakteristika tretmana sa obeležjima grupe sastavljene od pojedinaca sa sličnim osobinama. Ekstremno tumačenje

⁶⁴ Videti opširnije A. Carić: *Problemi maloljetničkog sudstva*, Split, 1971, str.137

⁶⁵ R. Kupčević-Mlađenović, *Osnovi penologije*, Sarajevo, 1972, op. cit., str. 131

principa individualizacije značilo bi isto što i građenje škole za jednog učenika (pa na svakog učenika po jedan direktor, nastavnik, tetkica,...), što je u praksi teško izvodljivo. Rešavanju specifičnih problema maloletnika može se pristupiti metodama i modalitetima individualnog tretmana (što ne treba mešati sa individualizacijom), ali u okviru opšteg programa dizajniranog i prilagođenog karakteristikama grupe kojoj je pojedinac dodeljen.

Kvalitetan program tretmana, koji pretenduje na efikasno postizanje cilja, danas se ne može zamisliti ako njegovoj primeni ne prethodi pažljiva analiza i usklađivanje karakteristika svih elemenata koji su od uticaja na planiranje i realizaciju intervencije. Zahtev za poštovanjem teorijskog koncepta i očuvanjem integriteta programa tretmana nije u koliziji sa principom individualizacije, ali donekle ograničava slobodu individualnog postupanja i domete individualizacije. Poštovanje teorijskih postavki i plana programa je od izuzetnog značaja za evaluaciju rezultata i komparaciju podataka prikupljenih iz različitih izvora, ali dobro osmišljen program mora imati određeni nivo fleksibilnosti. Fleksibilnost programa tretmana se ogleda u tome što njegovu strukturu ne treba shvatiti kao niz instrukcija koje se mehanički izvršavaju, već kao koncept koji usmerava napore metodičara, ali i dopušta da se program razvija pod uticajem povratne sprege koja je rezultat konkretnih okolnosti.

Ne treba zaboraviti ni da su praktičari koji realizuju tretman šarolika populacija različitih stručnosti, kompetencija, pristupa, afiniteta, tipova ličnosti, navika pa i predrasuda. Poznato je da neki metodičari mogu bolje raditi sa određenim tipom prestupnika ili efikasnije primenjuju posebne metode rada, što takođe treba imati u vidu u cilju postizanja maksimalnih efekata programa. Usaglašavanje karakteristika metodičara i maloletnika takođe ukazuje na značaj principa individualizacije.

Kriterijum za donošenje odluka o tome da li će se i na koji način primeniti određena vaspitna sankcija prema maloletniku je ocena potreba za tretmanom koja proizilazi iz ispitivanja ličnosti i socijalnih prilika maloletnika. Dakle, izvorište principa individualizacije treba tražiti pre svega u postupku procene i klasifikacije maloletnika. Iz tog razloga možemo govoriti i o *individualizaciji postupka procene maloletnika*.

Individualizacija postupka procene bi podrazumevala primenu minimalnih sredstava i postupaka procene dovoljnih za pravilno sagledavanje potreba za intervencijom, kao i potencijala i mogućnosti maloletnika. Naime, osobenost svakog maloletnika, kao i različitost metoda i instrumenata kojima raspolažemo nameće zahtev za prilagođavanje postupka procene svakom pojedinačnom slučaju. Potpuno je jasno da nema potrebe za primenom istovetne kompleksne procedure procene, koja može biti veoma neprijatno iskustvo za ispitanika i u nekim slučajevima naneti štetu maloletniku. Umesto toga, moguće je, korišćenjem standardizovanih preliminarnih instrumenata, najpre detektovati potencijalno problematične oblasti, a zatim prema potrebi izvršiti dubinsku procenu konkretnih faktora povezanih sa delinkventnim ponašanjem.

3. Ispitivanje karakteristika maloletnih prestupnika

Napuštanje retributivnog modela reakcije na prestupničko ponašanje i postavljanje resocijalizacije kao glavnog cilja primene krivične sankcije uslovalo je pomeranje interesovanja sa krivičnog dela na izvršioca. Potreba za zaštitom maloletnika potiskuje značaj krivičnog dela prilikom određivanja sankcije pa samim tim i procena maloletnih prestupnika dobija jednu novu dimenziju i ulogu. Ispitivanje psiholoških karakteristika i socijalnih prilika maloletnih delinkvenata danas igra centralnu ulogu u svim fazama maloletničkog pravosuđa. Ovim postupkom se omogućava dosledno poštovanje principa individualizacije, jednog od ključnih principa resocijalizacije.

Postupak ispitivanja ličnosti, uslova i socijalnih okolnosti maloletnika najčešće se u literaturi označava terminima opservacija, kriminološka ekspertiza, medicinsko-psihološko i socijalno proučavanje ličnosti, kliničko proučavanje ličnosti i sl. Prof. *Sibinović* navodi izraz opservacija pod kojom, u širem smislu, podrazumeva "skup metoda i instrumenata za proučavanje ličnosti, odnosno delatnost i akciju u cilju što boljeg upoznavanja ličnosti."⁶⁶

Na naučnom seminaru u Belgiji 1951. usvojena je definicija naučne opservacije: "medicinsko-psihološko i socijalno proučavanje koje omogućuje upoznavanje svih faktora koji su uslovi vladanja delinkventa – poznavanje koje će odrediti kakve mere treba primeniti da bi se postigla njegova efikasna društvena readaptacija i adekvatna zaštita društva."⁶⁷

Kao što neki autori primećuju, upotreba izraza ispitivanje, ekspertiza, opservacija ukazuje na fokusiranje ka negativnim aspektima ličnosti i naznačava pasivnu ulogu ispitanika, pa se *Đ. Stakić* opravdano zalaže za naglašavanje pozitivnih strana individue predlažući izraz "procena potencijala i potreba za tretmanom".⁶⁸ U angloameričkoj stručnoj literaturi u upotrebi je termin *offender assessment*, koji možemo prihvatiti sa sličnim konotacijama, pa ćemo na narednim stranicama postupak ispitivanja ličnosti i socijalnih prilika maloletnika najčešće označavati izrazom procena prestupnika.

⁶⁶ J. Sibinović: *Metodika nastavnog i vaspitnog rada sa vaspitno zapuštenom decom i omladinom*, Viša defektološka škola, Beograd, 1973, str. 14

⁶⁷ Prema *Đ. Ignjatović*: *Kriminologija*, Beograd, 2000, str. 291

⁶⁸ *Đ. Stakić*: *Metodika rada sa maloletnim delinkventima*, Beograd, 1991, str. 155

Pod procenom maloletnih prestupnika podrazumevaćemo sve postupke koji obuhvataju procenu opasnosti, procenu rizika i potreba za tretmanom, kao i mogućnosti i potencijala prestupnika.

Procena opasnosti prestupnika podrazumeva procenu rizika agresivnog ponašanja maloletnika prema drugim osobama i prema samom sebi.

Procena rizika predstavlja postupak ocene verovatnoće da će maloletni prestupnik izvršiti neki prestup u okviru određenog vremenskog perioda.

Procena potreba se sastoji u otkrivanju onih karakteristika maloletnika i njegovog socijalnog okruženja koji mogu biti predmet promena putem tretmana.

Značajan segment procene je ocena *mogućnosti i potencijala* maloletnika da prihvati i usvoji obrasce društveno prihvatljivog načina ponašanja.

3.1. Značaj i ciljevi procene maloletnih prestupnika

Od vremena *Makarenkovih* metoda prevaspitanja "bezprizorne dece" i ekstremnog stanovišta o bespotrebnosti i štetnosti postupaka ispitivanja ličnosti proteklo je mnogo godina penološke teorije i prakse. Uvažavajući značaj radova jednog od pionira resocijalizacije, moramo konstatovati da sa ove istorijske distance nije potrebno posebno dokazivati da "spaljivanje biografija" ne može pomoći rešavanju problema maloletničke delinkvencije.

Značaj i ciljevi procene maloletnih prestupnika su određeni specifičnostima krivičnog položaja maloletnika. Svrha procene maloletnih prestupnika je potpuno usaglašena sa svrhom izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima. Prema čl. 74. KZ SRJ svrha vaspitnih mera i maloletničkog zatvora, u okviru opšte svrhe krivičnih sankcija (čl. 5. st. 2.), jeste da pružanjem zaštite i pomoći maloletnim učiniocima krivičnih dela, vršenjem nadzora nad njima, njihovim stručnim osposobljavanjem i razvijanjem njihove lične odgovornosti, obezbedi njihovo vaspitanje, prevaspitanje i pravilan razvoj. Pored toga, svrha maloletničkog zatvora je

vršenje pojačanog uticaja na maloletne učinioce da ubuduće ne vrše krivična dela, kao i na druge maloletnike da ne vrše krivična dela.

Ciljevi procene maloletnika su određeni sledećim zahtevima:

1. Da se na osnovu poznavanja okolnosti izvršenja krivičnog dela, ranijeg života maloletnika i njegovih ličnih svojstava proceni da li će prema maloletniku uopšte biti pokrenut krivični postupak (prema čl. 480 ZKP).⁶⁹

2. U pripremnom postupku prema maloletniku, radi opredeljenja za najadekvatniju sankciju, kada se "pored činjenica koje se odnose na krivično delo, posebno utvrđuju okolnosti potrebne za ocenu njegove duševne razvijenosti, ispituje sredina i prilike pod kojima maloletnik živi i druge okolnosti koje se tiču njegove ličnosti" (čl. 483 ZKP).

3. Određivanja odgovarajućeg programa tretmana koji će biti usklađen sa potrebama, mogućnostima i potencijalima maloletnika. Članom 254. ZIKS⁷⁰ se reguliše obaveza ispitivanja ličnosti maloletnika, upućenog u vaspitno-popravni dom, radi određivanja programa postupanja. Maloletnici se raspoređuju u vaspitne grupe prema uzrastu, duševnoj razvijenosti, ostalim ličnim svojstvima i prema programu postupanja (čl. 255 ZIKS).

Interpretacija prikupljenih podataka, bilo da se ona odvija na semantičkom ili teorijskom nivou, treba da omogući postavljanje valjane dijagnoze, bez koje se ne može preduzeti nijedan ozbiljniji korak u praksi; treba da ukazuje šta treba preduzeti na relaciji sa maloljetnikom kako bi se proces resocijalizacije adekvatnije odvijao.⁷¹

Sagledajmo u svetlu savremenih metoda procene maloletnika neke od aspekata procene i njihov praktični značaj u procesu resocijalizacije maloletnih prestupnika.

Procena opasnosti prestupnika je od značaja u cilju klasifikacije i donošenja odluka u vezi bezbednosti (moguće agresivno ponašanje prema osoblju i ostalim štićenicima, rizik od suicida i samopovređivanja, rizik od bekstva i sl.). Međutim ona takođe utiče i na planiranje tretmana. Odluke o

⁶⁹ Zakonik o krivičnom postupku, "Službeni list SRJ", br. 70/2001

⁷⁰ Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, "Sl. gl. RS", br. 16/97 i 34/2001

⁷¹ V. Gutović: *Poznavanje ličnosti vaspitanika i okolnosti u kojima se oni nalaze*, "Penologija", Savez udruženja za penologiju Jugoslavije, br. 2, 1976, str. 202.

trajanju, intenzitetu, modalitetima tretmana donose se na osnovu rezultata procene opasnosti prestupnika.

Jedna od najvažnijih postavki socijalno-psihološkog pristupa jeste da su najbitniji faktori koji određuju kriminalno ponašanje individue dinamički, što znači promenljivi. Za razliku od statičkih faktora, kao što su pol, godine starosti, kriminalna prošlost, na koje ne možemo uticati, dinamički faktori nam ukazuju na one karakteristike prestupnika koje mogu biti meta intervencije. Osoba može da menja svoje stavove, sisteme vrednosti, prestane da koristi drogu, promeni društvo itd. Čak i antisocijalne crte ličnosti mogu biti promenjene, ako antisocijanu ličnost ne posmatramo u uskom dijagnostičkom smislu psihopatije. Na isti način može se menjati konstelacija dinamičkih atributa prestupnika koji predstavljaju *faktore rizika* za nastanak kriminalnog ponašanja, kao što su impulsivnost, egocentrizam, agresivnost, neprijateljski stav, traganje za uzbuđenjima, manjak empatije i sl.⁷²

Teorija naglašava značaj objektivnog i sistematičnog procenjivanja dinamičkih faktora rizika, koji podjednako kao i statički služe za predviđanje kriminalnog ponašanja. Što je još važnije, promena dinamičkih faktora direktno je povezana sa promenama recidivizma. Analizirajući preko 100 studija na temu povezanosti određenih faktora sa recidivizmom, *P. Gendreau* sa saradnicima je došao do sledećih rezultata (*tabela 7*):

Tabela 7: Faktori rizika recidivizma (*P. Gendreau, 1996*)

Faktor rizika	Koef. korel. (r)
Antisocijalna podrška	.21
Antisocijalno mišljenje	.18
Antisocijalna ličnost	.18
Kriminalna prošlost	.16
Obrazovanje/posao	.13
Godine/pol/rasa	.11
Inteligencija	.07
Niži socijalni status	.05
Personalni problemi	.05

⁷² J. Bonta: *Offender assessment: General issues and considerations*, Forum on corrections research, vol. 12, may 2000, str. 14-18, www.csc-scc.gc.ca

Na osnovu ovih rezultata *D. Andrews* i *J. Bonta* su izdvojili 4 glavne grupe faktora koje imaju najveći empirijski značaj u procenjivanju rizika i potreba prestupnika za tretmanom i pružaju smernice za izradu instrumenata u cilju što efikasnije procene i klasifikacije. Od ovih faktora tri (antisocijalna podrška, antisocijalno mišljenje i antisocijalna ličnost) predstavljaju dinamičke faktore rizika, što znači da mogu poslužiti kao predmet promene putem tretmana.⁷³ Dok se statički faktori koriste za procenu rizika prestupnika, dinamički su osnov za izradu instrumenata za procenu potreba maloletnika za tretmanom. Pravilno identifikovanje ovih faktora je preduslov za planiranje i realizaciju programa tretmana koji će na efikasan način odgovoriti potrebama maloletnika.

3.2. Metodološki pristupi postupku procene

Postoje dva osnovna metodološka pristupa problemu procene prestupnika i predviđanja njegovog budućeg kriminalnog ponašanja. Prvi je klinički metod, koji se oslanja na subjektivnu, profesionalnu procenu varijabli koje teorija smatra relevantnim. Drugi pristup se odnosi na strukturisan, statistički metod procene i ostavlja manje prostora za subjektivnu interpretaciju. U prvom slučaju potrebno je iskustvo i profesionalna veština kako bi se opazilo manifestovanje određene varijable. Ispitivač može postavljati različita pitanja od slučaja do slučaja. Problem koji se javlja je, dakle, u tome što način prikupljanja informacija može uticati na odgovore ispitanika, pa samim tim i na pouzdanost procene. Primenom testa procena se obavlja standardizovanim postupkom; pitanja se postavljaju i odgovori beleže uvek na isti način. Može se reći da je ovaj metod sistematičniji, dobijeni rezultati mogu biti kvantifikovani i komparirani, a njihova validnost evaluirana.

Studije koje su se bavile poređenjem kliničkog i statističkog metoda u predviđanju recidivizma delinkvenata daju prednost ovom drugom, ocenjujući ga "preciznijim". Ovo svakako treba staviti pod navodnike, jer ni merenja fizičkih veličina ne možemo obaviti sa apsolutnom tačnošću, a to pogotovo važi u slučaju procene ovako kompleksnih faktora. Greške u proceni

⁷³ Vidi: *D. Andrews, J. Bonta: The Psychology of criminal conduct, Cincinnati, 1994.*

karakteristika ličnosti mogu, dakako, imati teške posledice, pa je jedan od ciljeva svesti na najmanju meru mogućnost njihovog nastanka.

Jedan od načina za smanjenje greške je istovremena primena različitih metoda, pri čemu se one uzajamno dopunjuju i kompenzuju postojeće nedostatke. Na primer, primenom testa se ne može sa sigurnošću znati da li je ispitanik jasno shvatio pitanje i da li je bio motivisan da iskreno odgovori. Metodom intervjua ispitivač je u prilici da potvrdi da je pitanje dobro shvaćeno i odmeri zainteresovanost i iskrenost ispitanika. Istraživanja pokazuju da upotreba različitih metoda za procenu jedne varijable značajno povećava preciznost merenja, pa se u praksi one najčešće zajedno koriste (upitnici, intervjui, direktna opservacija ponašanja i sl.).

Drugi korak ka poboljšanju preciznosti sastoji se u kombinovanju pojedinačnih srodnih faktora kako bi merenje bilo što sveobuhvatnije. Faktori (ajtemi) se mogu kombinovati jednostavnim *Burgess* metodom (1 ako je prisutan ili 0 ako nije) ili složenijim tehnikama pri čemu svaki faktor ima određenu težinu (vrednost). Moguće je imati veliki broj ajtema, pri čemu se ukupan skor dobija sabiranjem pojedinačnih vrednosti.

Primenom višestrukih metoda procene i kombinacijom različitih domena i faktora povezanih sa kriminalnim ponašanjem preciznost predviđanja recidivizma znatno raste. U jednom istraživanju korelacije antisocijalnih stavova i recidivizma dobijeni su sledeći rezultati: primenom metode testa korelacija varijabli je bila $r=0.46$; kada su pridodati rezultati strukturisanog intervjua $r=0.63$, a kada su ove informacije kombinovane sa drugim domenima (antisocijalna ličnost, kriminalna prošlost, godine starosti) koeficijent korelacije se povećao $r=0.74$.⁷⁴

Statistički zasnovani modeli procene prestupnika za potrebe pravosuđa baziraju se na istraživanjima faktora rizika, pa ćemo se u narednom poglavlju osvrnuti na ovu oblast i dati prikaz rezultata nekih studija koje pokušavaju da osvetle uzroke nastanka delinkventnog ponašanja maloletnika.

⁷⁴ J. Bonta: *Offender assessment: General issues and considerations*, Forum on corrections research, vol. 12, may 2000, str. 14-18, www.csc-scc.gc.ca

3.3. Faktori rizika

Istraživanje uzroka prestupničkog ponašanja je polazna osnova za planiranje programa prevencije i tretmana maloletnih delinkvenata. Za pravilno razumevanje uzroka delinkvencije potrebno je usvojiti socijalno-ekološki pristup prema kome adolescente ne treba posmatrati kao izolovane jedinice, već kao deo prirodne sredine u kojoj žive i sa kojom komuniciraju (porodica, grupe vršnjaka, škola, susedi, zajednica). Delinkventno ponašanje je određeno interakcijom jedinice sa socijalnom sredinom, pa delotvorna intervencija mora biti usmerena ne samo na pojedinca već i na elemente njegovog socijalnog okruženja.

Uzroci delinkventnog ponašanja se u novije vreme, analogno medicinskom modelu, objašnjavaju dejstvom faktora rizika. Faktori rizika mogu se definisati kao one "karakteristike ili varijable koje, kada su prisutne, povećavaju mogućnost da individua, za razliku od nekog iz generalne populacije, razvije neki poremećaj" (*Mrazek & Haggerty*). Nasuprot faktorima rizika stoje zaštitni faktori koje prema nekim definicijama možemo posmatrati kao "karakteristike ili okolnosti koje deluju na faktore rizika i redukuju njihov uticaj na nastanak delinkventnog ponašanja".⁷⁵

Brojna istraživanja su obavljena na temu uzroka delinkvencije, pitanja koje i dalje zaokuplja pažnju teoretičara. Jedna od najpoznatijih studija sprovedenih na ovu temu je Program istraživanja uzroka i korelacija delinkvencije (*Causes and Correlates of delinquency*), podržan od strane Biroa za maloletničko pravosuđe i prevenciju delinkvencije (*Office of juvenile justice and delinquency prevention*) Ministarstva pravde SAD. Program započeo 1986. godine obuhvatao je tri blisko koordinirane longitudinalne studije: *Pittsburg youth study*, kojom je rukovodio R. Loeber, *Rochester youth development study*, koju je vodio T. Tornberry i *Denver youth survey*, pod upravom D. Huizinga. Program je jedinstven u oblasti kriminoloških istraživanja zahvaljujući svom pristupu. Od samog početka projekta, koji je trajao više od 10 godina, sva tri tima su koristila istovetnu metodologiju, što je kasnije pružilo mogućnost generalizovanja rezultata istraživanja.

⁷⁵ M. Shader: *Risk factors for delinquency: An overview*, US Department of Justice, Office of Juvenile Justice and delinquency prevention, 2002, www.ojjdp.ncjrs.org

U jednom pregledu rezultata pitsburške studije *K. Browning* i *R. Loeber* pružaju objašnjenje razvoja delinkventnih karijera mladih i navode tri razvojna puta:

- (1) *konflikt sa autoritetom*, koji se manifestuje pre dvanaeste godine starosti, najpre tvrdoglavošću, a kasnije inatom i suprotstavljanjem autoritetu (skitničenje, bežanje od kuće, ostajanje kasno noću),
- (2) *pokriveni put* koji uključuje manje prestupe (laganje, sitna krađa po prodavnicama), nakon čega slede ozbiljniji prekršaji (prevare, provalne i teške krađe) i teže prestupništvo,
- (3) *otkriveni put* koji se ispoljava najpre siledžijskim ponašanjem, koje kasnije prate krivična dela sa elementima nasilja.⁷⁶

Jedan od zaključaka istraživanja je da prestupničko ponašanje mladih nastaje kao rezultat individualnih kvaliteta pojedinca (ličnost, inteligencija i sl.) i dejstva njihovog socijalnog okruženja (roditelji, vršnjaci, susedi) u različitim okolnostima (porodica, škola...). Kompilaciju rezultata nekih od istraživanja na temu faktora rizika (*Browning, Loeber, 1999; Henggeler i sar., 1998; Howell i sar., 1995*) prikazaćemo u *tabeli 8*. Faktori rizika i zaštitni faktori podeljeni su u pet domena: individua, porodica, grupe vršnjaka, škola, zajednica.

Individualne karakteristike. Pregled rezultata jedne obimne meta-analize (*J. Hawkins i sar., 1998*) nam ukazuje da individualni psihološki faktori kao što su agresivnost, hiperaktivnost, nemiran duh, impulsivnost, problemi sa pažnjom i koncentracijom predstavljaju važne prediktore delinkventnog ponašanja. Rano ispoljavanje različitih oblika devijantnog ponašanja, izražavanje antisocijalnih stavova i verovanja su takođe u korelaciji sa delinkvencijom. Neki autori navode da medicinski i fiziološki faktori poput komplikacija tokom trudnoće i porođaja mogu uticati na kasniji razvoj nasilničkog ponašanja, ali su rezultati sličnih studija kontradiktorni.⁷⁷

⁷⁶ K. Browning, R. Loeber: *Highlights of findings from the Pittsburg Youth Study*, OJJDP Fact Sheet, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1999, www.ojjdp.ncjrs.org

⁷⁷ J. D. Hawkins et al: *Predictors of youth violence*, Juvenile justice bulletin, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2000, www.ojjdp.ncjrs.org

Tabela 8: Faktori rizika za nastanak delinkventnog ponašanja

Domen	Faktori rizika	Zaštitni faktori
Individua	<ul style="list-style-type: none"> • Nizak IQ, slabe verbalne veštine • pozitivni stavovi prema antisocijalnom ponašanju • psihijatrijska simptomatologija • tendencije ka neprijateljskom stavu prema drugima • impulsivno rasuđivanje i ponašanje • nedostatak osećanja krivice • niska tolerancija negativnih osećanja (strah, bes, anksioznost) 	<ul style="list-style-type: none"> • inteligencija • biti prvoroden • biti ženskog pola • konvencionalni stavovi • veština rešavanja problema
Porodica	<ul style="list-style-type: none"> • slab nadzor • neefikasna disciplina • nedostatak porodične topline • konfliktna porodična sredina • porodica sa jednim roditeljem • problemi u porodici (korišćenje droga, psihijatrijski poremećaji, kriminalitet) 	<ul style="list-style-type: none"> • povezanost sa vršnjacima • podrška porodice • porodična harmonija
Grupe vršnjaka	<ul style="list-style-type: none"> • udruživanje sa devijantnim vršnjacima • loša veština komunikacije sa vršnjacima • slaba povezanost sa prosocijalnim vršnjacima 	<ul style="list-style-type: none"> • povezanost sa prosocijalnim vršnjacima
Škola	<ul style="list-style-type: none"> • slabi rezultati u školi • ponavljanje razreda • slaba posvećenost obrazovanju • antisocijalno ponašanje u nižim razredima • školski uslovi (loša struktura) 	<ul style="list-style-type: none"> • posvećenost učenju
Zajednica	<ul style="list-style-type: none"> • velika mobilnost (česte promene mesta boravka) • slaba podrška zajednice (susedi, crkva) • kriminalna potkultura • ekonomski deprivisana sredina • dostupnost oružja 	<ul style="list-style-type: none"> • podrška zajednice • uključenost u aktivnosti crkve

Porodica. U literaturi se mogu naći podaci o velikom broju studija koje ispituju povezanost porodičnih faktora sa delinkvencijom mladih. Autori su, osim u ređim slučajevima, generalno saglasni u pogledu izdvajanja faktora koji predviđaju buduće problematično ponašanje deteta. Studija *Farrington-a* (1989) ističe posebno sledeće: loše vaspitanje deteta, autoritativan stil vaspitanja, slab nadzor, stroga disciplina, surov ili pasivan odnos, nebriga

prema detetu, neslaganje roditelja u pogledu načina vaspitanja. Antisocijalno ponašanje roditelja, kriminalitet u porodici, sklonost ka alkoholu i narkoticima takođe se ubrajaju u prediktivne faktore, mada rezultati nekih studija ne ukazuju na značajnu korelaciju (McCord, 1979). Fizičko zlostavljanje i zanemarivanje deteta takođe je u vezi sa budućim delinkventnim ponašanjem (Smith, Thornberry, 1995).

Jedan od najčešće pominjanih modela nastanka antisocijalnog ponašanja je *koersivni model* (Patterson i sar., 1992.), koji se "posebno bavi neefikasnim disciplinovanjem od strane roditelja, nedostatkom roditeljskih veština, koja je ispoljena kroz hostilnost roditelja, zameranje, viku i psovanje zbog relativno trivijalnih stvari i pretnje fizičkim kaznama bez izvršenja. Dete uči da pobeđuje u ovim situacijama pokušaja disciplinovanja tako što eskalacijom agresije (koja već postoji kao model "uspešnog" ponašanja u porodici) natera roditelja da se povuče. Ono tako uči da se agresivno ponašanje isplati."⁷⁸

Uticaoj vršnjaka. Rezultati nekoliko studija pokazuju da je uticaoj vršnjaka od izuzetnog značaja za formiranje stavova i oblikovanje modela ponašanja. Prema jednom istraživanju iz 1995. (J. Hawkins, R. Catalano i sar.) uticaoj najbližih srodnika (braća, sestre) na delinkventno ponašanje je od primarnog značaja u periodu adolescencije i više je naglašen u slučaju devojčica nego dečaka. Lipsej i Derzon (1998) pokazuju da je povezanost sa delinkventnim grupama vršnjaka jedan od ključnih prediktora prestupničkog ponašanja. Još snažniji uticaoj na prestupničko ponašanje adolescenta ima učešće u gangovima, a efekti su izraženiji u slučaju slabije komunikacije mladih sa roditeljima. Elliot (1994) navodi da, nasuprot tome, druženje sa vršnjacima koji ne odobravaju prestupničko ponašanje deluje u pozitivnom smeru.⁷⁹

Škola. Deca koja nisu posvećena učenju, imaju slabiji uspeh u školi i niske aspiracije u pogledu obrazovanja su pod većim rizikom delinkvencije nego ostali učenici (Herrenkohl, 2001). Istraživanje uticaja školskih pravila i normi na delinkvenciju nalazi da sankcije poput suspenzije i izbacivanja iz

⁷⁸ Prema J. Hrnčić: *Faktori rizika antisocijalnog ponašanja mladih*, Revija za kriminologiju i krivično pravo, 2-3/03, Beograd, 2003, str. 43-72

⁷⁹ Prema J. D. Hawkins et al: Ibid.

škole imaju negativne konsekvence na ponašanje, a jedna studija u Engleskoj pokazuje da stroga školska disciplina i kažnjavanje učenika zapravo doprinosi porastu neželjenog ponašanja.

Zajednica. Život u siromašnim, socijalno deprivisanim sredinama povećava verovatnoću uključivanja u kriminalne aktivnosti. Zajednica koja je dezorganizovana, sa velikom stopom kriminaliteta, gangovima, dostupnost droge i oružja, afirmativna slika nasilja u medijima predstavljaju faktore koji povećavaju rizik prestupništva maloletnika (*Brewer i sar.*, 1995).

Faktori rizika imaju kumulativno dejstvo, što znači da povećanjem broja faktora verovatnoća prestupništva višestruko raste. Prema rezultatima nedavnog istraživanja (*Herrenkohl*, 2000) verovatnoća da će 10-godišnjak koji je izložen šest ili više faktora rizika izvršiti delo nasilja sa 18 godina starosti je 10 puta veća nego u slučaju njegovog vršnjaka sa jednim faktorom rizika. Međutim, mnogi adolescenti sa višestrukim faktorima rizika nikada ne izvrše prestupničko delo. Dakle, faktori rizika mogu povećati verovatnoću prestupništva, ali ne čine delinkvenciju izvesnom.⁸⁰

Paradigma faktora rizika je još uvek daleko od teorije koja objašnjava etiologiju maloletničke delinkvencije. Izučavanje faktora rizika i zaštitnih faktora ima pre svega praktičan značaj u unapređenju programa prevencije i tretmana delinkvencije. Stečena saznanja mogu se uspešno primeniti prilikom izrade instrumenata za identifikovanje onih faktora koji kod pojedinih maloletnika u različitim fazama razvoja povećavaju, odnosno umanjuju, rizik od nastanka delinkventnog ponašanja.

3.4. Pregled strategija i instrumenata za procenu prestupnika

Dobro je poznato da uzroke maloletničke delinkvencije na možemo tražiti samo u jednom domenu. Oni mogu biti makrosocijalni, individualni ili situacioni, a na svakom od ovih nivoa oni su višedimenzionalni. Na individualnom nivou, recimo, možemo posmatrati biološke, psihološke i socijalne faktore (porodica, škola, grupe vršnjaka, susedstvo itd.). U okviru

⁸⁰ Prema M. Shader: *Risk factors for delinquency: An overview*, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2002, www.ojjdp.ncjrs.org

porodičnih faktora postoji niz elemenata koji mogu biti uzročnici nastanak delinkventnog ponašanja (kriminalitet u porodici, nebriga roditelja, zanemarivanje, zlostavljanje, alkoholizam, narkomanija, socijalna i ekonomska deprivacija itd.). Ova multikauzalnost i multidimensionalnost problema maloletničke delinkvencije nalaže jedan sveobuhvatni pristup proceni maloletnika pri čemu moramo uzimati u obzir čitav niz navedenih faktora.

Svojevremeno su bračni par naučnika, *E. i S. Glueck*, vršili istraživanja u cilju prevencije na populaciji maloletnika koristeći samo jedan domen varijabli-karakteristike porodice. Takav pristup se može smatrati jednostranim, nepotpunim i nedovoljno naučno utemeljenim i danas je skoro nezamislivo obavljati procenu maloletnika koristeći samo jednu grupu faktora. S druge strane, procena koja bi obuhvatala sve uzročne faktore bila bi nepraktična i neekonomična u smislu utroška vremena, novca i ljudske energije. Naravno, postavlja se i pitanje potrebe za opsežnom procenom u određenim slučajevima i opravdanosti primene složenih metoda ispitivanja koje može predstavljati neprijatno iskustvo za ispitanika. Zato je prilikom usvajanja strategije procene zasnovane na određenom teorijskom modelu, izrade instrumenata i samog izvođenja postupka procene veoma važno pronaći pravi balans između dva osnovna zahteva: sveobuhvatnost i ekonomičnost.

Kanadski kriminolog *Marc Le Blanc* (2000) navodi tri osnovna razloga za procenu maloletnih prestupnika: **screening** – detekcija potencijalnih prestupnika u cilju prevencije, **donošenje odluka** na različitim nivoima sistema maloletničkog pravosuđa i **planiranje intervencije**, kada je potrebno obaviti dubinsku procenu maloletnika kako bi se odredila najefikasnija metoda tretmana.⁸¹ Pregled različitih strategija i instrumenata procene, *Le Blanc* sistematizuje na sledeći način:

- (1) **detekcija** potencijalnih prestupnika u preventivne svrhe
- (2) **donošenje odluka** na različitim nivoima sistema maloletničkog pravosuđa i
- (3) **klinička procena**

⁸¹ M. Le Blanc: *Review of screening, decision-making and clinical instruments for adolescent offenders*, 2000, str. 4, www.criminologia.com

3.4.1. Detekcija (screening)

Detekcija (screening) se može definisati kao otkrivanje maloletnika koji ispoljavaju određene poremećaje u ponašanju, prema kojima je potrebno primeniti neke mere primarne ili sekundarne prevencije. Pionirima u ovoj oblasti mogu se smatrati Francuzi *A. Binet* i *T. Simon* koji su u svojoj knjizi iz 1907. prvi tragali za "abnormalnom" decom školskog uzrasta koja imaju potrebu za nekim oblikom specijalnog obrazovanja.⁸²

Značaj preventivnog delovanja ogleda se u tome što pravovremena detekcija potencijalnih delinkvenata može na vreme zaustaviti razvoj kriminalnih "karijera" i sprečiti da njihovo buduće ponašanje postane predmet krivičnog sankcionisanja. Kao što kaže *S. Soković*, "sasvim je izvesno da put prevencije kriminalnog ponašanja započinje mnogo ranije od trenutka u kome dolazi do izvršenja krivičnih sankcija."⁸³ U poslednje vreme preventivno praćenje maloletnika je steklo popularnost zbog obećavajućih rezultata programa primarne i sekundarne prevencije. Predmet procene mogu biti pojedinci koji ispoljavaju karakteristike uobičajene za prestupničku populaciju ili grupe. Program prevencije može biti primenjen kako na pojedinca, tako i na zajednicu sa određenom potkulturom, školu, maloletnički gang itd.

Strategije procene, od prvih pokušaja početkom XX veka, razlikuju se u zavisnosti od broja faza procene, izvora informacija, metoda prikupljanja podataka, domena primenjenih varijabli.

Instrumenti za praćenje mogu biti jednostavne forme skala sa nekoliko ajtema ili višestepene procedure u zavisnosti od uzrasta, pola, etničke grupe, vrste prevencije (primarna, sekundarna) i sl.

Prvi instrument koji su sačinili *Binet* i *Simon* (1907) koristio je dva izvora informacija - dete i nastavnik, i dva domena varijabli, IQ test i izveštaje nastavnika o uspehu, ponašanju na času i kašnjenju. U periodu pre drugog svetskog rata, sledeći ovu tradiciju, nastali su instrumenti poput *Social*

⁸² A. Binet, T. Simon: *Les enfants anormaux: Guide pour l'admission des enfants anormaux dans les classes de perfectionnement*, Paris, 1907

⁸³ S. Soković: *Izvršenje krivičnih sankcija u funkciji prevencije kriminalnog ponašanja*, Prevencija kriminaliteta, Defektološki fakultet, Beograd, 1998, str. 126-136

Adjustment Inventory (J. Washburne, 1929) i *Personal Index* (W. Riggs, A. Joyal, 1938).

Težnja ka pojednostavljenju navela je *Glueck-ove* (1950) da izaberu jedan domen varijabli, jednu fazu procene i jedan izvor informacija; ispitivača koji posećuje porodicu. Upoređivanjem delinkventne i nedelinkventne populacije oni su došli do zaključaka da su problemi koji vode do sukoba sa zakonom posledica teških uslova socijalizacije povezani sa lošim funkcionisanjem porodične zajednice (naglašena uloga majke, neadekvatne metode vaspitanja, alkoholizam roditelja i sl.). Njihova tablica prediktora (*Social Prediction Table*) koristila je pet varijabli koje su se odnosile na funkcionisanje porodice i zahvaljujući rezultatima koje su postigli predlagali su njihovu primenu još u ranom školskom uzrastu u cilju identifikovanja potencijalnih delinkvenata. I pored dobrih strana instrumenta kritičari su mu osporavali validnost, pre svega zbog oslanjanja na samo jednu grupu varijabli (porodica) i nepostojanja informacija o pouzdanosti prediktora i preciznosti predviđanja.⁸⁴ Studija *Glueck-ovih* ipak ima poseban značaj kao početna tačka svih kasnijih pokušaja sistematičnog predviđanja delinkvencije.

Uskoro su predlagane strategije procene u više stepena, zatim primena različitih domena varijabli (ličnost i porodica) ili višestrukih izvora informacija. Razvoj multifaznih metoda doveo je do nastanka psihometrijskih instrumenata koji su diferencirali delinkvente od nedelinkvenata na bazi procene ličnosti, poput *Maze test* (S. Porteus, 1942) i *MMPI* (S. Hataway, E. Monachesi, 1953), dok drugi predstavljaju socijalne inventare, kao na pr. *Behavioral Cards* (R. Stodgill, 1950), *KD Proneness Scale* (W. Kvaraceus, 1953) ili *Bristol Social Adjustment Scale* (D. Stott, 1960).

Tek sredinom osamdesetih razvijene su strategije "višestrukih ulaza" koje su koristile nekoliko faza procene, različite izvore informacija i multimetodski pristup. R. Loeber (1984) predlaže proceduru koja uključuje tri izvora informacija (nastavnik, dete i majka) i tri grupe podataka (procena ponašanja od strane nastavnika, informacije o organizaciji porodice dobijene putem telefonskog kontakta i procena neposlušnosti deteta i roditeljske

⁸⁴ D. Farrington, R. Tarling: *Prediction in criminology*, State University of New York Press, 1985, navedeno prema M. Le Blanc: *Review of screening, decision-making and clinical instruments for adolescent offenders*, 2000, str. 17, www.criminologia.com

kontrole - lični izveštaji deteta i majke, kao i utisci ispitivača).⁸⁵ Druga ideja dolazi od *P. Charlebois* (1994), koji je sa saradnicima istraživao delinkvenciju desetogodišnjih dečaka. On je pokazao da preciznost predviđanja zavisi od broja faza procene, izvora informacija (nastavnik, majka), primenjenih metoda (rangiranje i opservacija) i sredine u kojoj se procena vrši (škola, porodica, laboratorija). Nedostatak ove strategije se ogleda u poteškoćama izvođenja opservacije u različitim uslovima (škola, kuća, laboratorija), što utiče i na povećanje troškova njene realizacije.

Primarna prevencija podrazumeva primenu programa na celu populaciju u jednoj zajednici pa stoga ne zahteva korišćenje ovih strategija. Iz tog razloga *S. Kellam* i *G. Rebok* (1992), a takođe i *M. Le Blanc* (1995) predlažu kao inicijalni metod primenu univerzalnih programa prevencije. Ona deca koja nakon primene programa budu ispoljavala poremećaje u ponašanju mogu se identifikovati kao kandidati za programe sekundarne prevencije. Strategije "višestrukih ulaza" ovde mogu pokazati svoje prednosti koje se ogledaju u sveobuhvatnosti (različiti izvori i domeni informacija, uslovi i metode procene), jednostavnosti (obuhvataju limitiran broj varijabli što omogućava brzu evaluaciju) i merljivoj preciznosti predviđanja.

Međutim, i pored toga, većina preventivnih programa primenjenih u poslednjih dvadesetak godina oslanja se na empirijski zasnovane instrumente koji obično koriste nekoliko varijabli, jedan izvor, a ponekad i samo jedan domen informacija i najčešće su bez čvrstog uporišta u teoriji, što ukazuje na postojeći jaz između naučnih istraživanja i prakse.

3.4.2. Donošenje odluka u sistemu maloletničkog pravosuđa

Donošenje odluka je prisutno u svim segmentima maloletničkog pravosuđa. Neke od odluka služe za regulisanje "protoka" maloletnika kroz sistem pravosuđa: odluka o hapšenju, krivičnom gonjenju, određivanju pritvora, dok se druge odnose na intervenciju: odlučivanje da li će se i koja vrsta sankcije primeniti, klasifikacija za potrebe tretmana, određivanje stepena nadzora i bezbednosti, izbor tretmana.

⁸⁵ R. Loeber i sar.: *Multiple gating: A multistage assessment procedure for identifying youths at risk for delinquency*, Journal of Research in Crime and Delinquency, 1984

Strategija procene namenjene donošenju odluka na različitim nivoima sistema maloletničkog pravosuđa je zasnovana na poznavanju faktora rizika. Postoje statički faktori koji se tokom vremena ne menjaju i na koje se ne može uticati. To su, na primer, podaci o starosti prilikom izvršenja prvog krivičnog dela, prvog upućivanja sudu, broj izvršenih prekršaja, tip i težina prestupa, istorija nasilničkog ponašanja, pol prestupnika, da li je prestupnik bio žrtva zlostavljanja ili nebrige i sl. Sa druge strane postoji niz dinamičkih faktora rizika (neki autori ih nazivaju faktorima stabilnosti) na koje se može uticati i koji mogu biti meta intervencije. Primeri dinamičkih faktora su: zloupotreba alkohola i droga, odnosi u porodici, stabilnost porodice, roditeljska briga i nadzor, problemi u školi (uspeh, ponašanje, prisustvo nastavi), pohađanje specijalne nastave, odnosi sa vršnjacima, mentalno zdravlje itd. Dok se statički faktori koriste za izradu instrumenata za merenje rizika, dinamički su osnov za izradu instrumenata za procenu potreba maloletnika za tretmanom.

Jedna meta-analiza iz 2001, koju su obavili *K. Heilbrun, C. Cottle* i *R. Lee* koristeći podatke 22 studije na temu faktora rizika recidivizma, pokazala je da od 30 varijabli označenih bitnim za predviđanje budućeg kriminalnog ponašanja 22 ukazuju na značajnu korelaciju.⁸⁶ Rezultati analize su prikazani u *tabeli 9*.

Kategorija *Kriminalna istorija* sadrži šest varijabli koje su u praksi potvrđene kao značajne u predviđanju budućeg kriminalnog ponašanja. Dve varijable, godine izvršenja prvog krivičnog dela (-.346) i godine prvog kontakta sa zakonom (-.341) su među svim faktorima pokazale najjaču vezu sa recidivizmom, a negativan znak ispred koeficijenta označava da su u obrnutoj korelaciji. Istraživanje je pokazalo da su svi navedeni faktori, osim broja hapšenja, u značajnoj korelaciji sa recidivizmom, pa se u praksi koriste kao osnov za izradu instrumenata za merenje rizika. Isto važi i za kategoriju *Klinički faktori*, gde su i lakši oblici patologije ($r=.305$) i simptomi poremećaja u ponašanju ($r=.255$) u jakoj vezi sa recidivizmom, a među porodičnim i društvenim faktorima treba izdvojiti prve četiri varijable.

⁸⁶ K. Heilbrun, C. Cottle, R. Lee: *The Prediction of Criminal Recidivism in Juveniles: A Meta Analysis*, Department of Clinical and Health Psychology, Hahnemann University, 2001, www.cecintl.com

Varijable u ostalim kategorijama su u slabijoj korelaciji sa recidivizmom, ali su pored statističke značajnosti uvrštene u tabelu i zbog određenog empirijskog značaja. Tako na primer zloupotreba supstanci, koja je veoma rasprostranjena među delinkventnom populacijom, ne može poslužiti kao pouzdan pokazatelj budućeg kriminalnog ponašanja, ali u praksi je značajan element procene u kombinaciji sa drugim faktorima.

Tabela 9: Prediktori recidivizma maloletnika (Heilbrun, Cottle, Lee, 2001)

Kategorija	Klinički značajan faktor	r
Kriminalna istorija	• Godine (14-15) izvršenja prvog krivičnog dela	(-.346)
	• Godine (12-13) prvog kontakta sa zakonom	(-.341)
	• Trajanje prvog lišavanja slobode	(.187)
	• Ukupan broj izvršenih dela	(.174)
	• Istorija teških krivičnih dela	(.159)
	• Broj prethodnih hapšenja	(.058)
Klinički faktori	• Lakši oblici patologije (anksioznost i sl.)	(.305)
	• Simptomi poremećaja u ponašanju	(.255)
Porodični/ društveni faktori	• Porodični problemi (loš nadzor i sl.)	(.277)
	• Manjak učešća u pro-socijalnim aktivnostima	(.233)
	• Kontakt sa delinkventnim vršnjacima	(.204)
	• Broj smeštaja van kuće	(.184)
	• Žrtva zlostavljanja/nebrige	(.112)
• Porodica sa jednim roditeljem	(.070)	
Rezultati testiranja	• Slab rezultat standardnog testa	(.153)
	• Niska opšta inteligencija	(.142)
	• Niska verbalna inteligencija	(.111)
Zloupotreba supstanci	• Zloupotreba supstanci	(.149)
Škola	• Pohađanje specijalne nastave	(.130)
Demografske varijable	• Muški pol	(.111)
	• Manjinske grupe	(.067)
	• Socio-ekonomski status	(.065)

Instrumenti za donošenje odluka u sistemu maloletničkog pravosuđa razvijaju se od 80-tih godina dvadesetog veka i sačinjeni su za merenje rizika

recidivizma, opasnosti prestupnika i potreba za tretmanom. Postoje brojni instrumenti koji se razlikuju prema nameni, strukturi, sadržaju i teorijskom modelu ali je naglasak stavljen na jednostavnost primene, tako da najčešće sadrže 10 do 20 informacija bitnih za predviđanje delinkventnog ponašanja i procenu potreba za tretmanom. Neki od instrumenata su predviđeni za merenje rizika recidivizma (opasnosti prestupnika), drugi za procenu kriminogenih potreba (merenje zloupotrebe supstanci, procena antisocijalnih stavova, agresivnosti, samokontrole, socijalnih veština), dok se treći koriste za opšte procene rizika i potreba za tretmanom prestupnika. Možemo ih podeliti na *instrumente za procenu rizika, instrumente za određivanje stepena nadzora i instrumente za procenu potreba za tretmanom.*

Instrumenti za procenu rizika

Instrumenti za merenje rizika procenjuju verovatnoću da će maloletni prestupnik izvršiti neki prestup u okviru određenog vremenskog perioda i zasnovani su na statističkom odnosu između karakteristika maloletnika i recidivizma.⁸⁷ Kao rezultat daju klasifikaciju prestupnika, najčešće u četiri kategorije (nizak, srednji, visok i vrlo visok stepen rizika).

Podaci govore da u praksi relativno mali procenat populacije maloletnih prestupnika izvrši nesrazmerno veliki deo ukupnog broja krivičnih dela. Prema rezultatima *Rochester* studije 15% ukupnog broja maloletnika obuhvaćenih istraživanjem izvršilo je 75% prijavljenih nasilničkih krivičnih dela, dok su podaci *Denver* studije još indikativniji: 14% prestupnika odgovorno je za 82% izvršenih krivičnih dela nasilja. Tome treba pridodati i veliki broj nenasilnih dela koja nisu obuhvaćena ovom statistikom i koja još više naglašavaju "kriminalne potencijale" ovog dela populacije maloletnih prestupnika. Klasična *Cambridge* studija (*D. Farrington, 1995*) na uzorku od 400 prestupnika ukazuje na kontinuitet u izvršenju krivičnih dela maloletnih izvršilaca. Čak 73% prestupnika koji su osuđivani za krivična dela u uzrastu između 10-16

⁸⁷ J. Howell: *Guide for Implementing the Comprehensive Strategy for Serious, Violent and Chronic Juvenile Offenders*, OJJDP, U.S. Department of Justice, 1995, str. 194, www.ncjrs.org

godina starosti bude ponovo osuđivano između 17. i 24. godine, za razliku od samo 16% onih koji nisu osuđivani.⁸⁸

Ovi podaci, koji su u skladu i sa rezultatima drugih sličnih studija, navode na zaključak da je pravovremeno identifikovanje ovog malog dela populacije maloletnih prestupnika od izuzetnog značaja u cilju prevencije kriminaliteta mladih, odgovarajućeg tretmana i sprečavanja budućeg kriminalnog ponašanja.

Iako su instrumenti za procenu rizika relativno pouzdani, njihova uspešnost u predviđanju budućeg prestupničkog ponašanja je ipak limitirana. Kao što naglašava *R. Weibush*, to se naročito odnosi na krivična dela koja se ne izvršavaju tako često, pa je teško statistički izolovati one faktore kojima bi precizno diferencirali potencijalne izvršioce.⁸⁹ Činjenica je, takođe, da mnogi maloletnici identifikovani kao prestupnici "visokog rizika" nikada više ne izvrše krivično delo, i obrnuto, prestupnici procenjenog "niskog rizika" mogu recidivirati.

Iz tog razloga strategija procene rizika pomera svoj fokus sa predviđanja prestupničkog ponašanja na klasifikaciju. Prema *D. Gottfredson* klasifikacija predstavlja "raspoređivanje ili podelu jedinki u grupe u skladu sa određenim principom ili utvrđenim pravilima. To obično podrazumeva dodeljivanje pojedinaca određenim klasama, odnosno stvaranje grupa čiji su članovi međusobno sličnih karakteristika, a različitih od članova druge grupe". Ovakva klasifikacija je zasnovana na rezultatima procene, odnosno skora ostvarenog na instrumentima za procenu.

Istraživači se nisu dovoljno bavili izradom instrumenata za procenu rizika recidivizma kod maloletnika. Instrumenti, uglavnom starijeg datuma, namenjeni populaciji odraslih prestupnika, najčešće se modifikuju i prilagođavaju za primenu u oblasti maloletničkog pravosuđa. U novije vreme razvijeno je i evaluirano nekoliko instrumenata koji su zasnovani na teorijskim postavkama i rezultatima istraživanja faktora rizika recidivizma. Navodimo neke od njih koji su publikovani prethodnih nekoliko godina:

⁸⁸ V. Garrido, A. L. Morales: *Serious juvenile offenders: A systematic review of treatment effectiveness in secure corrections*, 2003, str. 3, www.aic.gov.au

⁸⁹ Op. cit. prema *J. Howell*, ibid.

First Offender Risk Assessment Index (FORAI) je instrument sastavljen od 41 ajtema, kojima se ispituje 7 varijabli povezanih sa recidivizmom: godine starosti prvog upućivanja sudu, težina prestupa, porodični nadzor, škola, grupe vršnjaka, upotreba alkohola i droga, kriminalna istorija u porodici. Autori, *E. Risler, R. Sutphen* i *J. Shields* objavili su 2000. godine rezultate četvorogodišnje evaluacije instrumenta, ispitanog na uzorku od 181 maloletnika u prigradskim oblastima Atlante, USA. Pouzdanost procene visoko rizičnih maloletnika je 75%, a dobra strana instrumenta je mali procenat lažnih negativnih rezultata (8.2%), što znači da je većina maloletnika koji su povećanog rizika recidivizma pravilno klasifikovana.

Arizona risk assessment (*J. Krysik, C. LeCroy, 2002.*) koji je u upotrebi u Arizoni, USA, pretrpeo je nekoliko revizija. Prvobitna verzija sastojala se od 9 ajtema koji su se odnosili na istoriju prethodnih i neke aspekte sadašnjih prestupa maloletnika. Međutim, tokom validacione studije se ispostavilo da se primenom metoda kliničke procene postižu pouzdaniji rezultati, pa su autori redukovali upite na samo 5 ajtema koji su u značajnoj korelaciji sa recidivizmom: upotreba droga tokom prethodne godine, skitničenje i odsustvo iz škole tokom prethodne godine, problemi u porodičnim odnosima, istorija nasilničkog ponašanja, težina prestupa. Ovim izmenama instrument je pojednostavljen za primenu, a istovremeno je poboljšana i njegova preciznost u klasifikovanju visoko rizičnih prestupnika sa 50% na 76%.

Missouri risk assessment i Virginia risk assessment su dva slična instrumenta, razvijeni i validovani od strane Nacionalnog saveta za kriminal i delinkvenciju (*National Council on Crime and Delinquency*) i oslanjaju se na procenu zasnovanu na sledećim kategorijama: kriminalna istorija, zloupotreba supstanci, problemi u školi, delinkventne grupe vršnjaka, zlostavljanje deteta, problemi roditeljstva, ostali porodični problemi. Oba instrumenta su približno jednakih karakteristika u pogledu preciznosti, pri čemu je *Missouri risk assessment* naročito pouzdan u proceni prestupnika niskog rizika (83%).

Wisconsin Risk Assessment Scale (WRAS) je jedan od najčešće korišćenih instrumenata u sistemu maloletničkog pravosuđa u SAD. Spada u starije instrumente (*C. Baird, 1981.*) i prvobitno je bio namenjen za procenu rizika i stepena nadzora odraslih prestupnika, a kasnije je modifikovan za

primenu na adolescentima. Sastoji se od 11 ajtema koji daju kao rezultat 4 kategorije rizika. Jedan od nedostataka ovog instrumenta je to što je uglavnom zasnovan na statičkim faktorima rizika koji se po definiciji ne menjaju, pa je ponovna procena i reklasifikacija prestupnika time otežana. Druga kritika odnosi se na izvesnu nekonzistentnost, pošto se ocenjivanje pojedinih ajtema zasniva na kliničkim metodama (procena stručnjaka), što je u metodološkom smislu problematično.

Prednosti merenja instrumentima za procenu rizika ogledaju se u njihovoj konzistentnosti, što znači da će na osnovu prikupljenih podataka o maloletniku uvek dati jednaku procenu, za razliku od subjektivnog suda koji je često, bez obzira na iskustvo i veštinu stručnjaka, opterećen brojnim uticajima. Međutim, jasno je da se u praksi mogu javljati i okolnosti koje nisu obuhvaćene instrumentom i koje mogu izazvati greške.

Sa stanovišta etike jedan od problema koje treba razmotriti su takozvani lažni pozitivni ili negativni rezultati. Lažni pozitivni rezultat može dovesti do toga da se prema maloletniku koji ne bi recidivirao nepotrebno primenjuju intenzivne mere i restrikcije. S druge strane, lažni negativni rezultati mogu ostaviti po strani od intervencije one pojedince koji su potencijalno veoma opasni po društvo.

Donošenje odluka koje će bitno uticati na živote dece i njihovih porodica je veoma delikatan zadatak. Zato bi, u cilju postizanja što preciznijih rezultata procene, jedna od budućih strategija u proceni rizika, osim usavršavanja instrumenata, bila i kombinovanje statističkog metoda sa kliničkom procenom. To, uostalom, proizilazi i iz principa profesionalne diskrecije kojim se daje mogućnost delimične korekcije procene zasnovane na numeričkom skoru u slučajevima kada postoje elementi koji nisu obuhvaćeni instrumentom, a mogu bitno uticati na donošenje odluke.

Instrumenti za određivanje stepena nadzora

Instrumenti za određivanje stepena nadzora (*Placement and Custody Assessment Instruments*) su još jedna široko korišćena grupa alata za procenu maloletnika. Iako su slični instrumentima za procenu rizika, prvenstvena

namena im je određena praktičnim zahtevima koji se odnose na donošenje odluka o:

- određivanju pritvora maloletniku do saslušanja
- izboru odgovarajućeg smeštaja i stepena bezbednosti
- određivanju stepena nadzora u ustanovi

Pitanja od značaja za donošenje odluka su: u kojoj meri prestupnik predstavlja pretnju javnoj bezbednosti, postoji li verovatnoća da se neće pojaviti na saslušanju, da li je potrebno zatvaranje ili je dovoljan nadzor u okviru zajednice, postoji li opasnost od agresivnog ponašanja prema osoblju i drugim štićenicima, verovatnoća bekstva, samopovređivanja ili rizik samoubistva. U zavisnosti od namene instrumenti mogu pružati podatke o: težini prethodnog i tekućeg prekršaja, učestalosti prestupništva, zloupotrebi supstanci, prethodnom institucionalnom smeštaju, uspešnosti i problemima u prethodnom tretmanu, agresivnom ponašanju, pokušajima bekstva, emocionalnoj stabilnosti.⁹⁰

Instrumenti za procenu potreba

Instrumenti za procenu potreba spadaju takođe u bazične i najčešće se primenjuju zajedno sa instrumentima za procenu rizika. Namenjeni su otkrivanju onih karakteristika maloletnika i njegovog socijalnog okruženja koje mogu biti predmet promena putem tretmana. Instrumenti za procenu potreba pružaju sliku "funkcionisanja" prestupnika i potrebno je da odgovore sledećim zadacima:

- *konzistentnost* – obezbeđuju da se određena vrsta problema detektuje i tretira uvek na isti način
- *sažetost* - omogućavaju jednostavan uvid u probleme maloletnika
- *plan tretmana* - rezultati procene predstavljaju osnovu za planiranje
- *procena prioriteta* - maloletnici sa većim procenjenim skorom imaju veće potrebe za tretmanom
- *obrada informacija* – prikupljene informacije čine bazu podataka koja služi u procesu planiranja, realizacije, praćenja i evaluacije tretmana⁹¹

⁹⁰ A. Crowe: *Jurisdictional Technical Assistance Package for Juvenile Corrections*, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, US Department of Justice, Washington, 2000, str. 137, www.restorativejustice.org

⁹¹ J. Howell: *Ibid*, str. 199

Najčešće su sastavljeni od malog broja ajtema (od 10 do 15) i ograničeni na prikupljanje onih informacija koje mogu pomoći u planiranju tretmana. Sledeće oblasti su najviše zastupljene: funkcionisanje porodice i porodični odnosi, zloupotreba supstanci, emocionalna stabilnost, pohađanje nastave, poteškoće u učenju, odnosi sa vršnjacima, kognitivne/intelektualne sposobnosti, zdravlje/higijena. Sadržaj instrumenata nije strogo definisan, pa se u nekim slučajevima koriste i dodatni podaci: problemi roditelja (zloupotreba supstanci, mentalno zdravlje, kriminalitet), stabilnost domaćinstva, finansijski resursi, nebriga ili zlostavljanje deteta, seksualno ponašanje, zanimanje/posao, samostalnost, komunikativnost, uključenost u društvene aktivnosti.⁹²

3.4.3. Klinička procena

Klinička procena prestupnika još od radova *Lombrosa* i *Garofala* predstavlja jedno od najvažnijih pitanja u kriminologiji. Na Međunarodnom penitensijarnom kongresu u Sankt Petersburgu 1890. *C. Lombroso* je istakao značaj medicinske i psihološke procene prestupnika, dok je kasnije *R. Garofalo* (Kriminologija, 1891.) sugerisao neophodnost uvođenja dodatnog ispitivanja socijalnih okolnosti. Pregled razvoja kliničke procene prestupnika dao je *J. Pinatel* u svojoj knjizi *Kriminologija* iz 1963. Postupak procene prestupnika je označen kao medicinsko, psihološko i socijalno ispitivanje i danas je u najvećem broju zemalja sastavni deo zakona kojima se reguliše krivična procedura. Procena obuhvata direktnu opservaciju i upotrebu instrumenata i generalno posmatrajući sadrži tri osnovne komponente: kriminalnu dijagnostiku, socijalnu prognozu i plan intervencije. Dijagnostika obuhvata ispitivanje kriminalne ličnosti i socijalne adaptibilnosti prestupnika, socijalna prognoza se sastoji od evaluacije rizika recidivizma i mogućnosti socijalne integracije, a plan tretmana omogućuje izbor odgovarajućih mera tretmana prestupnika.

Strategije kliničke procene. Sve do sredine XX veka, naročito u Evropi, postojalo je veliko interesovanje za razvojem strategija i metodologije procene karakteristika prestupnika, pri čemu nije obraćana pažnja

⁹² A. Crowe: Ibid, str. 137-138

specifičnostima populacije adolescenata. Tek od 1940-tih, najpre u SAD, počinje da se pridaje veći značaj uzrastu prestupnika i javljaju se prvi instrumenata za kliničku procenu i klasifikaciju maloletnih delinkvenata. U literaturi se može sresti podela na tri osnovne strategije kliničke procene: strategija zasnovana na postupku, strategija zasnovana na klasifikaciji i strategija zasnovana na principima rizika i potreba. Ova podela svakako ne označava njihovo razgraničavanje; one su komplementarne, u praksi se često prepliću i nadopunjuju, a svaka od njih samo naglašava određene aspekte kliničke procene.

Strategija zasnovana na postupku

Strategija zasnovana na postupku je utemeljena krajem XIX veka na tezama *Lombrosa* i *Garofala* o neophodnosti medicinskih, psiholoških i socijalnih ispitivanja prestupnika za potrebe tretmana. Osnovni parametri, o kojima se i danas vode diskusije, odnose se na sadržaj i metode kliničke procene, pitanje ko treba da je sprovodi i u kojim fazama pravosudnog sistema. *J. Pinatel* u svojoj knjizi *Kriminologija* (1963) daje pregled razvoja kliničke procene, njene primene u sudskom postupku i penitensijarnoj praksi i načina na koje je integrisana u zakone o krivičnom postupku u različitim evropskim zemljama.

Pinatel takođe definiše postupak kliničke procene naglašavajući da se on sastoji od četiri osnovna segmenta: socijalna istraga, medicinsko, psihološko i psihijatrijsko ispitivanje. Svaki od ovih domena koristi odgovarajuće instrumente za merenje, a može uključiti i postupke direktne opservacije i druge tehnike prikupljanja podataka (biološki testovi, testovi na drogu i sl.). Radi se, dakle, o multidisciplinarnom pristupu koji zahteva angažovanje stručnjaka različitih profila koji po okončanju ispitivanja iz svog domena pristupaju integraciji podataka i usaglašavanju rezultata u cilju postavljanja dijagnoze, prognoze i plana tretmana. Procenom ličnosti prestupnika i socijalnih okolnosti postavlja se dijagnoza koja uključuje ocenu kriminalnih potencijala i socijalne prilagodljivosti prestupnika izražene stepenom njegove društvene opasnosti. Prognoza se sastoji u proceni verovatnoće budućeg kriminalnog ponašanja, a nezaobilazni deo postupka kliničke procene je

predlog odgovarajuće sankcije i plana tretmana prilagođeni potrebama i mogućnostima prestupnika u cilju njegove što uspješnije resocijalizacije.

Razmatrajući sadašnju situaciju u oblasti kliničke procene može se konstatovati da metodologija procene nije mnogo napredovala u posljednjem veku. Savremena kriminologija oslanja se skoro isključivo na različite forme socijalnih ispitivanja, opciono se u određenim slučajevima primenjuju i psihološki inventari, a u praksi se najmanje koriste medicinska i psihijatrijska ispitivanja maloletnih prestupnika.

Strategija zasnovana na klasifikaciji

Strategija zasnovana na klasifikaciji uvodi se u praksu nakon drugog svetskog rata zahvaljući istraživanjima u oblasti psihologije. Postoje tri glavne psihološke klasifikacije, bazirane na teorijskim postavkama, koje prema pristupu možemo podeliti na:

- 1) psihodinamičke
- 2) razvojne
- 3) psihometrijske.

Psihodinamički pristup. Pioniri u oblasti razvoja klasifikacionih sistema za adolescente na bazi statističkog metoda bili su američki psiholozi *L. Hewitt* i *R. Jenkins*. Njihov psihodinamički pristup polazi od pretpostavke da su "deca koja ispoljavaju fundamentalno različite oblike neprilagođenosti bila izložena različitim obrascima uticaja sredine". Analizirajući podatke iz dosijea maloletnika sa problemima u ponašanju oni su izdvojili određeni broj varijabli i njihovom interkorelacijom došli do tri podgrupe sindroma delinkventnog ponašanja. Njihova klasifikacija predlaže tri kategorije maloletnika: *nesocijalizovane agresivne* (koji ispoljavaju agresivne tendencije, surovost, suprotstavljanje autoritetu, neadekvatan osećaj krivice), *pseudosocijalizovane delinkvente* (loše društvo, aktivnost u gangovima, krađe, skitničenje, ostajanje do kasnih sati) i *suviše inhibirane* (usamljenost, stidljivost, apatija, senzitivnost, pokornost).

Razvojne teorije su veoma popularne u psihologiji dugi niz godina. Jedan od sistema klasifikacije, zasnovan na istoimenoj teoriji razvijenoj tokom 1950-tih na *Berkeley University* u Kaliforniji, je *Interpersonal Maturity level (I-*

level). Jedan od autora, *M. Warren*, opisuje da je "klasifikacioni sistem fokusiran na način na koji delinkvent sagledava sebe i svet oko sebe, naročito u pogledu emocija i motivisanosti".⁹³ Teorija polazi od pretpostavke da kognitivni razvoj zahteva promene u procesu mišljenja; dakle, viši *I-level* podrazumeva povećanje kompleksnosti procesa mišljenja i održavanje njegove stabilnosti. Postoji sedam nivoa u hijerarhijskom nizu, pri čemu se teoretski idealan sedmi nivo interpersonalne zrelosti u praksi retko dostiže. Za delinkventnu populaciju je karakterističan raspon od I-2 do I-4 nivoa. Pored stepena interpersonalne zrelosti, *Warren* je u cilju klasifikovanja maloletnih delinkvenata za potrebe tretmana definisala i devet podtipova ličnosti.

Operacionalizaciju *I-level* sistema izvršio je *C. Jesness* (1964) svojom revidiranom verzijom, *The Jesness Inventory (JI)*. On je nastojao da pojednostavi suviše glomazan sistem i stvori test ličnosti koji će "obuhvatati maloletnike uzrasta od 8 godina, predviđati delinkventno ponašanje, biti osetljiv na promene i multidimenzionalan s obzirom na svu raznolikost stavova, shvatanja i crta ličnosti".⁹⁴ *Jesness Inventory* se sastoji od 155 tačno/netačno pitanja i kao rezultat daje skalu od 10 crta ličnosti, indeks asocijalnih tendencija i 9 podtipova ličnosti, preuzetih od *M. Warren*, koje prikazujemo u *tabeli 10*.

Deset skala ličnosti obuhvataju sledeće crte: *socijalna neprilagođenost* (ispoljavanje stavova koji odražavaju neuspešnu socijalizaciju), *vrednosne orijentacije* (tendencija prihvatanja vrednosti nižih socioekonomskih klasa), *nezrelost* (ponašanje neprimereno starosnom dobu), *autističnost* (stvaranje lažne slike realnosti u skladu sa ličnim željama), *otuđenost* (nepoverenje u druge, posebno u autoritete), *manifestna agresivnost* (nekontrolisane reakcije na frustracije i bes), *povučenost-depresivnost* (nezadovoljstvo sobom i drugima, težnja ka izolaciji), *socijalna anksioznost* (ispoljavanje anksioznosti u međuljudskim kontaktima), *potiskivanje* (isključivanje realne svesti, otežano

⁹³ *M. Warren: Interpersonal maturity level classification: Diagnosis and treatment of low, middle and high maturity delinquents*, Sacramento, 1966, navedeno prema *S. Johnson Listwan: Personality and Criminal Behavior: Reconsidering the individual*, University of Cincinnati, Doctorate dissertation, 2001

⁹⁴ *C. Jesness: The Jesness Inventory*, North Tonawanda, New York, 1964, str.3

ispoljavanje osećanja), *negiranje* (otpor realnom prihvatanju neprijatnih događaja i situacija u svakodnevnom životu).

Tabela 10: Sklopovi ličnosti prema *Jesness Inventory* (C. Jesness, 1962)

Podtip ličnosti	Definicija
Nesocijalizovan agresivan (Aa)	Ispoljava negativne stavove prema normama. Ponašanje nepredvidivo, agresivno i antisocijalno.
Nesocijalizovan pasivan (Ap)	Ispoljava negativne stavove prema normama. Ponašanje je neadekvatno, bizarno. Negativan odnos prema samom sebi.
Nezreli konformista (Cfm)	Pozitivni stavovi prema normama. Ponaša se konformistički i povodljivo.
Kulturalni konformista / Orijentisan prema grupi (Cfc)	Ispoljava slabu motivisanost, negativne stavove prema normama i neprijateljski odnos prema autoritetu. Oseća se otuđeno.
Manipulator/pragmatista (Mp)	Pozitivni stavovi prema normama. Ponaša se na manipulativan i nametljiv način.
Neurotičan otvoren / Autonomno orijentisan (Na)	Negativni stavovi prema normama. Konfliktni odnosi sa okolinom. Sebe vidi kao razočaranog cinika, često ispoljava nekonformističko ponašanje.
Neurotičan anksiozan / Samokritičan (Nx)	Uglavnom pozitivni stavovi prema normama. Konformista, ali i zavisn, anksiozan i nesiguran. Nema kriminalnu orijentaciju.
Situaciono emocionalan / Inhibiran (Se)	Pozitivni stavovi prema normama. Konformista, poverljiv, ali naivan, rigidan.
Kulturno identifikovan / Adaptibilan (Ci)	Poseđuje visoke verbalne sposobnosti i pozitivan stav prema normama. Održava dobre interpersonalne odnose. Prema <i>M. Warren</i> ovaj tip izgrađuje sopstvene delinkventne sisteme vrednosti.

Psihometrijski pristup je predstavljen *MMPI* sistemom i kategorizacijom maloletnih delinkvenata koju su predložili *E. Megargee* i *M. Bohn* (1979). Ovaj inventar predstavlja jedan od najčešće korišćenih testova ličnosti, a njegova revizija, *MMPI-2* iz 1989. sastoji se od 567 tačno/netačno pitanja koja sačinjavaju pet različitih tipova skala. Svaka od skala ima svoje podskale. Tri validacione skale smatraju se najvažnijim jer se na osnovu njih zaključuje da li ispitanik daje iskrene odgovore ili pokušava da "iskrivi sliku" o sebi. Procena ličnosti je, najvećim delom, zasnovana na profilu proizašlom iz deset kliničkih skala (Hipohondrija, Depresija, Histerija, Psihopatske devijacije, Muževnost/ Ženstvenost, Paranoja, Psihastenija, Shizofrenija, Hipomanija i Socijalna introverzija). *MMPI* je pre svega namenjen klasifikaciji prestupnika

za potrebe diferencijalnog tretmana i neka istraživanja pokazuju slabu korelaciju tipova ličnosti baziranih na ovoj tipologiji sa recidivizmom, što dokazuje pretpostavku da nije pogodan za predviđanje kriminalnog ponašanja. Određene slabosti testa proističu iz njegove "kulturne obojenosti", što otežava primenu u sredinama sa drugom tradicijom, kulturom, običajima i jezikom bez prethodne modifikacije.

Tokom 1980-tih razvijene su i dve multidimenzionalne klasifikacije koje za polaznu tačku koriste sopstvene izveštaje maloletnika o delinkvenciji. Prva je razvijena na uzorku američkih maloletnika (*D. Elliott*, 1984) i naglašava socijalni profil prestupnika, dok autori druge (*M. Freshette* i *M. Le Blanc*, 1987) ističu socijalni i psihološki profil diferencirajući prestupnike na tri osnovna tipa (opšti, povremeni i teški prestupnici) u skladu sa razvojem kriminalnih "karijera".

Dakle, generalno posmatrajući, strategija zasnovana na klasifikaciji ima za cilj dva aspekta kliničke procene: dijagnostiku i plan tretmana, dok pitanje prognoze ostaje van njenog domašaja. Pozitivna strana strategije je njena teorijska i empirijska zasnovanost potkrepljena evaluacijom pouzdanosti i validnosti instrumenata, kao i ekonomičnost, za razliku od strategije zasnovane na postupku. Kritičari joj upućuju zamerke zbog nedostatka sveobuhvatnosti, jer koristi samo jedan domen varijabli, psihološke. Drugi važan nedostatak je glomaznost inventara koja iziskuje veliki utrošak vremena i ljudskog rada, tako da u praksi sve više ustupaju mesto jednostavnijim instrumentima čija obrada ne zahteva interpretaciju od strane kliničara. Iako psihološke tipologije nisu pogodne za predviđanje delinkvencije, neki autori, ističući značaj karakteristika ličnosti na ponašanje individue, preporučuju uključivanje testova za merenje crta ličnosti u tradicionalne postupke procene rizika recidivizma.

Strategija zasnovana na proceni rizika i potreba

Strategija zasnovana na proceni rizika i potreba prestupnika je inovacija novijeg datuma, a njenu osnovu predstavljaju principi koje su postavili kanadski istraživači *D. Andrews*, *J. Bonta* i *R. Hoge* (princip rizika, princip kriminogenih potreba i princip responsivnosti). Sličnost sa instrumentima za

donošenje odluka koji uživaju popularnost u SAD (instrumenti za procenu rizika, potreba i stepena nadzora) je očigledna, ali ni razlike nisu zanemarljive. Pomenuti predstavljaju usko specijalizovane priručne alate za brzu procenu faktora koji su značajni za donošenje odluka na različitim nivoima sistema maloletničkog pravosuđa. Tako, na primer, postoje velike razlike između instrumenta za procenu rizika za potrebe probacije i parolnog nadzora, institucionalnog smeštaja ili opasnosti prestupnika, dok su isti praktično neupotrebljivi za procenu potreba maloletnika.

Ideja kanadskih autora je bila da stvore ekonomičnu strategiju koja će imati odlike kliničke procene, obuhvatati dijagnostiku i prognozu i poslužiti kao pouzdan reper za planiranje intervencije. Umesto glomaznih kliničkih inventara u jednom instrumentu sa relativno malo ajtema se objedinjuju teorijska saznanja o faktorima povezanim sa recidivizmom, potrebama za tretmanom i, što je veoma važno, responsivnošću koja je često zanemaran deo procene. Sa jednim od instrumenata koji zadovoljavaju navedene kriterijume (YLS/CMI) upoznaćemo se nešto kasnije.

Klasifikacija instrumenata za kliničku procenu

Jedna od karakteristika kliničke procene maloletnika je velika raznolikost metoda i instrumenata koji se u tu svrhu koriste. *M. Le Blanc* navodi sledeću klasifikaciju kliničkih instrumenata: preliminarna procena, ad-hoc instrumenti, studija slučaja, dubinska procena rizika i potreba, multiaksijalna procena i unifikovani instrumenti.⁹⁵

Preliminarna procena je u poslednje vreme sve više u upotrebi i osnovna namena joj je identifikovanje potencijalno problematičnih oblasti ponašanja maloletnika koje zahtevaju dalju dijagnostičku analizu. Instrumenti koji se koriste nemaju snagu dubinske kliničke procene, već se radi o jednostavnim alatima koji se brzo i lako koriste i čije administriranje ne zahteva neku posebnu obuku. Jedan od takvih instrumenata je *POSIT* (*Problem Oriented Screening Instrument for Teenagers*) koji se sastoji od 139 tačno/netačno ajtema, namenjen proceni adolescenata od 12 do 19 godina starosti. *POSIT* je razvijen za procene u domenu zloupotrebe narkotika (*E.*

⁹⁵ M. Le Blanc, *Review of screening, decision-making and clinical instruments for adolescent offenders*, 2000, str. 29, www.criminologia.com

Rahdert, 1991), a danas se koristi i za detektovanje problema maloletnika u sledećim oblastima: fizičko i mentalno zdravlje, odnosi sa vršnjacima, obrazovanje, socijalne veštine, odnosi u porodici, slobodno vreme/rekreacija, agresivno ponašanje/delinkvencija.

Ad-hoc klinička procena je u praksi vrlo često zastupljena i sastoji se u sledećem: Ustanova ili stručnjak koji obavlja procenu biraju određenu grupu instrumenata koje će koristiti u radu, zavisno od situacije, slučajeva koje obrađuju, profesionalne obuke, pristupa, afiniteta stručnjaka ili na osnovu drugih kriterijuma. To mogu biti instrumenti za procenu ličnosti, sposobnosti, stavova, ponašanja, funkcionisanje porodice itd. Osnovni nedostatak ovog metoda je nesistematičnost, jer se od ustanove do ustanove mogu koristiti različiti setovi instrumenata, a to je moguće čak i u jednoj ustanovi od strane različitih praktičara. Na ovaj način se veoma otežava komunikacija između stručnjaka i evaluacija i poređenje rezultata procene. Ukoliko izveštaji o proceni nisu standardizovani ili ako se ne koriste isti instrumenti sadržaj izveštaja može biti loše protumačen. Ovakav metod rada je i neekonomičan jer procena različitih aspekata ličnosti i ponašanja maloletnika brojnim instrumentima iziskuje dosta vremena za prikupljanje, analizu i interpretaciju podataka.

Studija slučaja predstavlja dominantnu formu kliničke procene u sistemu maloletničkog pravosuđa. Ipak, među stručnjacima ne postoji saglasnost oko sadržaja studije slučaja, mada su osnovne teme standardne: počinjeni prestup, porodica, socijalne okolnosti, razvojna istorija, ličnost/stavovi. Karakteristične faze ili tok studije slučaja su sledeće: sagledavanje podataka počev od biografije, životne priče, intervjua, raznih dokumenata, nakon čega sledi "dijagnoza" slučaja. Drugu fazu predstavlja određivanje plana tretmana. Pri proučavanju pojedinačnog slučaja koriste se tehnike i instrumenti drugih metoda (intervjui, ankete, testovi, skale).⁹⁶ U nekim slučajevima zakonima i propisima se reguliše šta mora biti sadržaj studije.

⁹⁶ Prema: B. Knežić: *Obrazovanje i resocijalizacija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2001, str. 157

Dubinsku procenu rizika i potreba maloletnika predstavimo sa dva instrumenta. Jedan od njih koji zadovoljava ove kriterijume je *YLS/CMI (Youth Level of Service/Case Management Inventory)*⁹⁷, zasnovan na principima koje su postavili *Andrews, Bonta i Hoge*, koristi se u sistemu maloletničkog pravosuđa Kanade i predviđen je za procenu rizika i potreba maloletnih prestupnika od 12-17 godina starosti. Sastoji se od 42 ajtema koji su grupisani u 8 kategorija: prethodni i sadašnji prestupi, porodične okolnosti, obrazovanje/zapošljavanje, odnosi sa vršnjacima, zloupotreba supstanci, slobodno vreme, ličnost/ponašanje, stavovi/orijentacija. U zavisnosti od skora, koji je u rasponu od 0 do 42, maloletnici se klasifikuju kao niskog rizika (0-8), srednjeg rizika (9-26), visokog rizika (27-34) i vrlo visokog rizika (35-42). Ponovna procena se obavlja na svakih 6 meseci. U praksi je dopuštena mogućnost profesionalne ocene i promene dobijenih rezultata (*over-ride*), ukoliko se može dokazati da ne odražavaju realnu procenu rizika maloletnika. Posebno treba naglasiti da instrument sadrži sekciju *Specijalna razmatranja faktora responsivnosti* kojom se ispituju one karakteristike maloletnika koje mogu biti od uticaja na odziv tretmanu, kao što su: niska inteligencija, interpersonalna anksioznost, komunikacione barijere, motivacija, odbijanje/minimizacija, kulturna obeležja.

Drugi instrument, koji koristi sličnu metodologiju za procenu rizika i potreba dečaka do 12 godina, je *EARL-20B (L. Augimeri, C. Koegl, C. Webster, K. Levene, 1998)*. Razvijen je u cilju predviđanja antisocijalnog ponašanja dečaka, ali takođe i kao pomoć praktičarima prilikom planiranja i sprovođenja intervencije. Instrument je veoma lak za korišćenje; sastoji se od 20 ajtema svrstanih u tri kategorije: *Porodica, Dete, Responsivnost*, ali se ipak preporučuje obrada rezultata od strane interdisciplinarnog tima stručnjaka. Isti autori su 2001. napravili i verziju *EARL-21G* za devojčice.

Multiaksijalna procena adolescenata sa problemima u ponašanju predložena od strane *T. Achenbach* i *S. McConaughy* (1987) se sastoji od pet osa. *T. Achenbach* je razvio sistem procene zasnovan na empirijski baziranim instrumentima čiju osnovu čine: *CBCL (Child Behavior CheckList)*, *TRF*

⁹⁷ R. Hoge, D. Andrews: *Youth Level of Service/Case Management Inventory: Description and Evaluation*, Annual Conference of the American Psychological Association, Toronto, 1996.

(*Teacher's Report Form*) i *YSR (Youth Self-Report)*. *CBCL* se koristi za procenu problema u ponašanju deteta na osnovu opažanja roditelja i predstavlja prvu osu procene. Drugu osu čine izveštaji nastavnika o ponašanju deteta u školi i podaci iz školskih dosijea obrađeni sa *TRF*. Treća se odnosi na procenu kognitivnih sposobnosti pomoću testova inteligencije, verbalnih sposobnosti, uspeha u školi. Četvrtu osu čine medicinski i neurološki pregledi, merenje fizičkih karakteristika (visina, težina), a petu sopstveni izveštaji deteta (*YSR*) o emocionalnim i bihevioralnim problemima uz direktnu opservaciju stručnjaka putem intervjuja. Autor navodi prednost primene svog sistema procene u različitim kulturnim sredinama, a to potvrđuju istraživanja u velikom broju zemalja (sistem je preveden na 64 svetskih jezika). Jednostavnost instrumenata ne zahteva stručno administriranje, pa su oni pogodni za različite namene: kliničku procenu, evaluaciju rezultata, naučna istraživanja. Sistem je prvenstveno namenjen proceni problematičnog ponašanja dece uzrasta od 4-18 godina, ali nema podataka o njegovom korišćenju za potrebe pravosuđa.⁹⁸

⁹⁸ T. Achenbach: ASEBA system, www.aseba.org

3.5. Instrument izbora

Obilje podataka sa kojima se čitalac susreće u prethodnom poglavlju predstavlja samo mali deo informacija o strategijama, metodama i mnoštvu instrumenata koji se koriste u oblasti maloletničke delinkvencije i ukazuje nam na svu kompleksnost problematike procene maloletnih prestupnika.

Mogli bismo izvući zaključak da je veoma teško pronaći instrument koji bi istovremeno pokrивao više oblasti (procena rizika i potreba, potencijala maloletnika, klasifikacija, donošenje odluka, vođenje slučaja), dok neki autori izražavaju i sumnju u njihovu univerzalnu primenljivost. Pokušaj kanadskih autora da u jednom instrumentu objedine procenu rizika i potreba maloletnika za tretmanom izaziva pažnju, pa smo posebno izdvojili već pomenuti *YLS/CMI*, instrument koji je poslednjih desetak godina stekao veliku popularnost u svetu. Neke od prednosti i nedostataka instrumenta prikazaćemo kroz rezultate studija koje su ocenjivale njegovu validnost.

Validaciona studija *YLS/CMI* iz 1997. godine⁹⁹ rađena na uzorku od 250 maloletnih prestupnika u Ontariju (Kanada) pokazala je zadovoljavajuće rezultate instrumenta u proceni rizika recidiva. Od ukupnog broja maloletnika 116 je procenjeno niskog rizika, 123 maloletnika srednjeg rizika, 9 visokog i 2 veoma visokog rizika recidiva. Na kraju perioda praćenja od 6 meseci 30,4% uzorka je recidiviralo, dok u 69,6% slučajeva nije zabeležen recidiv (koji je za potrebe studije definisan kao osuda za bilo koji prestup izvršen u posmatranom periodu). Veliki broj recidivista (68%) bio je procenjenog srednjeg rizika recidiva, dok je 57% maloletnika koji nisu recidivirali prethodno klasifikovano kao niskog rizika. Studija je potvrdila da su svih 8 faktora obuhvaćenih instrumentom značajni u diferenciranju maloletnika (na svakom od njih recidivisti su postizali znatno veće skorove nego nerekidivisti).

A. Flores i sar. ističu značaj *YLS/CMI* u proceni rizika recidivizma i društvene opasnosti maloletnika, a takođe i objašnjenja onih faktora koji utiču na nivo rizika maloletnika. Autori ocenjuju instrument kao "koristan alat kojim se mogu dobiti relevantne informacije za izbor odgovarajućeg programa koji

⁹⁹ S. Jung, E. Rawana, B. Lod: *Risk classification for young offenders*, Forum on corrections research, vol. 9, jan. 1997, www.csc-scc.gc.ca

može umanjiti društvenu opasnost maloletnog prestupnika i verovatnoću recidiva.”¹⁰⁰ Studija koju su obavili na tri lokacije koristeći različite mere recidivizma (okončanje programa tretmana, prestupi tokom programa, ponovna hapšenja, težina prestupa, ponovna zatvaranja) pokazala je sledeće rezultate:

- instrument se pokazao kao validni prediktor rizika
- predviđanje recidiva nije zavisilo od pola i rasne pripadnosti
- kategorizacija rizika i potreba prema izvornim normama nije dala jednake rezultate na različitim lokacijama, što upućuje na zaključak o potrebi normiranja skorova na datoj populaciji
- instrument je na posmatranim lokacijama prvenstveno korišćen kao alat za procenu rizika, ne uzimajući u obzir njegove mogućnosti identifikovanja potreba za tretmanom i planiranje programa

YLS/CMI je razvijen na populaciji maloletnih prestupnika u Kanadi i to može ograničiti njegove domete u proceni maloletnika koji potiču iz drugih kulturnih sredina. Iz tog razloga autori preporučuju obavezno normiranje instrumenta na uzorku populacije u sredini u kojoj će biti primenjivan.

Jedna modifikacija instrumenta, pod nazivom *YLS/CMI-AA (Youth Level of Service/Case Management Inventory-Australian Adaptation)*, našla je primenu u sistemu maloletničkog pravosuđa u Australiji (Novi Južni Vels). Adaptacija je podrazumevala promene u jeziku koje oslikavaju australijski kontekst, dodavanje nekoliko ajtema povezanih sa empirijski potvrđenim domenima rizika, sužavanje operacionalnih definicija pojedinih ajtema, manje modifikacije ajtema kako bi se poboljšao logički sled, dodavanje tri ajtema kojima se identifikuju mogući zaštitni faktori, kao i kompjuterizaciju inventara koja omogućuje automatizovano izračunavanje skora i izradu profila. Prediktivna validnost *YLS/CMI-AA* je u značajnoj korelaciji sa totalnim skorom instrumenta ($r=0.28$, $p<.01$). Najveću korelaciju pokazali su skorovi u

¹⁰⁰ A. Flores, L. Travis, E. Latessa: *Case Classification for Juvenile Corrections: An Assessment of the Youth Level of Service/Case Management Inventory*, Center for Criminal Justice Research, University of Cincinnati, 2003, str. 43-48 <http://www2.uc.edu/criminaljustice>

kategorijama *Prethodni i Sadašnji Prestupi* ($r=0.32$, $p<.01$) i *Ličnost/Ponašanje* ($r=0.25$, $p<.01$).¹⁰¹

U jednoj komparaciji karakteristika nekoliko instrumenata za procenu rizika *K. Heilbrun* ocenjuje *YLS/CMJ* odličnim u smislu efikasnosti i lakoće administriranja, veoma korisnim u cilju predikcije, donošenja odluka i komunikacije, dok slabiju ocenu dodeljuje njegovoj prediktivnoj validnosti, sveobuhvatnosti i korisnosti u planiranju intervencije.¹⁰²

Originalnu i prevedenu verziju *YLS/CMJ* prikazali smo u prilogu.

¹⁰¹ A. P. Thompson: *Current Research and Practice with Risk-Need Assessment in NSW Juvenile Justice*, Sidney, 2003, <http://www.aic.gov.au/conferences/2003-juvenile/thompson.pdf>

¹⁰² K. Heilbrun: *Risk Assessment and Risk Management with Adolescents*, Workshop presented at the Texas Forensic Mental Health Conference, Vernon, Texas, 2002, str. 116, <http://www.psychology.drexel.edu/papers/risk-workshop.pdf>

4. Programi tretmana maloletnih delinkvenata

Ako pođemo od pretpostavke da je resocijalizacija moguća, postavlja se pitanje kojim metodama i tehnikama se ovaj cilj može ostvari. Sledeće važno pitanje je na koji način određena vrsta i modalitet tretmana može uticati na pojedinca sa svim njegovim osobenostima. Možemo li naći univerzalni "alat" koji bi bio podjednako efikasan nezavisno od individualnih karakteristika prestupnika. Da li na ova pitanja možemo dati precizan odgovor? Ako parafraziramo Đ. Stakića,¹⁰³ saglasićemo se da je ekser najbolje zakucati čekićem; možemo se poslužiti i kleštima, ali makazama to svakako nećemo pokušati. S druge strane, namera da "iščupamo" antisocijalne stavove i "prikucamo" nove vrednosne sisteme uslovljavaće i izbor alata koji ćemo koristiti, ali pritom nikako ne smemo zanemarivati ni osobine "materijala" sa kojim radimo. Ova pomalo trapava metafora oslikava suštinu problema. Uspešnost nekog metoda u jednom slučaju jeste dobra ali ne i nužna preporuka za njegovu primenu u drugom. Zato treba biti posebno obazriv kada zadiremo u čovekov unutrašnji svet, koji se često opire metodičkim kanonima i obrascima.

4.1. Evaluacija programa tretmana

Tokom različitih perioda pitanje efikasnosti programa tretmana bilo je predmet brojnih stručnih rasprava i kontroverzi. U periodu do 1970-tih godina vladalo je puno poverenje u ideju rehabilitacije, ali negativni rezultati nekoliko evaluacionih studija upućuju na sumnju da programi tretmana maloletnih delinkvenata doprinose popravljaju prestupnika i redukovanju recidivizma. Kriza ideje resocijalizacije je prilično uzdrmla samopouzdanje teoretičara pa se tako jedan od autoriteta, R. Martinson (1974), svojevremeno "proslavio" zaključkom da "uz nekoliko izuzetaka, dosadašnji naponi nemaju primetan efekat na recidivizam."¹⁰⁴ Ovakva ocena da "ništa ne pomaže" opovrgnuta je kasnijim istraživanjima, pa je i pomenuti autor demantovao sebe prihvativši

¹⁰³ Đ. Stakić: *Metodika rada sa maloletnim delinkventima*, Dečje novine, 1991, str.36

¹⁰⁴ R. Martinson: *What works? Questions and answers about prison reform*, The Public Interest, vol. 35, 1974, str. 22-54

stav da "pojedini programi tretmana, u zavisnosti od uslova u kojima se sprovode, mogu imati značajan uticaj na recidivizam."

Evaluacija programa tretmana je od izuzetnog značaja za usvajanje opštih principa i donošenje budućih odluka o planiranju i sprovođenju programa, pa je tako proteklih dvadesetak godina u svetu obavljen veliki broj istraživanja na temu efikasnosti tretmana. U literaturi se navode tri osnovna metoda evaluacije: metod glasačke kutije, analitički metod i meta-analiza. Metod glasačke kutije je tradicionalni način procene koji se sastoji u prikupljanju rezultata studija, pri čemu se ocene svode na dva ishoda: studija je uspešna ili nije uspešna. Nedostatak ovog metoda je u tome što zanemaruje kompleksnost same studije, ne uzima u obzir elemente kao što su uzorak populacije, sadržaj studije, vrstu i način primene instrumenata. Analitičkim metodom se ispituju teorijski i metodološki pristupi u primeni određenih programa tretmana. Na ovaj način se na osnovu dokumentovanih zaključaka o uspešnosti programa mogu ustanoviti neki opšti principi efikasnih tretmana.

Meta-analiza je savremeni metod evaluacije programa tretmana i sastoji se u organizovanju i kombinovanju kvantitativnih informacija o grupi ili skupu studija, pri čemu se svaka studija posmatra kao jedan element. Dakle, uzorak meta-analize predstavljaju prethodno sprovedene studije, a ne individualni prestupnici koji su njima bili obuhvaćeni. Statistički pokazatelj koji služi za poređenje efekata različitih tretmana je *effect size (ES)*, kojim se označava razlika srednjih vrednosti eksperimentalne i kontrolne grupe.¹⁰⁵ Kriterijumi za procenu efikasnosti tretmana su različiti: psihološka usaglašenost pojedinca, akademsko i profesionalno napredovanje, interpersonalno prilagođavanje, učestvovanje u programu tretmana i sl., ali recidivizam najčešće figurira kao osnovni pokazatelj. Problem se sastoji u tome što se pod recidivizmom u najvećem broju slučajeva podrazumeva bilo kakvo ponovljeno delinkventno ponašanje, bez obzira na vrstu i težinu prestupa.

Neki autori, kritikujući tehniku meta-analize, izražavaju sumnju u njene mogućnosti da unapredi naša saznanja iznad rezultata primarnih studija koje obrađuje. Međutim, *M. Lipsey* ukazuje na to da "cilj meta-analize i nije da

¹⁰⁵ M. Lipsey: *Can rehabilitative programs reduce the recidivism of juvenile offenders: An inquiry into the effectiveness of practical programs*, Virginia journal of Social policy & the Law, vol 6, num 3, Virginia, 1999, str. 616

zameni primarnu studiju, koja pruža bazično naučno otkriće, već da pomogne u konsolidovanju izolovanih saznanja širom analizom, ispitujući mogućnosti generalizacije rezultata dobijenih u raznim kontekstima, sa različitim subjektima, korišćenjem različitih metodologija itd".¹⁰⁶ Mada kritikovana, ova metoda je postala široko prihvaćena kao način poređenja rezultata i procene efekata različitih programa tretmana.

4.2. Rezultati meta-analiza

Danas postoji više od 1500 publikovanih studija na temu resocijalizacije prestupnika koje omogućavaju istraživačima da koristeći metode meta-analize prikupljaju podatke o velikom broju uporednih studija. U novije vreme sprovedeno je više meta-analiza, među kojima su najpoznatije sledeće:

- *W. Davidson*, 1984. godine analizirao je 90 studija o efikasnosti programa tretmana maloletnih delinkvenata u institucionalnim i vaninstitucionalnim uslovima. Rezultati su pokazali da su bihevioralne intervencije imale veći pozitivan efekat u odnosu na druge tipove programa, kao što su grupna psihoterapija, programi obrazovanja i profesionalnog osposobljavanja.

- *C. Garret*, 1985. (111 kvazi-eksperimentalnih studija) donosi zaključak da bihevioralni i programi razvoja životnih veština imaju najveći pozitivan efekat u proseku 25% iznad kontrolne grupe.

- *J. Whitehead & S. Lab*, 1989. (50 studija; analiza je poznata po vrlo visokom kriterijumu za ocenjivanje uspešnosti programa tretmana) izvode zaključke da korektivni tretmani imaju mali efekat na recidivizam. Diverzioni programi se nameću kao obećavajuća intervencija.

- *D. Andrews*, 1990. sa saradnicima je analizirajući 80 studija pokazao da adekvatni programi tretmana mogu redukovati recidivizam i do 50%. Pod adekvatnim programima podrazumevao je one koji su obuhvatali opasnije

¹⁰⁶ Op. cit. prema: S. Redondo, J. Sanchez-Meca, V. Garrido: *Treatment of offenders and recidivism— assessment of the effectiveness of programmes applied in Europe*, Psychology in Spain, vol 5, No 1, 2001, str. 48, www.psychologyinspain.com

prestupnike, pri čemu je tretman ciljao njihove kriminogene potrebe i bio prilagođen karakteristikama maloletnika.

- *M. Lipsey, 1992.* je obavio sveobuhvatnu analizu 443 eksperimentalne i kvazi-eksperimentalne studije, koja je pored ostalog pokazala da su tip tretmana i karakteristike prestupnika faktori od najvećeg uticaja za uspešnost tretmana.

- *M. Lipsey i D. Wilson, 1997.* obradili su 200 studija, od čega 83 institucionalnog tretmana težih maloletnih prestupnika. Koristeći metod regresivne analize ispitali su 4 grupe varijabli: 1) opšte karakteristike programa, 2) tip tretmana, 3) intenzitet tretmana, 4) karakteristike maloletnih prestupnika. Rezultati analize su pokazali da, za razliku od vaninstitucionalnog tretmana, karakteristike maloletnika obuhvaćenih institucionalnim programima (uzrast, pol, demografska i kriminalna obeležja) nisu imale značajan uticaj na efekat tretmana. Opšte karakteristike programa (organizacija, sprovođenje programa, ekipiranost) su bile u većoj korelaciji sa efektom tretmana nego intenzitet tretmana. Najznačajniju korelaciju sa efektom tretmana pokazale su sledeće varijable: uloga stručnjaka koji brinu o mentalnom zdravlju, nadzor u cilju obezbeđenja prihvatanja tretmana i dužina trajanja tretmana.¹⁰⁷

- *S. Redondo, J. Sanchez-Meca i V. Garrido, 1997.* godine, analizom 32 programa tretmana koji se primenjuju u Evropi došli su do sledećih zaključaka: (1) najveću efikasnost pokazuju bihejvioralni i kognitivno-bihejvioralni programi, (2) tretman je uspešniji sa maloletnim delinkventima, (3) najveći efekat je ostvaren sa težim prestupnicima.¹⁰⁸

Generalno posmatrajući, istraživanja efikasnosti tretmana dovela su do sledećih opštih zaključaka:

- Kad god je to moguće prednost treba davati vaninstitucionalnom u odnosu na institucionalni tretman.

- Kognitivno-bihejvioralni pristup (učenje socijalnih veština, nenasilno rešavanje problema, pregovaranje, *RET* terapija, modelovanje, *role playing* i

¹⁰⁷ M. Lipsey, D. Wilson, L. Cothorn: *Effective intervention for serious juvenile offenders*, Juvenile justice bulletin, april 2000, www.ncjrs.org

¹⁰⁸ V. Garrido, L. A. Morales: *Serious juvenile offenders: A systematic review of treatment effectiveness in secure corrections*, 2003, str. 6, www.aic.gov.au

sl.) ima prednost nad nestrukturisanim tipovima intervencije kao što je npr. psihoterapija.

- Treba primenjivati multimodalne umesto unimodalnih intervencija.
- Tretman prilagođen karakteristikama delinkvenata, uključujući tip ličnosti, kognitivne i intelektualne sposobnosti, stepen razvoja itd. daje bolje rezultate. Na primer, *wilderness* programi (programi u divljini) su najefikasniji kod adolescenata koji ispoljavaju situacione poteškoće; programi koji se oslanjaju na pronicljivost nisu najprikladniji za kognitivno sporije i emocionalno nezrele adolescente; impulsivni će bolje reagovati na programe koji pružaju strožu spoljašnju kontrolu; mladi sa psihijatrijskim problemima će adekvatnije prihvatiti blaži pristup i zaštitničko okruženje itd.

4.3. Principi efikasnih tretmana

Kao rezultat dugogodišnjih istraživanja i meta-analiza sprovedenih 1990. i 1994. godine kanadski autori sa *Carleton* univerziteta, *Donald Andrews*, *James Bonta* i *Robert Hoge*, postavili su pet principa efikasnih programa tretmana:

1. Princip rizika (*Risk principle*)
2. Princip potreba (*Need principle*)
3. Princip responsivnosti (*Responsivity principle*)
4. Princip profesionalne diskrecije (*Professional discretion principle*)
5. Princip integriteta programa tretmana (*Program integrity principle*)

Ovi istraživači, među vodećima u svetu u oblasti krimiologije, iako često osporavani uspeali su da potvrde značaj svojih ideja, odupirući se pritiscima koji su, kako slikovito kaže *D. Andrews*, u jednom periodu, naročito u SAD "prettili da penologiju pretvore u oblast zaokupljenu umetnošću kažnjavanja i nauku o represiji."¹⁰⁹ Pokušavajući da rehabilituju ideju resocijalizacije oni polaze od osnovne pretpostavke, zasnovane na poznatim teorijama o etiologiji kriminaliteta, da se kriminalno ponašanje može predvideti i da se na njega može uticati.

¹⁰⁹ D. Andrews: *Recidivism is Predictable and Can Be Influenced: Using Risk Assessments to Reduce Recidivism*, Forum on corrections research, vol. 1, num 2, dec 1989, www.csc-scc.gc.ca

U analizi 154 kontrolisane studije na temu efikasnosti tretmana *D. Andrews* sa saradnicima je pokazao da "adekvatni" programi tretmana mogu uticati na redukovanje recidivizma preko 50% u poređenju sa "neadekvatnim" programima, koji prema statističkim podacima rezultuju povećanjem recidivizma. Termin adekvatan program odnosi se na usklađenost sa pomenutim principima; dakle programi koji selektuju kandidate za tretman i koji su usmereni na faktore direktno povezane sa kriminalnim ponašanjem.

Princip rizika ističe značaj ispitivanja rizika recidivizma prestupnika i polazi od pretpostavke da se kriminalno ponašanje može predvideti na osnovu određenih faktora. Neki od njih, kao što je kriminalna prošlost, su statički, nepromenljivi, a drugi kao npr. upotreba droga i alkohola, antisocijalni stavovi, antisocijalno udruživanje su dinamički, znači promenljivi. U praksi je pokazano da je korišćenjem odgovarajućih instrumenata za procenu rizika moguće klasifikovati prestupnike prema relativnoj verovatnoći recidiva sa preciznošću do 80%. Princip rizika naglašava da intenzitet tretmana treba da bude u skladu sa stepenom rizika prestupnika. Istraživanja su pokazala da teži prestupnici imaju veće koristi od intenzivnih i ekstenzivnih tretmana, dok se kod lakših prestupnika bolji rezultati postižu minimalnim tretmanom ili bez ikakve intervencije.

Princip potreba ukazuje na one karakteristike prestupnika koje bi trebalo da budu predmet intervencije. Proces resocijalizacije prestupnika podrazumeva vršenje uticaja na dinamičke faktore rizika, koje autori označavaju kriminogenim potrebama prestupnika. Prema *P. Gendreau* to su svi oni stavovi, vrednosti, verovanja i ponašanja prestupnika koji podržavaju:

- a) negativne stavove prema svim oblicima autoriteta i konvencionalnom delovanju,
- b) devijantne vrednosti kojima se opravdava agresija, neprijateljski stav i zloupotreba supstanci,
- c) racionalizaciju antisocijanog ponašanja kojom pojedinac sebe oslobađa moralnih ograničenja.

Pored kriminogenih postoje i nekriminogene potrebe prestupnika, koje mogu biti meta intervencije, ali nemaju uticaj na recidivizam. *J. Bonta* navodi sledeću podelu:

- *Kriminogene potrebe*: pro-kriminalni stavovi, kriminalno udruživanje, zloupotreba supstanci, antisocijalna ličnost, slaba veština rešavanja problema, neprijateljski stav/agresivnost
- *Nekriminogene potrebe*: samopouzdanje, anksioznost, osećanje otuđenosti, psihološka uznemirenost, osećaj pripadnosti grupi

Princip responsivnosti odnosi se na potrebu usaglašavanja karakteristika tretmana sa karakteristikama prestupnika. Tretman možemo posmatrati kao proces učenja i stoga je neophodno sagledati sve one faktore koji ga olakšavaju ili otežavaju. Dakle, uspeh tretmana direktno zavisi od načina i uslova pod kojima se tretman sprovodi (tipovi, modaliteti, struktura tretmana, veština i interesovanja vaspitača itd.). Faktori koji mogu uticati na odziv tretmanu su: godine starosti, pol, nacionalnost, socio-ekonomski status, anksioznost, depresivnost, postojanje mentalnih oboljenja i poremećaja ličnosti, verbalna inteligencija, motivacija itd. Neke individualne karakteristike kao što su anksioznost, samopouzdanje, pol, mentalna oboljenja, mogu se pronaći i u generalnoj populaciji, dok su neke (slabe verbalne i socijalne veštine, neadekvatno rešavanje konfliktnih situacija, konkretno razmišljanje i sl.) više uobičajene za populaciju prestupnika. Analiza ovih faktora može jasno pokazati zašto su određeni modaliteti tretmana prikladniji za prestupnike sa različitim karakteristikama.

Dakle, princip rizika nam pomaže da ustanovimo **ko** treba da bude podvrgnut tretmanu, princip potreba **šta** treba da bude meta intervencije, a princip responsivnosti **kako** postići maksimalne efekte tretmana.

Princip profesionalne diskrecije daje mogućnost stručnjaku koji obavlja procenu da na osnovu svoje profesionalne kompetencije delimično promeni preporuku zasnovanu na numeričkim rezultatima ukoliko smatra da postoje faktori koji nisu obuhvaćeni instrumentom, a u cilju poboljšanja konačne procene karakteristika prestupnika i njegove odgovarajuće klasifikacije.

Princip integriteta programa tretmana donekle ograničava slobodu individualizacije intervencije i odnosi se na stepen do kojeg je praktična realizacija programa u skladu sa teorijskim postavkama i planom programa.

Integritet programa je od izuzetnog značaja za evaluaciju rezultata i komparaciju podataka prikupljenih iz različitih izvora. Za takvu evaluaciju veoma je važno znati da je program sproveden na konzistentan način u svim domenima. Program koji poseduje integritet je projektovan od strane kvalifikovanih stručnjaka, pruža trening i obuku osoblja i nudi intenzivan servis i asistenciju.

4.4. Uticaj faktora responsivnosti

Teoretičari su saglasni da je jedan od najvažnijih elemenata, verovatno i od presudnog uticaja na rezultate i efekte tretmana usaglašavanje tipa i modaliteta tretmana sa karakteristikama prestupnika. Nažalost, tokom proteklih decenija prakse resocijalizacije razlike u karakteristikama ličnosti, stepenu razvoja, načinu razmišljanja, stilovima učenja su uglavnom bile minimizirane ili ignorisane prilikom planiranja intervencije, a klasifikacija se uglavnom zasnivala na faktorima rizika. Osnovni problem leži u tome što, kao što navodi *T. Palmer*, individue sa potpuno različitim strukturama ličnosti mogu imati jednake procenjene faktore rizika i drugačije reagovati na jedan isti tretman.¹¹⁰

Ukoliko princip responsivnosti nije ispoštovan, program tretmana može doživeti neuspeh i to ne zato što je program loš, niti zbog kompetentnosti stručnjaka, već zato što nije vođeno dovoljno računa o ograničenjima samog prestupnika. *P. Van Voorhis* ističe da zanemarivanje principa responsivnosti često maskira rezultate evaluacije efikasnosti programa, koji su ocenjeni kao neuspešni, a zapravo samo nisu adekvatni za određene tipove prestupnika¹¹¹.

Faktore responsivnosti možemo podeliti na unutrašnje i spoljašnje. Unutrašnji faktori se odnose na individualna obeležja prestupnika kao što su: karakteristike ličnosti, intelektualni i kognitivni deficit, antisocijalni stavovi, anksioznost, motivacija, demografske varijable. Spoljašnji faktori obuhvataju karakteristike metodičara (neki mogu bolje raditi sa određenim tipom

¹¹⁰ T. Palmer: *Programmatic and nonprogrammatic aspects of successful intervention*, In A. Harland (Ed.), *Choosing correctional options that work: Defining the demand and evaluating the supply* (str. 131-182), Thousand Oaks, CA: Sage, 1996

¹¹¹ P. Van Voorhis: *Correctional classification and the responsivity principle*, Forum on corrections research, vol.9, jan. 1997, str. 46-50, www.csc-scc.gc.ca

prestupnika) i postavku tretmana (institucionalni nasuprot tretmanu u zajednici, individualni nasuprot grupnom i sl.).

Istraživanja uticaja karakteristika metodičara na efikasnost tretmana su veoma retka, ali je činjenica da u praksi postoje velike razlike u načinu rada, stručnosti, iskustvu, navikama. Stavovi i kompetencije metodičara koji nisu u skladu sa ciljevima i sadržajem programa mogu da naruše integritet programa i značajno redukuju njegovu efikasnost. *J. Bonta* ističe da u praksi metodičari preferiraju rad sa manje opasnim prestupnicima koji su mlađi, inteligentniji, verbalno veštiji, društveniji. Osim toga, neke od predrasuda prema prestupnicima olakšavaju odustajanje od napora za prevaspitanjem "težih slučajeva" pod izgovorom: "on je psihopata" ili "suviše je teško promeniti ga".

Gendreau i *Ross* navode neke od karakteristika stručnjaka koje mogu imati uticaja na efikasnost tretmana:

- Posedovanje interpersonalnih veština, kao što su konciznost u komunikaciji, toplina, humor, otvorenost, sposobnost uticanja na ponašanje, set adekvatnih ograničenja i drugo;
- Fakultetsko obrazovanje uz posebnu obuku o teorijama kriminaliteta, predikciji i tretmanu;
- Formalna obuka u primeni bihejvioralnih intervencija u trajanju od 3-6 meseci;
- Periodična ocena kvaliteta rada terapeuta;
- Praćenje nastalih promena kod klijenta na osnovu postavljenih ciljeva tretmana.¹¹²

Prema *D. Andrews*-u jedna od grešaka koju čine čak iiskusni istraživači jeste da relativno uspešno "funkcionisanje" lakših prestupnika u periodu post-tretmana pripisuju uspehu intervencije. Nasuprot tome, slabo snalaženje u otvorenoj sredini težih prestupnika nakon otpusta ocenjuje se kao neuspeh tretmana. Istraživanja, međutim, pokazuju da upravo teži prestupnici imaju najviše koristi od intenzivnog i ekstenzivnog tretmana, dok se kod lakših

¹¹² Navedeno prema: V. Žunić-Pavlović: *Evaluacija u resocijalizaciji*, Partenon, Beograd, 2004, str. 159

prestupnika bolji rezultati postižu minimalnim tretmanom ili bez ikakve intervencije.¹¹³

S druge strane, istraživanja pokazuju da odgovarajući programi tretmana sprovedeni u otvorenoj zajednici imaju 2 do 3 puta veći efekat na recidivizam nego kada se izvode u institucionalnim uslovima. Fleksibilnost je takođe veoma bitan faktor kojim se, bez narušavanja integriteta programa, naglašava potreba za individualnim pristupom različitim tipovima prestupnika. Dakle, u cilju postizanja maksimalnih efekata neophodno je obaviti procenu i identifikovati one faktore koji će omogućiti usklađivanje i prilagođavanje tipa i modaliteta tretmana, kao i karakteristika vaspitača karakteristikama prestupnika.

4.4.1. Karakteristike prestupnika od uticaja na tretman

Prestupnici se međusobno značajno razlikuju, ne samo po stepenu motivisanosti za učešće u tretmanu, već i u smislu drugačijeg odziva na različite stilove i modalitete tretmana. Ovi faktori direktno utiču na efikasnost intervencije i u krajnjoj liniji na recidivizam.

Način na koji ljudi uče iz svog iskustva zavisi od karakteristika same ličnosti, nekih kognitivnih i socijalnih faktora. Kako navodi *J. Bonta*, oni ne moraju biti faktori rizika ili kriminogenih potreba individue, ali veoma utiču na način na koji pojedinac prihvata tretman i napore za promenu njegovih stavova, mišljenja i ponašanja.¹¹⁴ Poznavanje tih faktora igra značajnu ulogu u izboru tipa i modaliteta tretmana kojim će se što efikasnije postići krajnji cilj – resocijalizacija prestupnika.

Nažalost, još uvek nema dovoljno empirijskih podataka koji bi potvrdili uticaj ovih faktora na efikasnost tretmana. Navešćemo neke od individualnih karakteristika koje se u teorijskim razmatranjima izdvajaju kao najvažnije u pogledu odziva prestupnika na tretman.

¹¹³ D. Andrews: *Recidivism is Predictable and Can Be Influenced: Using Risk Assessments to Reduce Recidivism*, Forum on corrections research, vol. 1, num 2, dec 1989, www.csc-scc.gc.ca

¹¹⁴ J. Bonta: *Offender assessment: General issues and considerations*, Forum on corrections research, vol. 12, may 2000, str. 14-18, www.csc-scc.gc.ca

Tip ličnosti

Psihološke tipologije ličnosti se dugi niz godina koriste za klasifikaciju prestupnika i potrebe diferencijalnog tretmana. Među najpoznatijim je svakako *Jesness* tipologija bazirana na stepenu interpersonalne zrelosti i operacionalizovana kroz *Jesness Personality Inventory (JPI)*. *P. Van Voorhis* je ustanovila da *Jesness* tipovi ličnosti mogu biti svedeni u četiri kategorije: Agresivni (Aa, Cfc, Mp), Neurotični (Na, Nx), Zavisni (Ap, Cfm) i Situacioni (Se, Ci).

Istraživanja koja je obavila pokazala su da tipovi ličnosti nisu samo dobar prediktor kriminalnog ponašanja i osnova za planiranje intervencije, već da su pogodni i za razmatranje faktora responsivnosti. Agresivni tipovi ličnosti imaju najveći broj prijava za nasilno i agresivno ponašanje u ustanovama i nepovoljno su ocenjeni od strane osoblja. Ponašaju se na manipulativan način, često se osećaju otuđeno, ponašaju neprijateljski i izražavaju antisocijalne stavove. Neurotični tipovi imaju najveće skorove na skalama autoagresije, a takođe i na skali depresivnosti (CESD), za razliku od agresivnih i situacionih tipova. Pritom neurotični otvoreni (Na) tip ispoljava veće probleme sa učenjem i emocionalnom kontrolom. Još jedan podatak u vezi neurotičnih tipova govori da svega 30% smatra da su drugi spremni da im pomognu. Kao što je i očekivano, rezultati za situacioni i zavisni tip nisu pokazali statistički značaj, osim što su zavisni tipovi češće nepovoljno ocenjivani od strane osoblja.¹¹⁵

Maloletnici koji su označeni kao antisocijalne ličnosti, ne samo da predstavljaju izrazito opasne prestupnike, već i njihove osobine (manjak empatije i anksioznost) ukazuju na potrebu za visoko strukturiranim intervencijama. Njihova neumorna priroda i dinamičan karakter zahtevaju tretman koji je u suštini aktivan i stimulativan.

¹¹⁵ Prema: S. Johnson Listwan: *Personality and Criminal Behavior: Reconsidering the individual*, University of Cincinnati, Doctorate dissertation, 2001

Inteligencija

Činjenica je da se ljudi, pored ostalog razlikuju prema stepenu inteligencije i načinu razmišljanja (konkretno nasuprot apstraktnom, impulsivno naspram reflektivnom itd.). Ima osoba koje su verbalno spretnije i brže shvataju komplikovane ideje, dok drugi nemaju takve kognitivne sposobnosti. Ako ovo prevedemo na polje tretmana jasno je da jedan isti tip intervencije neće imati podjednak efekat na prestupnike sa različitim intelektualnim i kognitivnim sposobnostima. Prosečan maloletni prestupnik, zapravo, ne poseduje zavidne verbalne i socijalne veštine, niti racionalan način razmišljanja. Kada tretman takvog prestupnika ne uspe, obično se krivica pronalazi u njegovom otporu tretmanu i nedostatku motivacije, a ne u primenjenoj tehnici.

Intelektualni kapaciteti su veoma značajni kao faktor responsivnosti, pa tako E. Fabiano, F. Porporino i D. Robinson¹¹⁶ jednim istraživanjem ukazuju na to da su programi zasnovani na kognitivnim veštinama manje efikasni kod prestupnika sa nižim koeficijentom inteligencije. Niži stepen inteligencije može, naime, uzrokovati da osoba ne može da razume sadržaj programa i postupa u skladu sa njim.¹¹⁷ Ovo se naročito odnosi na kognitivno-bihejvioralne programe koji traže od klijenta određeni nivo verbalnih sposobnosti i posedovanje kognitivnih potencijala. Merenje određenih aspekata inteligencije obavlja se standardnim psihološkim inventarima (*Weksler's IQ Scale*, *Culture Fair Intelligence Test* i sl.)

Antisocijalna logika

Mnogi praktičari naglašavaju da je promena antisocijalnog načina razmišljanja jedan od najvažnijih elemenata promene samog prestupnika, ali takođe priznaju da im nedostaje dovoljno veštine i znanja da se suoče sa ovim problemom.

Antisocijalna logika se ne može pojednostavljeno posmatrati kao prosto razmišljanje i planiranje kriminalne aktivnosti. Kod većine prestupnika postoji

¹¹⁶ E. Fabiano, F. Porporino, D. Robinson: *Corrections Today*, august 1991, str. 102-108

¹¹⁷ Prema: S. Kennedy: *Treatment responsivity: Reducing recidivism by enhancing treatment effectiveness*, Forum on corrections research, vol. 12, may 2000, str. 19-22, www.csc-scc.gc.ca

čitav sistem stavova, verovanja i obrazaca mišljenja kojima opravdavaju svoje postupke odbacujući socijalne norme i bežeći od lične odgovornosti. Mnogi prestupnici imaju osećanje da se prema njima loše postupa i prihvatajući status žrtve izgrađuju prkosan i neprijateljski stav prema drugim ljudima, pri čemu dominira logika pobeda ili poraz. Pobediti znači naterati drugog da izgubi, a takav ishod je mnogima jedina nagrada i satisfakcija koju su ikada iskusili. To je naučeno kognitivno ponašanje. Prestupnik ne vidi vrednosti u socijalno odgovornom ponašanju, bilo zato što ono nije podržano u okviru kulture grupe kojoj pripada, bilo zato što ne pruža trenutnu satisfakciju i uzbuđenje koje donosi izvršenje kriminalnog akta.¹¹⁸

Potreba za pobedom se projektuje i pojačava u odnosu prema vaspitnom osoblju i, bez obzira na ishod, osnažuje izgrađenu kognitivnu strukturu. Na taj način se zatvara začarani krug. Suočavanje sa ovakvim načinom razmišljanja zahteva stoga vrlo delikatan i racionalan pristup. Metod kažnjavanja je najčešće kontraproduktivan i samo pojačava inicijalno antisocijalno ponašanje. Naravno, alternativa nije popuštanje i blagost. Uloga autoriteta je da nameće pravila i određuje sankcije za njihovo kršenje, ali istovremeno podstiče prestupnika da svesno i promišljeno donosi odluke čime se uči ličnoj odgovornosti. Antisocijalno ponašanje najčešće nastaje kao posledica određenog načina razmišljanja, pa njegova permanentna promena zahteva delovanje na kognitivnom nivou. Promene u kognitivnoj sferi se tokom napredovanja tretmana odražavaju na respekt prema vaspitaču, što se može oceniti kao značajan pokazatelj promene prestupnika.

Anksioznost

Anksioznost kao crta ličnosti, ne može se smatrati faktorom rizika ni kriminogenih potreba prestupnika. Stepenn anksioznosti je u slaboj korelaciji sa recidivizmom i nepogodan je za predviđanje kriminalnog ponašanja, ali može uticati na izbor modaliteta tretmana. Naime, kako primećuje *J. Bonta*, određeni programi mogu dobro funkcionisati u grupnom tretmanu manje

¹¹⁸ M. Gornik: *Moving from Correctional Program to Correctional Strategy: Using Proven Practices to Change Criminal Behavior*, National Institute of Corrections, 2001, www.nicic.org

anksioznih pojedinaca, ali za one izrazito anksiozne, koji ispoljavaju situacione poteškoće, prikladniji je individualni pristup.

Motivacija

Dugo vremena je vladalo tradicionalno uverenja da motivaciju prestupnika treba posmatrati kao stanje, odnosno kvalitet ličnosti – neko je spreman ili nije spreman da menja svoje ponašanje. Međutim, novija istraživanja ukazuju na kompleksnost procesa promene nečijeg ponašanja, koji je uslovljen interpesonalnim odnosom između stručnjaka i klijenta, pa se motivacija mora posmatrati kao dinamička varijabla. Motivaciju možemo operacionalno definisati kao "sposobnost osobe da prihvati određenu strategiju i da deluje u skladu sa njom."¹¹⁹

J. Prochaska i *C. DiClemente* su sačinili model kojim objašnjavaju etape u procesu modifikovanja problematičnog ponašanja. Prema ovom modelu, koji je u skladu sa konceptom responsivnosti, individua u procesu promene prolazi kroz 5 faza: prekontemplacija, kontemplacija, priprema, faza akcije i faza održavanja. U prvoj fazi osoba ne razmišlja o mogućnosti promene, smatra da problem zapravo ne postoji i da je uvučena u tretman zarad tuđeg interesa. Za fazu kontemplacije karakteristično je osećanje ambivalencije: osoba razmatra razloge za promenom, prisutna je svest o postojanju problema, ali ne i želja za podvrgavanje tretmanu. U fazi pripreme mogu se uočiti određeni pomoci u promeni ponašanja, osoba pokazuje nameru da se promeni i prihvata određene kriterijume. U fazi akcije dolazi do potpunog uključivanja u tretman; aktivno se radi na korigovanju ponašanja, prihvatanju novih stavova i navika, promeni sredine. Faza održavanja je najosetljivija, pogotovo kada je osoba izložena faktorima rizika. Kada dođe do recidiva objašnjenje najčešće nije u tome da prestupnik nije promenio svoje ponašanje, već da ne uspeva da održi rezultate te promene.¹²⁰

Prestupnici često prihvataju učešće u tretmanu samo zato što mogućnost odbijanja nije dobra alternativa. Merenjem određenih parametara (nivo učešća, spremnost na saradnju, pažnja, otvorenost u komunikaciji i sl.)

¹¹⁹ R. Serin, S. Kennedy: *Treatment readiness and responsivity: Contributing to effective correctional programming*, Correctional Service of Canada, 1997, www.csc-scc.gc.ca

¹²⁰ R. Serin, S. Kennedy: *Ibid.*

može se proceniti motivacija i zainteresovanost prestupnika za program. Zadatak stručnjaka je da prepozna prepreke i postepeno utiče na jačanje motivacije klijenta i slabljenje otpora tretmanu. Jedna od praktičnih implikacija modela *Prochaska* je da sadržaj, intenzitet i stilove tretmana treba usklađivati ne samo sa karakteristikama prestupnika, već i u zavisnosti od faza promene u kojima se on nalazi.

Za potrebe procene motivacije i spremnosti za tretman *Prochaska* i *DiClemente* su sačinili instrument *URICA (University of Rhode Island Change Assessment Scale)* koji je testiran na različitim uzorcima, ali se još uvek nalazi u fazi razvoja.

Merenje napredovanja tretmana je takođe važan deo procene. On je veoma značajan u dobijanju povratnih informacija o razumevanju sadržaja programa, sticanju veština, transferu znanja, pronicljivosti, pažnji, poverenju i saradnji sa stručnjakom. Pravi efekti tretmana mogu se sagledati tek nakon dužeg praćenja, ali motivacione varijable nam mogu pokazati kolika je korist od tretmana tokom njegovog sprovođenja i ubrzo nakon okončanja.

Pol i godine starosti takođe možemo posmatrati kao faktore responsivnosti. Neka novija istraživanja pokazuju da osobe ženskog pola imaju manje samopoštovanja od muških prestupnika. Godine starosti, same po sebi, nisu pouzdano merilo koliko stepen zrelosti, što nam može ukazati na to kako prestupnik vidi potrebu za promenom ponašanja, kako se odnosi prema drugima i sl. Dakle, ni ove varijable se ne smeju zanemarivati jer to može dovesti do neadekvatne procene motivacije i spremnosti za prihvatanje tretmana.

4.4.2. Rezultati studija

Pronašli smo relativno malo studija koje su se bavile razmatranjem faktora responsivnosti, odnosno uticaja karakteristika prestupnika na efikasnost tretmana.

Već pomenuta meta-analiza *M. Lipsey-a* (1992, 1995) koja je obuhvatila preko 400 studija izučavala je i uticaj karakteristika maloletnika na efikasnost tretmana. Istraživanje je pokazalo da karakteristike maloletnika koji su bili podvrgnuti metodama institucionalnog tretmana nisu imale uticaj na efikasnost tretmana. Nasuprot tome, rezultati 117 studija sprovedenih na maloletnicima koji su tretman koristili u vaninstitucionalnim uslovima ukazuju da određene karakteristike, kao što su godine starosti, pol, nacionalnost, prethodna kriminalna istorija, imaju određenog uticaja na efikasnost tretmana. Efekti intervencije su bili veći u studijama čiji je uzorak obuhvatao veći broj težih prestupnika (sa dužom kriminalnom istorijom), a određene razlike su ustanovljene i u odnosu na druge karakteristike maloletnika (istorija agresivnog ponašanja, pol, godine starosti, nacionalnost). Ovi rezultati navode na zaključak da vaninstitucionalne intervencije mogu biti takođe uspešne i u slučajevima težih prestupnika.

Jedna studija novijeg datuma, koju su obavili *D. Jones Hubbard* i *E. Latessa* (2004), ispitivala je efikasnost kognitivno-bihejvioralnih programa.¹²¹ Studija je imala kvazi-eksperimentalni dizajn, pri čemu je eksperimentalna grupa maloletnika (n=61) tretirana programom *Truthought* (*R. Spon*, 1999) u trajanju od 40 sati, a kontrolna grupa (n=87) nebihejvioralnim programom.

Pored procene efikasnosti jedno od pitanja studije odnosilo se na princip responsivnosti, odnosno da li je tretman uspešniji sa određenim tipom prestupnika. Ispitane su sledeće varijable koršćenjem sledećih instrumenata:

- Istorija seksualnog zlostavljanja - *podaci o viktimizaciji uvidom u fajlove*
- Tipovi ličnosti - *Jesness Inventory Classification System (JICS)*
- Samopoštovanje - *Rosenberg's Self-Esteem Scale (RSES)*

¹²¹ D. Jones Hubbard, E. Latessa: *Evaluation of Cognitive-Behavioral Programs for Offenders: A Look at Outcome and Responsivity in Five Treatment Programs*, Final report, Center for Criminal Justice Research, University of Cincinnati, 2004, <http://www2.uc.edu/criminaljustice>

- Inteligencija - *The Culture Fair Intelligence Test*
- Depresivnost - *Center for Epidemiologic Studies Depression Scale (CES-D)*
- Kognitivni poremećaji - *How I Think Questionnaire (HIT)*

Rezultati studije pokazali su da program nije bio efikasniji u odnosu na kontrolnu grupu, što je obrazloženo nekim nedostacima u dizajnu. Drugi deo analize pokazao je da individualne karakteristike prestupnika nisu bile u korelaciji sa uspehom tretmana. Studija nije potvrdila pretpostavke, ali očigledno je da je potrebno mnogo više istraživanja kako bi se mogle izvući opšte ocene o uticaju faktora responsivnosti na uspešnost tretmana.

4.5. Tipovi i modaliteti tretmana prestupnika

U ovom poglavlju osvrnućemo se na prikaz osnovnih karakteristika programa tretmana koje smo, možda pretenciozno, podelili na one "koje treba izbegavati" i one "koji obećavaju" koristeći rezultate studija koje ocenjuju njihovu relativnu efikasnost u pogledu ostvarivanja osnovnog cilja - resocijalizacije maloletnih prestupnika. Kažemo "relativnu" iz prostog razloga što sama metodologija evaluacije koja bazira na statističkom odnosu eksperimentalne i kontrolne grupe može usloviti da od silnih procenata ne vidimo pojedinačne vrednosti. Drugo, generalni recidivizam kao mera efikasnosti programa je suviše rigidan kriterijum koji može maskirati određene pozitivne efekte programa. Treći problem bi se odnosio na nedovoljnu fokusiranost istraživanja, pogotovo meta-analiza na diferencijalne efekte programa. Tretman koji je označen neuspešnim možda samo nije adekvatan za određeni tip prestupnika, dok njegovi efekti mogu biti delotvorni za pojedince sa drugim karakteristikama.

4.5.1. Metode tretmana koje treba izbegavati

Teorija i praksa resocijalizacije nam ukazuju na one vrste, stilove i modalitete tretmana koji nisu pokazali zadovoljavajuće rezultate i koje, stoga, treba zaobilaziti. Primera radi, kao što navodi *Andrews*, potpuno neuspešnim mogu se oceniti programi grupnih tretmana zasnovani na principima kliničke sociologije koji uključuju intenzivnu interakciju u grupi bez lidera koji bi obeshrabrio izražavanje antisocijalnih stavova i osećanja. Nedirektivni tretmani, savetovanja i nestrukturisana psihodinamička terapija takođe još nisu dokazani u praksi resocijalizacije. Ovakvi tipovi tretmana postavljaju terapeuta u ulogu slušaoca koji vrlo malo deluje na usmeravanju klijenta i osnovna mana im je što se suviše oslanjaju na interpersonalnu zrelost prestupnika i njegove kontemplativne sposobnosti.¹²²

¹²² D. Andrews: *Recidivism is Predictable and Can Be Influenced: Using Risk Assessments to Reduce Recidivism*, Forum on corrections research, vol. 1, num 2, dec 1989, www.csc-scc.gc.ca

Navešćemo primere nekoliko programa čija diskutabilna efikasnost ne može poslužiti kao preporuka, kao i onih koji su u literaturi definitivno označeni "neuspelim eksperimentima".

Kažnjavanje

Kontroverze u pogledu uspešnosti neizvesne borbe protiv delinkvencije putem kažnjavanja izvršioca (specijalna prevencija) i zastrašivanja potencijalnih prestupnika (generalna prevencija) dugi niz godina u stopu prate diskusije pobornika i kritičara resocijalizacije. Tvrđa struja, naoružana poražavajućim brojkama o efektima tretmana drži se one narodne "batina je iz raja izašla", ali onda ponovo uzmiče pred humanističkom argumentacijom vernika ideje popravljanja i tako u krug. Ni savremeni metodološki instrumentarijum koji daje za pravo optimističkom pogledu na budućnost programa tretmana ne otklanja dileme nosilaca zakonodavne politike, pa su reakcije nadležnih ponekad preterane. Primer koji sledi dolazi iz najmoćnije zemlje na svetu.

Zabrinjavajući porast stope najtežih oblika kriminaliteta maloletnika u SAD početkom poslednje dekade prošlog veka označio je početak nove faze suprotstavljanja delinkvenciji uvođenjem mnogo oštrijih represivnih mera prema maloletnim učiniocima krivičnih dela. Ispostavilo se da je procena efikasnosti takvih mera bila pogrešna i da je njihov učinak u značajnoj meri bio kontraproduktivan. Na primer, zakon koji omogućava transfer maloletnih prestupnika u nadležnost sudova i popravnih ustanova za odrasla lica je zapravo doveo do porasta stope recidivizma. Američki autor *R. Mendel*¹²³ navodi nekoliko studija koje potvrđuju da su mladi koji su prebacivani u nadležnost krivičnih sudova kasnije mnogo češće hapšeni i činili mnogo teža krivična dela za razliku od mladih učinilaca kojima su se bavili sudovi za maloletnike.

Mora se konstatovati i činjenica da je brojnim meta-analizama potvrđeno da su programi bazirani na tradicionalnom kažnjavanju pri dnu lestvice efikasnosti redukovanja recidivizma. *D. Andrews* istraživanjem iz 1994. pokazuje da 30 studija programa kažnjavanja ima prosečan negativan

¹²³ R. A. Mendel: *Reducing juvenile crime, what works – what doesn't*, Washington D.C.: American youth policy forum, 2000.

procenat efikasnosti (-7%), što znači da eksperimentalna grupa ima veću stopu recidivizma nego kontrolna.¹²⁴ Kazna, naravno mora imati svoje mesto u sistemu društvene reakcije na prestupništvo mladih, ali je potrebno izricati je veoma selektivno i samo u slučaju procene da se drugim merama ne može postići cilj.

Programi zastrašivanja (Scared Straight)

Ideja za razvoj programa pod nazivom *Scared Straight* potekla je od jedne dokumentarne emisije koja prikazuje reakciju maloletnika na konfrontaciju sa odraslim prestupnicima prilikom obilaska zatvora. U početku je smatran epohalnim otkrićem, pa je navođeno da su rezultati programa u redukovanju recidivizma izvanredni. Međutim, detaljna studija *J. Finkenauer-a* dokazuje da program zapravo uopšte nema efekta na duže staze, a kasnija istraživanja su pokazala da može uticati na povećanje recidivizma maloletnika. Program je baziran na teoriji zastrašivanja i polazi od pretpostavke da pojedinac ume racionalno da razmišlja i odmeri da li korist koju može imati od izvršenog kriminalnog dela vredi rizika posledica koje ga očekuju. Objašnjenje neuspešnosti leži u tome što se maloletni prestupnici najčešće ne ponašaju na racionalan način. Naprotiv, njihove reakcije su spontane, impulsivne, krivična dela često vrše pod pritiskom vršnjaka i želje za dokazivanjem, a mogu biti i pod uticajem alkohola ili narkotika koji povećavaju agresivnost. Dakle, oslanjati se na njihovu svest i zdravu logiku čista je utopija.

Boot camp programi

Popularnost *boot camp* programa tokom 1990-tih godina rezultovala je otvaranjem kampova na više od 70 lokacija širom SAD. Programi čiji je zaštitni znak *military* stil, strog režim i disciplina se ne mogu baš tako jednostavno definisati, jer u zavisnosti od namene mogu obuhvatati čitav niz raznovrsnih programa. Mogu poslužiti kao alternativa institucionalnim merama u cilju rasterećenja prepunjenih kapaciteta, kao programi prevencije recidivizma; mogu biti više *wilderness* orijentisani (snalaženje u divljini) ili poslužiti edukaciji učenika izbačenih iz škole. Osim karakterističnih aktivnosti, strogo vremenski raspoređenih, poput održavanja kampa, fizičkih treninga, učenja i

¹²⁴ Prema: M. Gornik: ibid

ostalnih radnih aktivnosti, pružaju i druge vidove tretmana: savetovanje, razvoj socijalnih veština itd.

Kritičari izražavaju sumnju da "par meseci discipline uz težački rad" može promeniti stavove i način ponašanja razvijan tokom celog života, a još manje da sistem "*Sir, yes sir!*" može biti od koristi nakon otpusta. Druga zamerka odnosi se na izrazitu fokusiranost programa na grupne aktivnosti, čime se individualne potrebe maloletnika potiskuju u drugi plan.

Pregled studija efikasnosti *boot camp* programa ne ukazuje na značajne razlike u recidivizmu između eksperimentalne i kontrolne grupe (MacKenzie i sar., 2001).

Wilderness programi

Današnji *Wilderness* ili *OBH (Outdoor Behavioral Healthcare)* programi, razvijeni na modelu kampova u divljini korišćenom u Velsu tokom II svetskog rata, izrasli su u programe tretmana maloletnika sa emocionalnim problemima i problemima u ponašanju. Programi izazova, kako ih još nazivaju, koriste terapijske tehnike "zaronjavanja" u nepoznatu sredinu, zajedničkog boravka sa vršnjacima, nastavnog programa i terapijskih seansi. Maloletnici, organizovani u male grupe pod strogim nadzorom osoblja, podvrgavaju se fizičkim aktivnostima i emocionalnim izazovima učeći da sarađuju u grupi, prate instrukcije, razvijaju samopoštovanje.

Studije na temu efikasnosti *wilderness* programa ne pokazuju saglasne rezultate, a prema jednoj od njih (Castellano i Soderstrom, 1992) efekti programa na recidivizam maloletnika postepeno su umanjivani nakon samo godinu dana po okončanju tretmana.

4.5.2. Programi "koji obećavaju"

Izdvojićemo i neke od strategija i programa tretmana koji su zahvaljujući pozitivnim rezultatima rigoroznih evaluacija dospeli na sam vrh "top-liste", što zbog efikasnosti u suzbijanju recidivizma, što zbog ekonomičnosti, jasnog teorijskog koncepta i praktičnih prednosti.

Kognitivno-bihejvioralni pristup

Veliku grupu programa, koji poslednjih godina zahvaljujući potvrđenoj efikasnosti stiču veliku popularnost, čine kognitivni, bihejvioralni i kognitivno-bihejvioralni programi. Mnogi autori, iz praktičnih razloga, najčešće ne prave striktnu distinkciju među ovim programima, pa se ni mi nećemo baviti njihovom klasifikacijom. Dovoljno je napomenuti da se kognitivni programi fokusiraju na promene u kognitivnoj sferi (iskrivljeni obrasci mišljenja, pogrešno razumevanje socijalnih stimulusa, nedostaci moralnog rasuđivanja i sl.), dok bihejvioralni imaju za cilj promenu ponašanja prestupnika metodama uslovljavanja; stimulisanja ili inhibiranja ponašanja različitim tehnikama (modelovanje, *role playing*, kontrola besa, *token economy*). Kognitivno-bihejvioralni (KB) programi koriste, kao što im samo ime govori, kombinacije ovih strategija, a to je u praksi i najčešći slučaj.

M. Gornik izdvaja dve glavne strategije kognitivnih programa: ovladavanje kognitivnim veštinama i kognitivno restrukturiranje, koje su međusobno komplementarne i mogu se kombinovati u okviru jednog programa. Usvajanje kognitivnih veština se zasniva na pretpostavci da prestupnik nikada nije naučio da razmišlja na način koji bi mu omogućavao odgovorno i produktivno funkcionisanje u društvu. Tretman ima za cilj da pomogne u ovladavanju tehnikama nenasilnog rešavanja problema, pregovaranja, kontrole besa, snalaženja u specifičnim životnim situacijama. Kognitivno restrukturiranje polazi od premise da je prestupnik usvojio one stavove i navike koji ga vode kriminalnom ponašanju. Dakle, potrebno je identifikovati te stavove i načine razmišljanja i postepeno ih zamenjivati novim koji će mu omogućiti uspostavljanje pozitivne interakcije sa okolinom.¹²⁵

Navešćemo nekoliko primera KB programa: *Reasoning and Rehabilitation program* (Ross i Fabiano, 1985), koji se fokusira na modifikovanje impulsivnog, egocentričnog i rigidnog mišljenja, učeći prestupnika da "stane i razmisli" pre nego što nešto učini, razmotri eventualne posledice svog ponašanja i njegovo dejstvo na druge ljude i pronađe alternativne načine reagovanja na probleme sa kojima se suočava; *Moral Reconciliation Therapy* (Little, Robinson, 1986), bazirana na Kohlberg-ovim

¹²⁵ M. Gornik: Ibid.

fazama moralnog razvoja, koja koristi niz vežbi u cilju podizanja nivoa moralne svesti prestupnika; *Agression Replacement Training* (Goldstein i Glick, 1987), koji se sastoji od tri komponente – *Skillstreaming* za vežbanje prosocijalnog ponašanja kroz modelovanje i *role playing*, *Anger Control Training* za korigovanje impulsivnog reagovanja kroz vežbe samokontrole i prepoznavanja okidača agresivnog ponašanja i *Moral Education*, podizanje nivoa moralnog razmišljanja u formi diskusija na temu različitih moralnih dilema.¹²⁶ U kategoriju *KB* programa možemo uvrstiti i različite programe razvoja socijalnih veština, veština snalaženja u životnim situacijama, nenasilnog rešavanja konflikata, interpersonalnih veština i sl.

Iako većina autora daje prednost kognitivno-bihejvioralnim programima u odnosu na druge tipove tretmana, potrebno je obaviti još analiza da bi se mogli izvući opšti zaključci o njihovoj efikasnosti u redukovanju recidivizma. M. Lipsey sa sar. daje prikaz rezultata meta-analize 14 studija *KB* programa. Četiri demonstraciona programa sa najvećim efektom (*ES*) pokazuju prosečnu stopu recidivizma tretirane grupe od 0.15 za razliku od 0.52 kontrolne grupe. Praktični *KB* programi za odrasle prestupnike su pokazali najmanju veličinu efekta; imaju prosečnu stopu recidivizma tretirane grupe 0.26 u odnosu na 0.31 kontrolne grupe.¹²⁷ Ohrabruje podatak da su demonstracioni programi namenjeni maloletnicima (institucionalni i u okviru parolnog nadzora) proizveli značajnu redukciju recidivizma, što podržava pretpostavku da kognitivno-bihejvioralni koncept može biti efikasan u tretmanu maloletnih prestupnika.

Multisistemska terapija

Istraživanja uzroka delinkvencije ukazuju da mnogi problemi ponašanja maloletnika imaju korene u sferi porodičnih odnosa. Multisistemska terapija (*MST*) predstavlja program tretmana orijentisanog prema porodici, koji ima za cilj redukovanje antisocijalnog ponašanja mladih, smanjenje potrebe za institucionalnim tretmanom i snaženje potencijala porodice za rešavanje unutrašnjih konflikata. Polazna tačka intervencije je poboljšanje psihosocijalnog funkcionisanje mladih i njihovih porodica delovanjem na promenu

¹²⁶ M. Lipsey, G. Chapman, N. Landenberger - *Cognitive-behavioral programs for offenders*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 2001, www.vanderbilt.edu

¹²⁷ M. Lipsey i sar: Ibid.

prirodne sredine (kuća, škola, okruženje) i afirmisanje prosocijalnog ponašanja. Kao što navodi S. Henggeler, očuvanje i jačanje porodice je od primarnog značaja i osnovna ideja je da se problemi mladih najbolje mogu rešavati pružanjem pomoći njihovim porodicama, što uključuje psihološku, socijalnu, obrazovnu i materijalnu podršku. Drugi pravac delovanja MST je udaljavanje prestupnika od uticaja devijantnih grupa vršnjaka i razvijanje kontakata sa prosocijalnim vršnjacima, u čemu roditelji imaju primarnu ulogu. Takođe je važno unapređenje obrazovnih i vokacionih kapaciteta mladih, kako bi se stvorila osnova za kasnije zapošljavanje i finansijsko osamostaljivanje.¹²⁸

Za razliku od tradicionalnih servisa socijalne zaštite i programa namenjenih maloletnicima, MST se izdvaja posebnim karakteristikama koje se odnose na trajanje programa (3 do 5 meseci), intenzitet kontakata (60 časova u toku prva 4 meseca, a kasnije ređe kako bi se pratili rezultati), raspoloživost servisa (24 časa, 7 dana u nedelji), lokaciju servisa (najčešće kuća, škola, rekreacioni centar, kancelarija i sl.) i timski rad prema individualizovanom programu prilagođenom potrebama maloletnika i njegove porodice. MST se može koristiti kao poseban program u okviru zajednice, ali i kao komponenta diverzionih programa, tretmana u ustanovama, pripreme za otpust i postinstitucionalnog nadzora.

Uspešnost MST programa može se posmatrati kroz različite indikatore: stopa recidivizma, poboljšanje odnosa u porodici i sa vršnjacima, smanjenje potrebe za institucionalnim tretmanom. Istraživanja pokazuju da, za razliku od tradicionalnih programa u okviru zajednice, MST pruža zavidnu efikasnost, pogotovo u domenu poboljšanja funkcionisanja porodice. Studija Henggeler-a na uzorku od 84 nasilna, hronična maloletna prestupnika u Južnoj Karolini, SAD, pokazala je sledeće rezultate: Nakon 13 nedelja tretmana MST (n=43) i uobičajenog servisa (n=41) tokom perioda od 59 nedelja praćenja eksperimentalna grupa je imala prosek od 0.87 hapšenja, za razliku od kontrolne (1.52) i kraće vreme zadržavanja u pritvoru (5.8 prema 16.2 nedelje)¹²⁹. Pozitivni rezultati MST su zadržani i nakon 30 meseci po okončanju

¹²⁸ S. Henggeler: *Treating Serious Anti-Social Behavior in Youth: The MST Approach*, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1997, www.ncjrs.org

¹²⁹ S. Henggeler: *Ibid.*

tretmana, što je, uz saglasne rezultate sličnih studija, dobra preporuka za primenu ovog modela.

Programi medijacije

Za razliku od retributivnog pristupa, prema kome se društvo smatra primarnom žrtvom kriminalnog akta, restorativno pravosuđe pruža jedan potpuno novi pogled na kriminalitet i viktimizaciju. Osnovna je pretpostavka da kriminal pre svega deluje na individualno biće (i žrtvu i izvršioca dela), pa je prema tome u razrešavanju konflikta neophodno aktivno učešće oba subjekta. Umesto kažnjavanja krivca, nadoknada pričinjene štete postaje sredstvo kojim se fokus pomera sa krivičnog dela i pruža mogućnost prestupniku da prihvati odgovornost za svoje kriminalno ponašanje. Prema jednoj definiciji "restorativno pravosuđe predstavlja novi pristup pravosudnom sistemu koji je više usmeren na popravljjanje štete koja je krivičnim delom naneta i na međusobne odnose, nego na kažnjavanje učinilaca."¹³⁰

Jedan od obećavajućih modela restorativnog pravosuđa predstavljaju programi medijacije - nadoknade ili izmirenja između žrtve i prestupnika. Danas postoji na stotine programa pod raznim nazivima, koji najčešće koriste istovetan pristup kao i prvi Program pomirenja žrtve i prestupnika (*Victim Offender Reconciliation Program*) razvijen krajem 1970-tih godina u Indijani, SAD. Postupak se najčešće primenjuje u slučaju imovinskih i lakših dela nasilja i sastoji u dobrovoljnom suočavanju žrtve i izvršioca prestupa u prisustvu medijatora koji čitav proces usmerava i olakšava. Na tom susretu se diskutuje o celom slučaju, iznose viđenja jedne i druge strane i dogovara način rešavanja problema putem nadoknade u vidu materijalnog davanja, pružanja određenog servisa žrtvi prestupa, društveno korisnog rada, izvinjenja žrtvi i sl., što se verifikuje potpisivanjem ugovora.¹³¹

Žrtvi krivičnog dela se pruža mogućnost da upoznavanjem izvršioca potisne posledice neprijatnog iskustva. Veoma je čest komentar da je materijalna nadoknada od manjeg značaja i da zapravo mogućnost dijaloga sa

¹³⁰ P. Mc Cold, T. Wachtel: *In Pursuit of Paradigm: A Theory of Restorative Justice*, XIII World Congress of Criminology, Rio de Janeiro, 2003, www.iirp.org/library/paradigm.html

¹³¹ L. Stutzman, H. Zehr: *Victim offender conferencing in Pennsylvania`s juvenile justice system*, 1998, str. 3-4, www.emu.edu/ctp/rjmanual.pdf

prestupnikom pruža emocionalnu satisfakciju. Prestupnik je u situaciji da u ličnom kontaktu sa žrtvom sagleda štetne posledice svog ponašanja i razvije osećanje empatije, što bi trebalo da pomogne u smanjenju budućeg delinkventnog ponašanja.

Prema rezultatima evaluacione studije koja je obuhvatila četiri lokacije u SAD (*Umbreit, 1994*) učesnici programa medijacije u velikom procentu izražavaju zadovoljstvo programom i naglašavaju da postupak ima snažan humanizujući efekat. Prestupnici smatraju da je nadoknada pravičan odgovor na delo koje su izvršili. Podaci o realizovanoj nadoknadi ukazuju da je 81% prestupnika koji su učestvovali u programu medijacije ispunilo svoju obavezu za razliku od samo 55% onih koji su bili obuhvaćeni sudskom restitucijom bez medijacije. I na kraju, podaci o recidivizmu nisu pokazali značajnu razliku u odnosu na kontrolnu grupu (18% učesnika medijacije naspram 27% iz kontrolne grupe), mada novija studija (*Nugent, Paddock, 1995*) pokazuje statistički značajne rezultate.¹³²

Diverzioni programi

Ideja diverzije, preusmeravanja maloletnih prestupnika sa formalnog krivičnog postupka, predstavlja jedan od najznačajnijih pokreta u sistemu maloletničkog pravosuđa s kraja 1960-tih godina. Argumentacija pobornika diverzionih mera nalazi uporište u radovima *Tannenbaum-a* (dramatizovanje zla), *Becker-a* (gledište da socijalna grupa produkuje devijaciju označavajući određena dela devijantnim i tretirajući izvršioce autsajderima), kao i *Lemert-ovoj* klasičnoj tezi da "etiketiranje vodi sekundarnoj devijaciji".¹³³

Koncept diverzije polazi od stava da "povlačenje" maloletnika po sudovima može naneti više štete nego koristi i da je potrebno izbeći stigmatizaciju mladih rešavanjem slučajeva izvan formalnog sistema kad god je to moguće. Ekspanzija alternativnih programa za maloletne delinkvente u okviru lokalne zajednice bila je, pored ostalog, vođena i pragmatičnim

¹³² M. Umbreit: *Restorative justice through victim-offender mediation: A multi-site assessment*, *Western Criminology review*, on line, 1998, <http://wcr.sonoma.edu/v1n1/umbreit.html>

¹³³ R. Shelden: *Detention diversion advocacy: An evaluation*, *Juvenile Justice Bulletin*, 1999, http://www.cjcj.org/pdf/ojjdp_ddap.pdf

motivom rasterećenja sudova i korekcionih ustanova za maloletnike. Diverziono programi pružaju različite vrste servisa (individualni tretman, porodično savetovanje, obrazovanje, tretman odvikavanja od droga i alkohola itd.), pa je teško govoriti o opštim karakteristikama programa. Otuda i neusaglašenost rezultata studija koje ocenjuju njihovu efikasnosti.

Pozitivne ishode jednog diverzionog programa razvijenog u San Francisku, SAD, prikazuje evaluaciona studija *Shelden-a* (1999). Iako je kontrolna grupa imala veći broj maloletnika ispod 14 godina, veći procenat ženskih osoba i prosečno niži skor rizika, što bi ukazivalo na manju verovatnoću recidivizma, procenat recidivista u eksperimentalnoj grupi je bio skoro dva puta manji nego u kontrolnoj (34% prema 60%), a odnos broja višestrukih povratnika (14% prema 50%) takođe govori u prilog uspešnosti diverzionog programa.¹³⁴

¹³⁴ R. Shelden: Ibid.

5. Empirijsko istraživanje

5.1. Predmet istraživanja

Polazeći od činjenice da ne postoji validna tipologija izvršilaca krivičnih dela, sledi da ni mere koje se preduzimaju ne mogu biti univerzalne, već specifične i prilagođene svakom pojedinačnom slučaju—dakle individualizovane. To se, naravno, posebno odnosi na maloletne delinkvente, gde se pored uzrasta izvršioca, prilikom izbora sankcije i tretmana koji će se primeniti, mora uzeti u obzir i niz drugih elemenata: sociološki, psihološki, biološki, kulturno-obrazovni, kriminološki itd. Svrha krivične sankcije prema maloletniku upućuje na zaključak da je izvršeno krivično delo, uzimajući u obzir i njegovu društvenu opasnost, samo povod za preduzimanje mera zaštite maloletnika, odnosno, kao što kaže *M. Popović*, "maloletnik ne treba da odgovara za krivično delo, već da se posebno tretira *povodom* dela."¹³⁵

Predmet našeg istraživanja je postupak procene maloletnih prestupnika u pripremnom postupku, koji se, za potrebe tužilaštva i suda, sprovodi u centrima za socijalni rad. Veoma široko postavljena tema našeg rada uputila nas je na istraživanje u centrima za socijalni rad, koji predstavljaju prvu kariku u sistemu postupanja prema maloletnicima koji su u sukobu sa zakonom. Opređenjenje za ovaj izbor nalazimo u činjenici da postupak procene, pored određivanja daljeg pravca rada sa maloletnikom, možemo posmatrati i kao prvi segment procesa resocijalizacije. Naime, prvi intenzivniji kontakt maloletnika sa institucijama sistema, nakon podnošenja zahteva za pokretanje krivičnog postupka, se upravo odvija tokom postupka procene.

Uzorak istraživanja smo podelili u tri grupe prema, uslovno rečeno, težini izrečene sankcije u smislu intenziteta i dužine trajanja mera koje se sprovode prema maloletniku. Ukor, kao najblaža sankcija, predstavlja meru koja se izriče maloletniku kako bi mu se ukazalo na štetnost njegovog postupka, dok se mera upućivanja u vaspitno-popravni dom izriče onda kada su neophodne pojačane mere prevaspitanja. Pojačani nadzor organa

¹³⁵ M. Popović: *Organ starateljstva i krivičnopravni tretman maloletnika*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1974, str. 11

starateljstva se prema kriterijumu potrebe maloletnika za tretmanom i intenziteta intervencije nalazi između ove dve mere.

Osnovna pitanja koja smo pred ovo istraživanje postavili, polazeći od činjenice da izbor vaspitne mere prema maloletniku nije direktno uslovljen vrstom i težinom izvršenog krivičnog dela, bila su:

Da li postoje razlike u psiho-socijalnim obeležjima maloletnika kojima su izrečene različite vaspitne mere (ukor, pojačani nadzor organa starateljstva, upućivanje u vaspitno- popravni dom)?

Koje metode i tehnike koriste stručnjaci centara za socijalni rad u postupku procene maloletnika?

Koje karakteristike maloletnog prestupnika u najvećoj meri utiču na opredeljenje stručnjaka centara za socijalni rad prilikom donošenja preporuke za izricanje određene krivične sankcije?

5.2. Ciljevi, zadaci i hipoteze istraživanja

Cilj istraživanja, koji proizilazi iz pitanja koje smo postavili, jeste pronalaženje razlika u karakteristikama maloletnika kojima su izrečene različite krivične sankcije (ukor, pojačani nadzor organa starateljstva i mera upućivanja u vaspitno-popravni dom) i pokušaj utvrđivanja međuzavisnosti između pojedinih obeležja maloletnika i izrečene sankcije. Potpuno je jasno da će prilikom donošenja preporuke o sankciji različiti stručnjaci, u zavisnosti od pristupa, stavova, stručnosti, prethodnog iskustva i sl., prednost davati različitim obeležjima maloletnika. Stoga je drugi cilj istraživanja upoznavanje sa spoljnim faktorima koji utiču na donošenje odluke, dakle, nekim karakteristikama postupka procene maloletnika u centrima za socijalni rad. Konačno, rezultati istraživanja će nam poslužiti da, na posredan način, pokušamo da sagledamo stepen individualizacije krivične sankcije koja se izriče maloletnim prestupnicima.

Ostvarivanje ovako postavljenih ciljeva istraživanja uputilo nas je na formulisanje sledećih konkretnih **zadataka**:

1. analiza osnovnih socijalno-demografskih obeležja maloletnika
2. analiza karakteristika porodice maloletnika
3. analiza psiholoških karakteristika
4. sagledavanje kriminoloških obeležja
5. utvrđivanje stepena korelacije pojedinih karakteristika maloletnika sa izrečenom krivičnom sankcijom
6. izrada profila maloletnika kojima su izrečene vaspitne mere: ukor, PNOS, VPD
7. upoznavanje sa metodskim postupcima i tehnikama stručnog rada u odeljenjima za maloletničku delinkvenciju centara za socijalni rad

Opšta hipoteza istraživanja jeste da psiho-socijalna obeležja maloletnih delinkvenata imaju primarni značaj prilikom opredeljenja za izbor odgovarajuće sankcije prema maloletniku.

Polazeći od opšte, postavili smo sledeće istraživačke **hipoteze**:

- H 1 Postoje razlike u psiho-socijalnim obeležjima maloletnika kojima su izrečene različite vaspitne mere (ukor, pojačani nadzor organa starateljstva, upućivanje u vaspitno- popravni dom).*
- H 2 Broj izvršenih krivičnih dela povezan je sa izricanjem vaspitne sankcije*
- H 3 IQ nije povezan sa izrečenom sankcijom*
- H 4 Agresivnost kao crta ličnosti maloletnika povezana je sa izricanjem strožije krivične sankcije*
- H 5 Materijalno stanje porodice je povezano sa izricanjem sankcije*
- H 6 Loši odnosi u porodici su u korelaciji sa izrečenom sankcijom*
- H 7 Prisustvo kriminaliteta u porodici je u korelaciji sa izrečenom sankcijom*
- H 8 Zloupotreba PAS je u korelaciji sa izricanjem krivične sankcije*
- H 9 Podatak o prethodnom izricanju krivičnih sankcija je povezan sa izricanjem tekuće sankcije*
- H 10 Uzrast podnošenja prve krivične prijave je u korelaciji sa izrečenom sankcijom*
- H 11 Saučesništvo prilikom izvršenja krivičnog dela je povezano sa izrečenom sankcijom*

5.3. Metodološki okvir istraživanja

Vreme i mesto istraživanja

Istraživanje je obavljeno od septembra do novembra 2004 god. u opštinskim centrima za socijalni rad na području grada Beograda, i to: Zvezdara, Novi Beograd, Voždovac, Zemun, Palilula. Izbor mesta istraživanja bio je vođen saznanjem da pomenute opštine obuhvataju šire područje grada, dakle ruralno-urbane sredine, čime je obuhvaćena populacija maloletnika sa različitim socijalnim i ekonomskim uslovima života.

Uzorak

Uzorkom je obuhvaćen deo populacije maloletnika evidentiranih u navedenim odeljenjima Gradskog centra za socijalni rad kojima su tokom 2003. i 2004. godine bile izrečene sledeće vaspitne mere:

- *ukor*
- *mera pojačanog nadzora organa starateljstva*
- *mera upućivanja u vaspitno-popravni dom*

Tabela 1: Distribucija uzorka prema centrima za socijalni rad

Centar za socijalni rad	Broj	%
Zvezdara	19	18,8
Novi Beograd	30	29,7
Voždovac	18	17,8
Zemun	18	17,8
Palilula	16	15,8
Ukupno	101	100,0

Ukupan uzorak čini 101 maloletnik, uzrasta od 14 do 17 godina, od kojih je 98 muškog pola, a samo 3 ženskog pola. Ovakva zastupljenost osoba ženskog pola, koja je u skladu sa statističkim podacima o učešću maloletnica u ukupnom kriminalitetu maloletnih lica, uslovlila je da varijablu *Pol* isključimo iz statističkih razmatranja u smislu uticaja na odlučivanje o izricanju vaspitne sankcije.

Tabela 2: Distribucija uzorka prema polu i uzrastu

		Starosno doba				Ukupno
		14	15	16	17	
Pol	Muški	5	27	20	46	98
	Ženski			1	2	3
Ukupno		5	27	21	48	101

Način prikupljanja podataka

Podatke za empirijsko istraživanje prikupljali smo metodom analize dokumenata i metodom ispitivanja (tehnike ankete i nestrukturisanog intervjua). Podaci o socijalno-psihološkim i kriminološkim karakteristikama ispitivane populacije dobijeni su uvidom u pojedinačne i sintetizovane izveštaje stručnjaka timova za maloletničku delinkvenciju Centara za socijalni rad.

Instrument za prikupljanje podataka o psiho-socijalnim karakteristikama maloletnika, koji smo za ovo istraživanje posebno konstruisali, sastoji se od 37 ajtema svrstanih u četiri međusobno povezane grupe:

- Osnovne socijalno-demografske karakteristike
- Karakteristike porodice (struktura, funkcionisanje)
- Psihološke karakteristike
- Kriminološka obeležja (krivična dela, izrečena sankcija, saučesništvo u izvršenju dela, recidivizam)

Za upoznavanje sa metodikom rada stručnih timova za maloletničku delinkvenciju koristili smo anketni list, posebno sačinjen za ovo istraživanje. On sadrži 17 pitanja koja se odnose na kadrovsku i stručnu ekipiranost timova, methodske postupke u radu stručnjaka, procenu njihovih pristupa i afiniteta, ocene stručnjaka o kvalitetu rada i saradnje u okviru tima. Pitanja su sačinjena u različitim formama: da-ne pitanja, izbor između različitih opcija, ocenjivanje opcija na skali od 1 do 5 i pitanja sa otvorenim odgovorima.

Korišćene varijable

Ukupno 35 varijabli koje smo koristili za opisivanje karakteristika maloletnika podelili smo u četiri grupe: varijable koje opisuju osnovne socijalno-demografske karakteristike, varijable koje opisuju porodicu, varijable

koje opisuju psihološke karakteristike i varijable koje opisuju kriminološka obeležja. Sve posmatrane varijable su kategorijske (broj kategorija pojedinih varijabli je od 2 do 6). Varijabla "Izrečena krivična sankcija" je određena kao zavisna, dok su ostale varijable nezavisne. Varijabla "Osobine temperamenta" nije korišćena u razmatranju jer su u 61% slučajeva nedostajali podaci.

I Varijable koje opisuju osnovne socijalno-demografske karakteristike:

1. Pol
2. Starosno doba
3. Kategorija maloletnika
4. Nacionalnost
5. Pohađanje škole
6. Školska sprema
7. Uspех u školi
8. Korišćenje slobodnog vremena
9. Zloupotreba PAS

II Varijable koje opisuju porodicu:

10. Struktura porodice
11. Bračni status roditelja
12. Broj dece u porodici
13. Materijalno stanje porodice
14. Školska sprema oca
15. Školska sprema majke
16. Zanimanje oca
17. Zanimanje majke
18. Zaposlenost roditelja
19. Porodični odnosi
20. Socijalna patologija u porodici
21. Kriminalitet u porodici

III Varijable koje opisuju psihološke karakteristike:

22. Intelektualne sposobnosti
23. Emocionalna stabilnost
24. Osobine temperamenta
25. Obrasci ponašanja
26. Agresivnost kao crta ličnosti

IV Varijable koje opisuju kriminološka obeležja:

27. Tekuće krivično delo
28. Saučesništvo u izvršenju dela
29. Broj izvršenih krivičnih dela
30. Izrečena krivična sankcija
31. Uzrast prve krivične prijave
32. Ranije izricane sankcije
33. Vrsta prethodne sankcije
34. Prethodno krivično delo
35. Očekivanje recidiva

Statistička obrada podataka

Statistička obrada podataka obavljena je metodama deskriptivne statistike korišćenjem programa SPSS verzija 10.0. Rezultati su prikazani tabelarno, pri čemu su distribucije uzorka prema pojedinim varijablama date u nominalnim i procentualnim iznosima. Činjenica da su sve korišćene varijable kategorijskog tipa usloвила je da u ispitivanju primenimo Cramerov – V koeficijent kao meru intenziteta asocijacije kategoričkih varijabli. Pearsonov χ^2 test smo koristili za testiranje hipoteze o nezavisnosti dveju kategoričkih varijabli. Značajnost korelacije ispitana je na nivoima $p < 0.01$ i $p < 0.05$.¹³⁶

¹³⁶ Više o tome: L. Tenjović: *Statistika u psihologiji*, Beograd, 2002.

5.4. Rezultati istraživanja

5.4.1. Centar za socijalni rad

Delatnost centara za socijalni rad

Gradski centar za socijalni rad organizovan je kao jedinstvena ustanova sa 16 odeljenja u svim beogradskim opštinama. Uloga centara za socijalni rad u sistemu socijalne zaštite je višestruka. Centar za socijalni rad ima "ključnu ulogu u procesu zaštite dece, jer predstavlja osnovnu službu socijalne zaštite i ujedno vrši funkciju organa starateljstva".¹³⁷ Nadležnosti, ovlašćenja i zadaci centara za socijalni rad regulisani su odredbama *Zakona o socijalnoj zaštiti i materijalnom obezbeđenju porodice* (Sl. list SFRJ 46/90), *Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana* (Sl. glasnik RS 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96 i 29/01), *Zakona o braku i porodičnim odnosima* (Sl. glasnik RS 29/01), *Krivičnim zakonom* (Sl. glasnik RS, 16/90, 21/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/93, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 80/2002 i 39/2003.) i *Zakonom o krivičnom postupku* (Sl. list SRJ, 70/2001 i 68/2002). Delatnost centara za socijalni rad je socijalna zaštita, socijalni rad i porodično-pravna zaštita. "To je psiho-socijalna životna pomoć u formi prilagođavanja, razvoja, sazrevanja, obrazovanja, pomoć u životno kriznim i uopšteno, za ljudski život, složenim i problematičnim situacijama."¹³⁸

Predmet našeg interesovanja je uloga centara za socijalni rad u oblasti maloletničke delinkvencije. Centar za socijalni rad ima značajnu ulogu u realizovanju svih nivoa društvenog reagovanja na prestupništvo mladih na teritoriji njihovog prebivališta. Prema relevantnim zakonskim propisima centri za socijalni rad vrše procenu i realizuju najpogodnije mere za resocijalizaciju mladih sa asocijalnim ponašanjem kao i krivično neodgovorne dece. Nakon timske obrade centar dostavlja sudu mišljenje o najadekvatnijoj vaspitnoj meri. Po donošenju sudske odluke organizuje i sprovodi vaspitne mere iz otvorene zaštite, prati rezultate resocijalizacije zavodskih vaspitnih mera i

¹³⁷ N. Žegarac: *Deca koja čekaju: izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*, Save the children, UK, Beogradska kancelarija, Centar za prava deteta, Beograd, 2004, str. 93

¹³⁸ I. Vidanović: *Perspektive socijalnog rada sa pojedincem i sa porodicom*, Socijalni rad na pragu 21. veka, Zbornik radova, Socijalna misao, Beograd, 1997, str. 107-123

učestvuje u organizovanju uslova za uključivanje maloletnika u svakodnevni život po isteku sankcije. Akcenat neposredne socijalne zaštite građana i porodica je na razvoju i primeni onih aktivnosti čija je svrha preventivnog karaktera.

Prema *M. Milosavljeviću*, ključna uloga centra za socijalni rad (organa starateljstva) koju on ima prema ovoj pojavi su:

- praćenje i proučavanje maloletničkog prestupništva, kritičnih socijalnih grupa, uključujući i već manifestovano prestupništvo
- planiranje i programiranje društvenih aktivnosti na sprečavanju prestupništva i zaštiti dece ometene u socijalnom razvoju, podrazumevajući i maloletne prestupnike
- preventivno delovanje i aktivnosti organa starateljstva
- uticaj na politiku izricanja vaspitnih mera i odnos društva prema prestupništvu
- socijalna zaštita maloletnih prestupnika uključujući i izvršenje vaspitnih mera i otklanjanje nepovoljnih posledica ometenosti u socijalnom razvoju
- koordinativno-inicijativna uloga u institucionalnom sistemu tretmana i zaštite maloletnih prestupnika¹³⁹

Dakle, možemo izdvojiti sledeće glavne segmente aktivnosti centara za socijalni rad (organa starateljstva) u zaštiti vaspitno zapuštene dece i maloletnih delinkvenata:

- procena i predlog najpogodnijih mera prema maloletnim izvršiocima krivičnih dela u periodu krivične neodgovornosti (ispod 14 godina starosti) i maloletnicima koji ispoljavaju asocijalno ponašanje,
- procena maloletnika za potrebe suda i učešće u pripremnom postupku prema maloletniku,

¹³⁹ M. Milosavljević: *Socijalni rad između tradicionalnog i modernog*, Draganić, Beograd, 1996, str. 164-165

- realizovanje vaninstitucionalnih vaspitnih mera prema maloletniku nakon sudske odluke, praćenje i izveštavanje o sprovođenju zavodskih vaspitnih mera,
- organizovanje postinstitucionog prihvata maloletnika

Centri za socijalni rad i krivični postupak prema maloletnicima

Organ starateljstva se u krivičnom postupku prema maloletniku javlja kao pomažuci organ suda i njegova uloga je regulisana *Zakonom o krivičnom postupku (ZKP)*.

Prema čl. 471. organ starateljstva ima pravo da se upozna sa tokom postupka, da u toku postupka stavlja predloge i da ukazuje na činjenice i dokaze koji su od važnosti za donošenje odluke. Tužilac je dužan da obavesti organ starateljstva o svakom pokretanju postupka prema maloletniku.

Član 474. ističe obavezu svih organa koji učestvuju u postupku prema maloletniku, dakle i organa starateljstva, da najhitnije postupe kako bi se postupak što pre završio.

Princip oportuniteta krivičnog gonjenja, izražen članom 480. ZKP, omogućava tužiocu da, prema potrebi, zatraži mišljenje organa starateljstva o celishodnosti pokretanja postupka prema maloletniku. Ukoliko tužilac oceni da nije celishodno da se pokrene postupak prema maloletniku, obavestiće o tome organ starateljstva i oštećenog, koji mogu zahtevati od veća za maloletnike da odluči o pokretanju postupka.

Članom 483. određuje se nadležnost organa starateljstva da, kada sudija za maloletnike to zahteva, pribavi podatke potrebne za ocenu duševne razvijenosti maloletnika, ispita sredinu i prilike u kojima maloletnik živi i druge okolnosti koje se tiču njegove ličnosti.

U slučaju da državni tužilac u toku pripremnog postupka podnese predlog sudiji za maloletnike za obustavu postupka (čl. 489. ZKP) obavestiće o tome organ starateljstva, koji je dužan da, ukoliko se ne slaže sa predlogom državnog tužioca, obavesti sudiju za maloletnike.

Organ starateljstva ima pravo da prisustvuje glavnom pretresu i pritom veće ne može narediti udaljavanje predstavnika organa starateljstva iz zasedanja (čl. 494. ZKP).

Organ starateljstva obaveštava sudiju o izvršenju vaspitnih mera (čl. 503. ZKP), a može dati predlog sudiji za obustavu izvršenja vaspitne mere prema maloletniku koji mu je poveren na nadzor (čl. 504. ZKP).

Iz prethodno navedenog možemo zaključiti da organ starateljstva ima značajnu ulogu u krivičnom postupku prema maloletnicima i veliki uticaj prilikom određivanja vaspitnih mera. Postavlja se pitanje u kojoj meri se ova uloga u praksi zaista ostvaruje?

Procena maloletnika u centrima za socijalni rad

Nakon podnošenja krivične prijave i pokretanja postupka, sudija za maloletnike upućuje organu starateljstva zahtev za procenu karakteristika maloletnika (zdravstveno stanje, osobine ličnosti, psihološka svojstva, duševna razvijenost, sposobnost da shvati značaj učinjenog dela), karakteristika porodice (socijalni, ekonomski status, stambene prilike, prihodi i rashodi porodice, porodični odnosi, vaspitna funkcija porodice), sredine u kojoj se maloletnik kreće (uticaj sredine, grupe vršnjaka, srodnika i drugih za maloletnika značajnih osoba), školska postignuća i korišćenje slobodnog vremena.

Svaki od stručnjaka tima je zadužen za pisanje pojedinačnog izveštaja iz domena svoje profesionalne kompetencije, nakon čega se izrađuje zajednički, sintetizovan izveštaj, koji pored rezultata procene sadrži i mišljenje organa starateljstva o vaspitnoj meri koja će biti najpogodnija za maloletnika, kao i određivanje stručnog lica koje će sprovoditi nadzor u slučaju izricanja sankcije.

Izveštaj socijalnog radnika sadrži:

- opšte podatke o maloletniku (ime i prezime maloletnika, cilj ispitivanja, izvori podataka, primenjene metode i tehnike ispitivanja i vreme ispitivanja),

- podatke o aktuelnoj manifestaciji problema i prethodnim oblicima zaštite,
- podatke o porodici (definisanje porodične grupe, stanovanje, prihodi i rashodi, imovina, zdravstveni status članova porodice i ispitanika i identifikovani problemi u porodici),
- nalaz socijalnog radnika (dominantni problem, predlog vaspitne mere, predlog daljeg tretmana, predlog dominantnog izvršioca i predlog modela saradnje).

Izveštaj specijalnog pedagoga/pedagoga sadrži:

- opšte podatke,
- identifikovani problem i prethodni oblici zaštite,
- realizacija vaspitne funkcije porodice u kontekstu utvrđivanja dominantnog problema (struktura porodice, vaspitna funkcija porodice, potencijali porodice),
- pitanja institucionalizovanog vaspitno-obrazovnog procesa, radnog i profesionalnog osposobljavanja (uključenost maloletnika u organizovani vaspitno-obrazovni proces, uspešnost, stav roditelja prema obrazovnom procesu),
- organizacija slobodnog vremena (sadržaj slobodnog vremena maloletnika, stav porodice prema organizaciji slobodnog vremena dece, procena interesovanja maloletnika),
- vaspitni uticaji socijalnog okruženja (kulturološke odlike socijalnog miljea u kome živi porodica maloletnika), uticaj grupe vršnjaka značajnih maloletniku, vaspitni uticaji (kvalitet i mogućnosti) srodnika i drugih za maloletnika značajnih osoba,
- rezultati vaspitno-obrazovnog procesa – zaključak i predlog daljeg tretmana (dominantni problem i predlog vaspitne mere, disfunkcionalnost porodice, strukturiranost poremećaja ponašanja maloletnika, realizacija obrazovnog procesa i organizacija slobodnog vremena, model saradnje i dominantni izvršilac mere).

Izveštaj psihologa sadrži:

- identifikacione podatke,
- kratak prikaz istorije slučaja (porodična situacija, poremećaji ponašanja, prekidi komunikacije),
- stepen duševne razvijenosti (nivo i funkcionisanje opštih sposobnosti, emocionalni razvoj-status, socijalni razvoj-status, rizici),
- dominantni problem-motivacija prestupničke delatnosti (u odnosu na maloletnika, u odnosu na primarnu grupu, u odnosu na značajne pojedince, emocionalna uporišta),
- nalaz i mišljenje,
- predlog daljeg tretmana (sa maloletnikom, sa članovima primarne grupe, sa značajnim pojedincem, ograničenja i kontraindikacije u postupanju, poželjni profil izvršilaca, model saradnje),
- predikcija slučaja¹⁴⁰

5.4.2. Neki aspekti rada timova za maloletničku delinkvenciju

Jedan deo našeg istraživanja bio je posvećen analizi nekih karakteristika rada timova za maloletničku delinkvenciju. **Cilj** ovog dela istraživanja bilo je upoznavanje sa metodskim postupcima i tehnikama koje se koriste u radu, sakupljanje i rezimiranje zapažanja i iskustava stručnjaka timova za maloletničku delinkvenciju centara za socijalni rad. Kritički osvrt na neke delove aktivnosti stručnih timova, pomogao nam je da steknemo uvid u probleme i poteškoće na koje se u svakodnevnoj praksi nailazi, a veoma značajne su bile sugestije i predlozi za unapređenje kvaliteta i efikasnosti rada.

U ovom delu rada izvršićemo kvalitativnu analizu podataka prikupljenih tehnikama ankete i nestrukturisanog intervjua sa stručnjacima timova za maloletničku delinkvenciju.

¹⁴⁰ Hadžović: *Priručnik za primenu VM PNOS*, Beograd, 1994.

Stručni potencijali

Istraživanjem su obuhvaćeni stručni radnici timova za maloletničku delinkvenciju Gradskog centra za socijalni rad, odeljenja Zvezdara, Voždovac, Palilula, Novi Beograd i Zemun. Od stručnih profila u našem uzorku su podjednako zastupljeni socijalni radnici, psiholozi i specijalni pedagozi/pedagozi. Većina zaposlenih stručnjaka ima visoku stručnu spremu sa završenim referentnim fakultetom (Filozofski fakultet, Katedra za psihologiju i Katedra za pedagogiju, Fakultet političkih nauka, Katedra za socijalni rad, Defektološki fakultet, Katedra za prevenciju i resocijalizaciju lica sa poremećajima u društvenom ponašanju).

Dužina radnog iskustva stručnjaka obuhvaćenih našim istraživanjem varira od 2 do 31 godine, pri čemu najveći broj pripada intervalu od 10 do 20 godina staža u oblasti socijalne zaštite. Prosečno radno iskustvo stručnjaka je sledeće: socijalni radnici 18 godina, psiholozi 12 godina, a specijalni pedagozi/pedagozi 17 godina radnog iskustva u centrima za socijalni rad.

U najvećem broju slučajeva stručnjaci su u skorašnjem periodu pohađali neke od vidova stručnog usavršavanja (seminari, kursevi, predavanja), a iz odgovora možemo zaključiti da su stečena saznanja korišćena u njihovom praktičnom radu.

Timski rad

Posmatrani centri za socijalni rad raspolažu kompletnim timovima sastavljenim od stručnjaka: socijalnog radnika, psihologa i pedagoga (u većem broju slučajeva specijalnog pedagoga; četiri tima odeljenja Voždovac i Palilula nemaju nijednog specijalnog pedagoga!). Po pitanju saradnje u okviru tima stručnjaci se izjašnjavaju da je ona na visokom nivou ili zadovoljavajuća. Prilikom donošenja odluka podjednako se uvažava mišljenje svakog stručnjaka iz domena njegove profesije.

Metode i tehnike rada

Želeli smo da ustanovimo u kojoj meri stručnjaci različitih profila koriste pojedine metode prikupljanja podataka. Odgovore smo skalirali od 1 do 5, pri čemu je 1 - označavalo "ne koristi skoro nikad", a 5 - "koristi skoro uvek". Od

metoda prikupljanja podataka koje stručni radnici u svome radu u najvećoj meri koriste izdvojili smo dijagnostički intervju, posmatranje i analizu dokumenata.

Dijagnostički intervju predstavlja metodu "prikupljanja relevantnih informacija o slučaju, njegovoj sadašnjosti i prošlosti, njegovoj ličnosti, ali i uslovima pod kojima se razvijao i rastao, o njegovom mišljenju, emocionalnom životu i delovanju, a sve to radi sagledavanja njegovog stanja – dijagnoze, kao i radi prognoze mogućnosti prevazilaženja prisutnih problema putem odgovarajuće pomoći od strane stručnjaka."¹⁴¹

Prema rezultatima koje smo dobili, svi ispitani stručnjaci za prikupljanje podataka koriste skoro uvek dijagnostički intervju, što je i očekivano, jer on u praksi predstavlja dominantnu metodu.

Prikupljanje podataka primenom metoda posmatranja u najvećem broju slučajeva koriste gotovo svi stručnjaci u podjednako meri. Ovo proizilazi iz činjenice da se metod posmatranja u praksi upotrebljava istovremeno sa metodom intervjuja. Prema rečima stručnjaka centara, veoma je važno, pored sadržaja informacija koje se dobijaju od ispitanika, proceniti kakve reakcije kod maloletnika izaziva tema o kojoj se razgovara i pitanja koja mu se postavljaju.

Analiza dokumenata je takođe metoda koja se smatra značajnom u cilju dobijanja informacija o maloletniku. Pored uvida u dosije maloletnika i izveštaje koje dostavlja sud, od značaja mogu biti dokumentacioni materijali škole i radovi maloletnika, koji mogu ukazati na problematične oblasti ličnosti maloletnika. Odgovori stručnjaka obuhvaćenih našim istraživanjem upućuju na zaključak da se i ova metoda prikupljanja podataka u praktičnom radu koristi u velikoj meri.

Interesovalo nas je takođe u kojoj meri stručnjaci obavljaju prikupljanje podataka na terenu (porodica maloletnika, škola, preduzeće...). Iz odgovora koje smo dobili možemo zaključiti da prikupljanje podataka na terenu nije podjednako zastupljeno kod stručnjaka različitog profila. Terensku posetu u

¹⁴¹ M. Milovanović, Đ. Stakić: *Metode socijalnog rada*, Beograd, 1991, str. 73

najvećoj meri praktikuju socijalni radnici i specijalni pedagozi, dok psiholozi ređe obavljaju terenske posete.

Prikupljanje podataka korišćenjem instrumenata za procenu je, prema rezultatima našeg istraživanja, "privilegija" samo psihologa. Iz odgovora većine socijalnih radnika i svih ispitanih specijalnih pedagoga/pedagoga zaključujemo da oni u radu ne koriste instrumente za procenu. Nasuprot tome, psiholozi imaju na raspolaganju brojne instrumente za procenu različitih aspekata ličnosti maloletnika. Odabir instrumenata zavisi od afiniteta stručnjaka, njegovog prethodnog iskustva, navika, prethodne obuke. Prema navodima stručnjaka-psihologa u praksi se koriste sledeći instrumenti: Ravenove progresivne matrice, Vekslerov test (WISC), WB skala, Haris-Gudinaf, MMPI, EPQ, KOG, KON, FPI, Pluchik (PIE), Delta D, Test nedovršenih rečenica (TNR), Amoral, Hanes.

Na pitanje u kolikoj meri je postupak procene individualizovan, odnosno prilagođen okolnostima datog maloletnika, najveći broj stručnjaka je odgovorio da je postupak individualizovan u velikoj meri ili delimično individualizovan. Prema nekim odgovorima individualizacija postupka procene se ogleda u tome što se odabir tehnika i instrumenata za procenu određuje nakon dijagnostičkog inervjua sa maloletnikom i njegovom porodicom.

Postavi smo i pitanje koje od sledećih karakteristika – socijalne okolnosti, psihološke karakteristike, težina izvršenog krivičnog dela, kriminalna istorija, imaju primarni značaj prilikom odlučivanja o preporuci najadekvatnije sankcije prema maloletniku. U najvećem broju slučajeva stručnjaci su odgovorili da je uticaj podjednak, a samo u dva slučaja stručnjaci izdvajaju kao najznačajnije faktore kriminalnu istoriju, odnosno težinu izvršenog krivičnog dela.

Saradnja sa institucijama

Stučnjaci timova za maloletničku delinkvenciju posebno naglašavaju značaj i potrebu organizovane i sistematske saradnje između svih subjekata koji bi mogli doprineti sprečavanju i suzbijanju delinkvencije mladih. Posebno su nam ukazali na nedovoljnu saradnju i povezanost sa naučnim, stručnim i vaspitno-pedagoškim ustanovama, zdravstvenim ustanovama i dr. Takođe je

istaknuta nedovoljna saradnja sa tržištem rada i poslodavcima, koji u velikom broju slučajeva nisu spremni da primaju u radni odnos maloletnika koji je bio u sukobu sa zakonom. O tome govori i *D. Radovanović*, kada kaže da je "ranija osuđivanost postala faktor koji smanjuje verovatnoću zaposlenja i to je upravo ono što sav rad na prevaspitanju dovodi u pitanje".¹⁴²

Saradnja sa sudom je ocenjena kao veoma dobra. Stručnjaci timova su apsolutno saglasni u konstataciji da se njihovo mišljenje o najpogodnijoj sankciji i predlogu daljeg tretmana maloletnika u velikoj meri uvažavaju od strane sudije za maloletnike. Možemo zaključiti da je sud zadovoljan rezultatima procene i kvalitetom rada timova centara za socijalni rad.

Problemi u radu

Potpuno u skladu sa sveopštom ekonomskom situacijom i društvenim okolnostima u našoj zemlji ocenjeno je da postoje brojne okolnosti koje otežavaju rad stručnih lica centara za socijalni rad. Nedostatak materijalnih resursa je toliko evidentan, da u nekim slučajevima nedostaju i najosnovnija sredstva za rad (papir, olovke i sl.). Kancelarije su male, sa neadekvatnim uslovima za rad (loše grejanje, ventilacija, slabo osvetljenje, nedostatak osnovnog inventara), a veoma često radni prostor istovremeno koristi više stručnjaka.

U doba ekspanzije informacionih tehnologija paradoks predstavlja i činjenica da se vođenje evidencije, korišćenje i razmena informacija, obavlja bez upotrebe računara. Pristup informacijama i upoznavanje sa iskustvima drugih zemalja putem interneta, je time onemogućen. Izražen je i nedostatak stručne literature (pogotovo inostrane).

Za razliku od psihologa koji u svom radu koriste brojne instrumente koji im omogućavaju da kvantifikuju obeležja ličnosti maloletnika, socijalni radnici i specijalni pedagozi imaju primedbu na nepostojanje pomoćnih alata (merni instrumenti, standardizovani obrasci, formulari), koji bi im olakšali rad, povećali kvalitet i efikasnost, a pre svega skratili postupak dijagnostikovanja – procene maloletnika. Primena standardizovanih obrazaca bi svakako bila od višestruke koristi svim korisnicima informacija (sudovi, tužilaštva, stručna lica

¹⁴² D. Radovanović: *Svojstva osuđenika i zatvorski tretman*, IKSI, Beograd, 1988, str. 47

centara za socijalni rad i drugih ustanova socijalne zaštite, stručnjaci koji realizuju tretman, naučni radnici). I sami smo, prikupljajući podatke za naše istraživanje, bili suočeni sa hrapama papira u kojima je često bilo teško doći do traženog podatka.

Najčešća primedba stručnjaka odnosi se na preopterećenost slučajevima, koja prevazilazi kapacitete timova, a ograničenost kratkim rokovima u pojedinim slučajevima takođe značajno otežava njihov rad.

Stručnjaci takođe ističu da u svom radu često imaju poteškoće u uspostavljanju kontakta sa maloletnikom i njegovom porodicom usled njihovog neodazivanja pozivima centra.

Metodologija rada centara po sistemu "svi rade sve", uslovljena praktičnim zahtevima (nedostatak stručnog kadra, obim poslova), nalaže da stručnjaci, pored aktivnosti u okviru timova za maloletničku delinkvenciju, obavljaju i druge poslove iz oblasti socijalne zaštite (usvojenje, starateljstvo, smeštaj u ustanovu socijalne zaštite, dodatak za pomoć i negu drugog lica, pomoć u kući, dnevni boravak, materijalno obezbeđenje, pomoć za osposobljavanje za rad i druge usluge socijalnog rada).

Na pitanje da li imaju potpunu satisfakciju poslom koji obavljaju najveći broj stručnjaka je odgovorio negativno. Obrazloženje je najčešće vezano za već navedene poteškoće, uslove rada i niske zarade, ali nijedan od ispitanika nije odgovorio da bi menjao svoj posao. Procenjujemo da stručnjaci centara motivaciju za svoj rad nalaze u tome što, kao što kažu, vole posao koji im pruža mogućnost da svojim delovanjem utiču na mlade koji su se "sticajem različitih okolnosti našli na pogrešnom putu."¹⁴³

Predlozi i sugestije

Osim upoznavanja sa aktuelnim problemima sa kojima se stručnjaci svakodnevno susreću u svom radu, želeli smo takođe da se upoznamo i sa njihovim mišljenjima i predlozima mera u cilju poboljšanja kvaliteta i efikasnosti rada centara za socijalni rad u oblasti maloletničke delinkvencije.

¹⁴³ Iz intervju sa socijalnim radnikom centra za socijalni rad

Iz odgovora stručnih lica centara zaključujemo da postoji potreba za zapošljavanjem stručnih kadrova i formiranjem novih timova za maloletničku delinkvenciju. Takođe nam je ukazano na nedovoljnu angažovanost stručnjaka centara za socijalni rad u naučno-istraživačkim projektima. Aktivnije učešće praktičara u realizaciji projekata moglo bi doprineti poboljšanju sprege sa naučnim ustanovama i razradi teorijskih modela koji bi se mogli primenjivati u našim uslovima.

Prema mišljenju stručnjaka centara neophodna je bolja koordinacija rada svih relevantnih institucija kako bi se mogla ostvariti dalja afirmacija aktivne uloge centara za socijalni rad na pitanjima preventivnog rada u cilju sprečavanja i efikasnije zaštite mladih i društva u celini.

U praksi se dešava i slučaj da stručnjak centra nema informaciju o prethodnom evidentiranju i započetom tretmanu maloletnika u odeljenju centra na teritoriji druge opštine. U tom smislu neophodno je razvijati informacione sisteme i napraviti baze podataka na računaru, uz obaveznu zaštitu poverljivosti informacija i definisanje kriterijuma za njihovo korišćenje.

Mišljenje stručnjaka je da problematika maloletničke delinkvencije zahteva intenzivniji rad ne samo sa maloletnikom, već i sa porodicom kao primarnom grupom, a da potrebe za takvom vrstom intervencije prevazilaze raspoložive mere i mogućnosti.

5.4.3. Neke karakteristike ispitivane populacije

U ovom poglavlju ćemo prikazati neke od karakteristika maloletnika koji su u posmatranom periodu bili evidentirani u centrima za socijalni rad. Moramo napomenuti da smo tokom rada nailazili na niz poteškoća u prikupljanju podataka, tako da nismo uspeli da rasvetlimo sve aspekte koje smo smatrali značajnim za donošenje preporuke o adekvatnoj sankciji koju bi trebalo primeniti prema maloletniku. Usled nepreglednosti dosijea često je bilo teško doći do traženih podataka, a u nekim slučajevima izveštaji koji su nam bili na raspolaganju nisu sadržali potrebne informacije. Neke od varijabli smo morali da isključimo iz razmatranja jer je posmatrana frekvencija bila nedovoljna za statističku analizu.

Osnovne socijalno-demografske karakteristike

➤ Našim uzorkom su obuhvaćeni maloletnici koji su u vreme izvršenja krivičnog dela imali između 14 i 17 godina, odnosno, zakonski posmatrano, uzrasne kategorije mlađih i starijih maloletnika. Prosečna starost maloletnika je 16 godina, pri čemu najveći procenat čine maloletnici uzrasta 17 godina (47,5%).

Tabela 3: Starosno doba maloletnika

Starosno doba	Broj	%
14	5	5,0
15	27	26,7
16	21	20,8
17	48	47,5
Ukupno	101	100,0

Tabela 4: Kategorija maloletnika

Kategorija	Broj	%
Mlađi maloletnik	32	31,7
Stariji maloletnik	69	68,3
Ukupno	101	100,0

➤ Prema starosnim kategorijama mlađi maloletnici su zastupljeni sa 31,7%, a stariji maloletnici sa 68,3%.

Tabela 5: Distribucija uzorka prema nacionalnosti

Nacionalnost	Broj	%
Srbi	82	81,2
Romi	16	15,8
Ostali	3	3,0
Ukupno	101	100,0

➤ Nacionalnu strukturu našeg uzorka čine pretežno Srbi (81,2%), zatim slede Romi (15,8%), dok su pripadnici ostalih nacionalnosti zastupljeni sa 3%. I ova okolnost, kao i u slučaju varijable *Poi*, isključila je varijablu *Nacionalnost* iz daljih statističkih razmatranja (potpuno je i logično pretpostaviti da nacionalnost ne utiče na izricanje krivične sankcije).

Tabela 6: Distribucija uzorka prema pohađanju i uspehu u školi

		Pohađanje škole			Ukupno	
		Redovno	Vanredno	Napustio		
Uspeh u školi	Odličan	Broj	3		1	4
		%	3,0%		1,0%	4,0%
	Vrlo dobar	Broj	14	1		15
		%	13,9%	1,0%		14,9%
	Dobar	Broj	32	15	1	48
		%	31,7%	14,9%	1,0%	47,5%
	Dovoljan	Broj	9	9	5	23
		%	8,9%	8,9%	5,0%	22,8%
	Ponavlja	Broj		3	8	11
		%		3,0%	7,9%	10,9%
Ukupno	Broj	58	28	15	101	
	%	57,4%	27,7%	14,9%	100,0%	

➤ Najveći broj maloletnika (57,4%) redovno pohađa školu, vanredno se školuje 27,7% maloletnika, a 14,9% je prekinulo školovanje. Od ukupno 15 maloletnika koji su napustili školu više od polovine (8 učenika) je ponavljalo razrede, dok je 5 učenika imalo dovoljan uspeh. Najveći broj maloletnika koji redovno pohađaju školu ima dobar uspeh (32 maloletnika od ukupno 58).

Tabela 7: Školska sprema maloletnika

Školska sprema	Broj	%
Pohađa osnovnu	10	9,9
Završena osnovna	24	23,8
Prekinuta osnovna	12	11,9
Pohađa srednju	55	54,5
Ukupno	101	100,0

➤ Podaci o školskoj spremi nam pokazuju da 54,5% maloletnika pohađa srednju školu, što je u skladu sa njihovim kalendarskim uzrastom. Osnovnu školu pohađa 9,9% maloletnika, 23,8% je završilo osnovnu školu i nije nastavilo dalje školovanje, a 11,9% je prekinulo osnovno školovanje.

Korišćenje slobodnog vremena je veoma važno za oblikovanje socijalno prihvatljivog načina ponašanja mladih i prihvatanje kulturnih vrednosti. Na to nam ukazuje i podatak da veliki broj preventivnih programa u svetu akcenat stavlja na razvijanje rekreativnih aktivnosti. Interesovanje maloletnika je najčešće usmereno na sport i sportske aktivnosti, nešto manje sklonosti pokazuju za umetnost-slikanje, muziku, literaturu.

Tabela 8: Korišćenje slobodnog vremena

Slobodno vreme	Broj	%
Sport	22	21,8
Druge aktivnosti	20	19,8
Nije organizovano	59	58,4
Ukupno	101	100,0

Maloletnici obuhvaćeni našim istraživanjem u najvećem broju slučajeva nemaju organizovano slobodno vreme (58,4%). Slobodno vreme u 21,8% slučajeva maloletnici koriste baveći se sportskim aktivnostima, dok se ostalim organizovanim aktivnostima (muzika, fotografija i sl.) bavi 19,8% maloletnika.

Tabela 9: Zloupotreba PAS

Zloupotreba PAS	Broj	%
Ne koristi	60	60,0
Koristi povremeno	21	20,0
Hronična zloupotreba	20	20,0
Ukupno	101	100,0

➤ U većini slučajeva kod maloletnika nije zabeležena zloupotreba psihoaktivnih supstanci (60,0%). Povremena zloupotreba psihoaktivnih supstanci zabeležena je u 20% slučajeva, a u istom procentu je zastupljena i hronična zloupotreba PAS.

Karakteristike porodice

Porodica ima osnovni značaj u vaspitanju i formiranju ličnosti maloletnika. Kod maloletnih delinkvenata u većini slučajeva porodična sredina pruža mnoge negativne podsticaje. To nije slučaj samo sa razbijenim ili nepotpunim porodicama, već i sa potpunim porodicama u kojima su odnosi poremećeni i nezdravi. U takvim porodicama su veoma često prisutni konflikti, nepovoljna porodična atmosfera sa čestim svađama, tučama i vređanjima među roditeljima, alkoholizam, narkomanija, prostitucija. To je često praćeno niskim životnim standardom usled čega su roditelji više okupirani rešavanjem egzistencijalnih problema, pa su maloletnici prepušteni sami sebi i uticaju "ulice". Našim istraživanjem smo obuhvatili neka obeležja koja mogu biti indikator funkcionisanja porodice i njene vaspitne funkcije.

➤ Nepotpunost porodice može predstavljati jedan od faktora rizika za nastanak delinkventnog ponašanja. Našim istraživanjem smo želeli da sagledamo na koji način struktura porodice ima uticaj na procenu mogućnosti porodice da odgovori zahtevima koji se pred nju postavljaju.

Tabela 10: *Struktura porodice i Izrečena sankcija*

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Struktura porodice	Potpuna	N	26	21	13	60
		%	76.5	56.8	43.3	59.4
	Nepotpuna	N	6	13	10	29
		%	17.6	35.1	33.3	28.7
	Bez roditelja	N	2	3	7	12
		%	5.9	8.1	23.3	11.9
Ukupno		N	34	37	30	101
		%	100.0	100.0	100.0	100.0

Više od polovine (59,4%) maloletnika obuhvaćenih uzorkom živi u potpunim porodicama, sa oba roditelja. Kategorijom potpuna porodica obuhvatili smo i nepotpune porodice sa jednim kompenzujućim roditeljem. Nepotpune porodice sa jednim roditeljem javljaju se u 28,7% slučajeva, a 11,9% maloletnika živi bez roditelja.

Ako posmatramo *tabelu 11* možemo uočiti neke odnose između varijabli *Struktura porodice* i *Izrečena sankcija*, koji nam govore o nesrazmernoj zastupljenosti maloletnika u određenim kategorijama. Maloletnici iz potpunih porodica u ukupnom uzorku učestvuju sa 59,4%, ali je njihova zastupljenost u kategoriji maloletnika kojima je izrečena vaspitna mera ukor čak 76,5%, za razliku od mere upućivanja u vaspitno-popravni dom, gde učestvuju sa 43,3%. Nasuprot tome, možemo primetiti da je zastupljenost maloletnika bez roditelja u kategoriji *Vaspitno-popravni dom* (23,3%) gotovo dvostruko veća u odnosu na njihovo brojčano učešće u posmatranoj populaciji (11,9%), dok je procenat u okviru kategorije *Ukor* dvostruko manji (5,9%). Iz ovoga možemo zaključiti da se maloletnicima bez roditelja češće izriče mera upućivanja u vaspitno-popravni dom kao adekvatna sankcija koja može da pomogne resocijalizaciju maloletnika koji nema porodične uslove za normalan razvoj.

➤ Pored strukture porodice, veoma značajan činalac za razvoj i formiranje ličnosti maloletnika je bračni status roditelja. Interesovao nas je podatak da li maloletnik ima oba roditelja, jednog ili nema nijednog roditelja. Takođe je značajno da li roditelji žive u bračnoj zajednici, da li su razvedeni ili je jedan od roditelja umro, pa maloletnik živi samo sa jednim roditeljem.

Tabela 11: Bračni status roditelja

Bračni status roditelja	Broj	%
Bračna ili vanbračna zajednica	64	63,4
Razvedeni	20	19,8
Jedan roditelj umro ili nepoznat	13	12,9
Oba roditelja umrla ili nepoznati	4	4,0
Ukupno	101	100,0

Prema bračnom statusu roditelja, u najvećem broju slučajeva roditelji žive u bračnoj ili vanbračnoj zajednici (63.4%), u 19,8% slučajeva roditelji su razvedeni, dok je u 12,9% slučajeva jedan roditelj umro ili je nepoznat. U 4% slučajeva oba roditelja su ili umrli ili nepoznati.

➤ Porodice sa dva deteta su zastupljene našim uzorkom sa 57,4%, slede porodice sa troje i više dece (28,7); najmanji je procenat porodica sa jednim detetom (13,9%).

Tabela 12: Broj dece u porodici

Broj dece u porodici	Broj	%
Jedno	14	13,9
Dvoje	58	57,4
Troje i više	29	28,7
Ukupno	101	100,0

➤ Školska sprema roditelja može u velikoj meri ukazati na socijalni položaj porodice. Obrazovna struktura roditelja u posmatranom uzorku pokazuje da najveći procenat roditelja ima završenu srednju školu (54,5% očeva i 51,5% majki). Primećujemo ujednačenost obrazovne strukture oba roditelja u svim posmatranim kategorijama, sa konstatacijom da je veći procenat majki (14,9%) sa nezavršenom osnovnom školom u odnosu na očeve (5,9%).

Tabela 13: Školska sprema roditelja

Školska sprema roditelja	Otac		Majka	
	Broj	%	Broj	%
Fakultet, Viša	13	12,9	11	10,9
Srednja	55	54,5	52	51,5
Osnovna	21	20,8	21	20,8
Nezavršena osnovna	6	5,9	15	14,9
Nema podataka	6	5,9	2	2,0
Ukupno	101	100,0	101	100,0

➤ Zaposlenost roditelja ima poseban ekonomski značaj za porodicu. Ona unosi sigurnost u porodičnu zajednicu i pruža mogućnost planske organizacije porodičnog života. Stoga nas je posebno interesovalo da li postoji uticaj zaposlenosti roditelja na izrečenu sankciju prema maloletniku. Ukrštajući varijable *Zaposlenost roditelja* i *Izrečena sankcija* nismo pronašli značajnu korelaciju, tako da možemo zaključiti da zaposlenost roditelja nema direktnog uticaja pri odlučivanju o izboru adekvatne vaspitna mere. Vezu smo pokušali da potražimo preko podatka o materijalnom stanju porodice i kao što smo očekivali, ustanovili veliku povezanost varijabli *Zaposlenost roditelja* i *Materijalno stanje porodice* (Cramer V=0,315, $\chi^2=32,24$, df=9, p=0,001).

Tabela 14: Zaposlenost roditelja i materijalno stanje porodice

Zaposlenost roditelja		Materijalno stanje				Ukupno
		Dobro	Zadovolja vajuće	Loše	Veoma loše	
Rade oba roditelja	Broj	17	21	6	2	46
	%	17,2%	21,2%	6,1%	2,0%	46,5%
Radi jedan roditelj	Broj	5	8	8	5	26
	%	5,1%	8,1%	8,1%	5,1%	26,3%
Korisnik penzije	Broj	3	3	3	3	12
	%	3,0%	3,0%	3,0%	3,0%	12,1%
Povremeno zaposleni ili nezaposleni	Broj		2	5	8	15
	%		2,0%	5,1%	8,1%	15,2%
Ukupno	Broj	25	34	22	18	99
	%	25,3%	34,3%	22,2%	18,2%	100,0%

U najvećem broju slučajeva (46,5%) rade oba roditelja, jedan roditelj je zaposlen u 26,3% porodica, 15,2% roditelja su povremeno zaposleni ili nezaposleni, a 12,1% su korisnici penzije. Zadovoljavajuće materijalno stanje

porodice procenjeno je u najvećem broju slučajeva (34,3%). Raspodela u ostalim kategorijama je približno jednaka.

U tabeli 14 dat je prikaz distribucije maloletnika prema zaposlenosti roditelja i materijalnom stanju porodice. Kao što je i očekivano, u slučaju zaposlenosti oba roditelja materijalno stanje porodice je u najvećoj meri ocenjeno kao dobro ili zadovoljavajuće. Loše i veoma loše materijalno stanje se najčešće javlja u porodicama u kojima su roditelji povremeno zaposleni ili nezaposleni.

➤ Kao što navodi I. Vidanović, "većina studija koje analiziraju promene u porodičnim odnosima tokom adolescencije fokusiraju se na konflikte između adolescenata i roditelja".¹⁴⁴ Poremećeni porodični odnosi predstavljaju pouzdan indikator dezorganizacije porodice. U takvim uslovima, kada su prisutne svađe, verbalna i fizička agresija, deci se ne posvećuje dovoljna pažnja i ne vodi računa o njihovom vaspitanju, obrazovanju, korišćenju slobodnog vremena i društvu u kome se kreću. Takve sredine predstavljaju plodno tlo za razvoj različitih oblika devijacija, pa je izricanje zavodske vaspitne mere u cilju izdvajanja maloletnika često najbolje rešenje.

Tabela 15: Porodični odnosi

Porodični odnosi	Broj	%
Dobri	58	57,4
Loši	25	24,8
Veoma loši	17	16,8
Nema podataka	1	1,0
Ukupno	101	100,0

Dobri porodični odnosi konstatovani su u 57,4% porodica maloletnika, 24,8% porodica imaju loše odnose, dok su u 16,8% porodica odnosi ocenjeni kao veoma loši. Povezanost varijable *Porodični odnosi* i *Izrečena sankcija* ispitaćemo u narednom poglavlju.

➤ Jedan od značajnih faktora disfunkcionalnosti porodice je prisustvo socijalno-patoloških pojava. Roditelji kod kojih su prisuti različiti oblici socijalnih devijacija ne mogu biti dobar uzor svojoj deci u prihvatanju društvenih vrednosti i socijalno prihvatljivih obrazaca ponašanja.

¹⁴⁴ I. Vidanović, D. Kolar: *Mentalna higijena*, Beograd, 2005, str. 112

Tabela 16: *Socijalna patologija u porodici*

Socijalna patologija	Broj	%
Nema	59	58,4
Alkoholizam	22	21,8
Narkomanija	6	5,9
Prostitucija	2	2,0
Vagabundaža	1	1,0
Ostalo-vise socpat.	10	9,9
Nema podataka	1	1,0
Ukupno	101	100,0

U najvećem broju porodica obuhvaćenih našim istraživanjem (58,4% slučajeva) nije zabeleženo prisustvo socijalno-patoloških pojava, prisustvo alkoholizma zabeleženo je u 21,8% porodica, narkomanije u 5,9% porodica, prostitucije u 2% porodica, a prisustvo više socijalno-patoloških pojava u okviru jedne porodice u 9,9%. Ukoliko varijablu *Socijalna patologija u porodici* svedemo na bipolarne kategorije: Ima prisustva – Nema prisustva socijalno patoloških pojava u porodici rezultat pokazuje značajnu povezanost sa varijablom *Izrečena sankcija* (Cramer V=0,372, $\chi^2=13,964$, p=0,001).

➤ Kriminalitet u porodici je veoma značajan uzročnik delinkvencije maloletnika. Analogno prethodnom izlaganju, možemo konstatovati da postoji veliki kriminogeni uticaj porodice, pa nije redak slučaj da maloletnici iz ovakvih sredina prvo kriminalno iskustvo stiču u primarnoj grupi, vršeći krivična dela u saučesništvu sa ocem, majkom ili starijim bratom (sestrom).

Tabela 17: *Kriminalitet u porodici*

Kriminalitet u porodici	Broj	%
Da	26	25,7
Ne	74	73,3
Nema podataka	1	1,0
Ukupno	101	100,0

Pojava kriminaliteta u porodici maloletnika obuhvaćenih našim istraživanjem zabeležena je u 25,7% slučajeva, dok u 73,3% kriminalitet u porodici nije prisutan. Povezanost varijabli *Kriminalitet u porodici* i *Izrečena sankcija* smo ispitali kao jednu od istraživačkih hipoteza u narednom poglavlju.

Psihološke karakteristike

➤ Kategorije varijable *Intelektualne sposobnosti* preuzete su iz izveštaja stručnjaka-psihologa centara koji su procene vršili koristeći različite merne instrumente (WISC, WB-skala, KOG, Ravenove progresivne matrice).

Tabela 18: *Intelektualne sposobnosti*

Inteligencija	Broj	%
Ispod proseka	23	22,8
Prosečne	68	67,3
Iznad proseka	10	9,9
Ukupno	101	100,0

Distribucija maloletnika prema intelektualnim sposobnostima, prikazana u tabeli 18, pokazuje nam da je najbrojnija kategorija *Prosečne intelektualne sposobnosti* (67,3%). Slede maloletnici ispod prosečne inteligencije (22,8%), dok 9,9% maloletnika na testovima inteligencije pokazuje rezultate iznad proseka.

➤ Varijabla *Emocionalna stabilnost* je definisana u smislu prisustva karakteristika maloletnika detektovanih od strane psihologa centara za socijalni rad i njihove ocene emocionalne stabilnosti maloletnika korišćenjem različitih skala (u najvećem broju slučajeva PIE). Najčešće korišćene osobine za ocenu emocionalne nestabilnosti maloletnika u izveštajima psihologa su: anksioznost, nesigurnost, neurotičnost, impulsivnost, nizak prag tolerancije na frustracije.

Tabela 19: *Emocionalna stabilnost*

Emocionalna stabilnost	Broj	%
Stabilan	23	22,8
Nestabilan	78	77,2
Ukupno	101	100,0

Veliki procenat maloletnika (77,2%) ispoljava emocionalnu nestabilnost, dok je 22,8% procenjeno kao emocionalno stabilno.

➤ Socijalno neprihvatljivo ponašanje definisano kao asocijalno, antisocijalno, agresivno, manipulativno, neadekvatno reagovanje na situacije,

konstatovano je u 65,3% ispitivane populacije, dok je socijalno prihvatljivo ponašanje procenjeno u 34,7% slučajeva.

Tabela 20: Obrasci ponašanja

Obrasci ponašanja	Broj	%
Socijalno prihvatljivo	35	34,7
Socijalno neprihvatljivo	66	65,3
Ukupno	101	100,0

➤ Agresivnost kao crta ličnosti u našem uzorku se javlja u 46,5% slučajeva, dok je nešto veći procenat maloletnika (53,5%) kod kojih ova karakteristika nije prisutna.

Tabela 21: Agresivnost kao crta ličnosti

Agresivnost	Broj	%
Da	47	46,5
Ne	54	53,5
Ukupno	101	100,0

Kriminološka obeležja

➤ Prema krivičnom delu za koje je pokrenut postupak prema maloletniku (*tabela 22*) najbrojniju kategoriju čine teške krađe (39,6%), na drugom mestu su krađe sa 21,8%, slede krivična dela protiv života i tela, zastupljena sa 12,9% i nasilna imovinska dela (razbojnička krađa, razbojništvo, teški slučajevi razbojničke krađe ili razbojništva) sa 7,9%.

Tabela 22: Tekuće krivično delo

Tekuće krivično delo	Broj	%
Krađa	22	21,8
Teška krađa	40	39,6
Nasilno imovinsko	8	7,9
Protiv života i tela	13	12,9
Protiv dost. ličnosti i morala	1	1,0
Ostalo	17	16,8
Ukupno	101	100,0

Među ostalim krivičnim delima, koja su u uzorku zastupljena sa 16,8%, prevlađuju: neovlašćeno nabavljanje i nošenje vatrenog oružja i municije,

krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja i krivična dela protiv javnog reda i pravnog saobraćaja.

➤ Veliki broj maloletnika (73,3%) obuhvaćenih istraživanjem krivična dela izvršava u saučesništvu sa drugim licima, u najvećem broju slučajeva u grupama vršnjaka.

➤ Prema broju izvršenih krivičnih dela najviše je maloletnika koji su izvršili jedno krivično delo (43,6%), a 40,6% maloletnika je evidentirano sa tri i više izvršenih krivičnih dela. U kategoriji sa dva izvršena krivična dela imamo 15,8% maloletnika.

Tabela 23: Broj izvršenih krivičnih dela i očekivanje recidiva

		Broj krivičnih dela			Ukupno
		Jedno	Dva	Tri i više	
Očekivanje recidiva	Da	Broj 8	8	35	51
		% 18,2%	50,0%	85,4%	50,5%
	Ne	Broj 36	8	6	50
		% 81,8%	50,0%	14,6%	49,5%
Ukupno	Broj	44	16	41	101
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Recidivizam maloletnika se, prema proceni stručnjaka centara za socijalni rad očekuje u 50,5% slučajeva. Ukoliko je maloletnik izvršio tri ili više krivičnih dela recidiv se očekuje u 85,4% slučajeva, za razliku od maloletnika koji su izvršili jedno krivično delo gde je očekivani recidiv u samo 18,2% slučajeva.

➤ Od ukupno 101 maloletnika obuhvaćenog istraživanjem distribucija prema izrečenim sankcijama je sledeća: 33,7% maloletnika kojima je izrečena vaspitna mera ukor, 36,6% sa izrečenom merom pojačanog nadzora organa starateljstva i 29,7% maloletnika kojima je izrečena mera upućivanja u vaspitno-popravni dom.

Vaspitna mera ukor je u najvećem broju slučajeva izrečena za krivična dela krađe i ostala krivična dela (neovlašćeno nabavljanje i nošenje vatrenog oružja i municije, krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja i krivična dela protiv javnog reda i pravnog saobraćaja). Vaspitna mera pojačanog nadzora organa starateljstva je u najvećem broju slučajeva izrečena za

krivična dela teške krađe, krađe i dela protiv života i tela. Upućivanje u vaspitno-popravni dom je izrečeno u slučajevima težih oblika imovinskih dela (teške krađe) i krivičnih dela sa elementima nasilja (razbojničke krađe, dela protiv života i tela).

Tabela 24: Tekuće krivično delo i Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačan nadzor	VP dom	
Tekuće krivično delo	Krađa	N	12	10		22
		%	35.3	27.0		21.8
	Teška krađa	N	4	17	19	40
		%	11.8	45.9	63.3	39.6
	Nasilno imovinsko	N		1	7	8
		%		2.7	23.3	7.9
Protiv života i tela	N	5	5	3	13	
	%	14.7	13.5	10.0	12.9	
Protiv dostojanstva ličnosti i morala	N			1	1	
	%			3.3	1.0	
Ostala dela	N	13	4		17	
	%	38.2	10.8		16.8	
Ukupno		N	34	37	30	101
		%	100.0	100.0	100.0	100.0

Iz ovih rezultata mogli bismo izvući zaključak da se prilikom izricanja sankcije ima u vidu priroda i težina izvršenih krivičnih dela, pored uticaj drugih okolnosti među kojima su obeležja ličnosti maloletnika, stepen vaspitne zapuštenosti, prilike u porodici u kojoj je odrastao i živeo, materijalno stanje porodice i sl.

➤ Najveći procenat maloletnika obuhvaćenih uzorkom (42,6%) čine maloletnici prema kojima je prva krivična prijava podneta na uzrastu od 16 do 17 godina, zatim od 14 do 15 godina (38,6%), a 18, 8% čine maloletnici prema kojima su krivične prijave podnete u periodu krivične neodgovornosti (13 godina i mlađi).

Tabela 25: Uzrast prve krivične prijave

Prva krivična prijava	Broj	%
13 god i manje	19	18,8
14 do 15 god	39	38,6
16 do 17 god	43	42,6
Ukupno	101	100,0

➤ Većini maloletnika obuhvaćenih uzorkom (72,3%) ranije nisu izricane sankcije. U slučajevima kada su prethodno izricane sankcije u većini slučajeva se radi o meri pojačanog nadzora sa 82,1%, dok su zavodske zastupljene sa 17,9%.

Tabela 26: Prethodno krivično delo i vrsta prethodne sankcije

			Vrsta prethodne sankcije			Ukupno
			Nema	Pojačan nadzor	Zavodska sankcija	
Prethodno krivično delo	Nema	Broj	73			73
		%	100,0%			72,3%
	Krađa	Broj		9	2	11
		%		39,1%	40,0%	10,9%
	Teška krađa	Broj		10	3	13
%			43,5%	60,0%	12,9%	
Ostalo	Broj		4		4	
	%		17,4%		4,0%	
Ukupno		Broj	73	23	5	101
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Vaspitna mera pojačanog nadzora je izrečena u 39,1% slučajeva za krivična dela krađe, u 43,5% slučajeva za krivična dela teške krađe i 17,4% slučajeva za ostala krivična dela. Zavodske sankcije su izrečene u 5 slučajeva, od kojih 2 za krivična dela krađe i 3 za krivična dela teške krađe.

5.4.4. Testiranje istraživačkih hipoteza

H 1 Postoje razlike u psiho-socijalnim obeležjima maloletnika kojima su izrečene različite vaspitne mere (ukor, pojačani nadzor organa starateljstva, upućivanje u vaspitno- popravni dom)

Maloletnike u ispitivanoj populaciji podelili smo u tri podgrupe prema vrsti izrečene sankcije (ukor, pojačani nadzor organa starateljstva, upućivanje u vaspitno-popravni dom). Da bismo ustanovili postojanje razlika između podgrupa maloletnika obavili smo krostabulaciju svih varijabli sa zavisnom varijablom – *Izrečena krivična sankcija* i rezultate prikazali u *tabeli 27*.

Tabela 27: Varijable koje su u statistički značajnoj asocijaciji sa varijablom *izrečena krivična sankcija*

Varijabla	χ^2	df	p	Cramer V
Obrasci ponašanja	58.802	2	.000	.763
Broj izvršenih krivičnih dela	100.492	4	.000	.705
Očekivanje recidiva	46.990	2	.000	.682
Emocionalna stabilnost	38.497	2	.000	.617
Ranije izricane sankcije	32.241	2	.000	.565
Agresivnost kao crta ličnosti	24.415	2	.000	.521
Uzrast prve krivične prijave	38.706	4	.000	.438
Porodični odnosi	37.016	4	.000	.430
Vrsta prethodne sankcije	36.075	4	.000	.423
Korišćenje slobodnog vremena	17.750	2	.000	.419
Soc. - patološke pojave u porodici	13.964	2	.001	.372
Zloupotreba PAS	27.658	4	.000	.370
Materijalno stanje porodice	26.668	6	.000	.365
Kriminalitet u porodici	12.747	2	.002	.357
Uspeh u školi	23.450	4	.000	.341
Pohađanje škole	20.313	4	.000	.317
Saučesništvo u izvršenju dela	9.958	2	.007	.314

Značajnost povezanosti ispitana je Pearson-ovim χ^2 testom , a stepen povezanosti izražen je Cramerovim V-koeficijentom. Od ukupno 35 posmatranih varijabli, koje smo podelili u 4 grupe, jednu varijablu, *Izrečena krivična sankcija*, odredili smo kao zavisnu, dok su ostale nezavisne.

Konstatovali smo da je 17 varijabli u asocijaciji sa varijablom *Izrečena krivična sankcija*.

Od 9 varijabli koje opisuju osnovne socijalno-demografske karakteristike maloletnika 4 pokazuju povezanost sa *Izrečenom krivičnom sankcijom* (*Pohađanje škole, Uspeh u školi, Korišćenje slobodnog vremena i Zloupotreba PAS*). Varijable *Pol* i *Nacionalnost* nismo uključili u razmatranje, dok varijable *Starosno doba, Kategorija maloletnika* i *Školska sprema* nisu pokazale povezanost sa zavisnom varijablom.

Ukupno 12 varijabli koje opisuju porodicu je ukršteno sa zavisnom varijablom *Izrečena krivična sankcija*. Povezanost je ustanovljena u slučaju sledećih varijabli: *Materijalno stanje porodice, Porodični odnosi, Socijalna patologija u porodici, Kriminalitet u porodici*. Varijablu *Zaposlenost roditelja* možemo smatrati značajnim indikatorom varijable *Materijalno stanje porodice*, koja je u korelaciji sa zavisnom varijablom. Četiri varijable koje opisuju školsku spremu i zanimanje oca i majke nisu ukazale na statistički značajnu povezanost sa zavisnom varijablom. *Bračni status roditelja, Struktura porodice* i *Broj dece u porodici* takođe nisu pokazale povezanost sa zavisnom varijablom.

Od varijabli koje opisuju psihološke karakteristike maloletnika, povezanost sa zavisnom varijablom pokazale su: *Emocionalna stabilnost, Obrasci ponašanja* i *Agresivnost kao crta ličnosti*. *Intelektualne sposobnosti* nisu povezane sa *Izrečenom krivičnom sankcijom*, dok smo varijablu *Osobine temperamenta* isključili iz razmatranja zbog male empirijske frekvencije.

Najveći broj varijabli koje opisuju kriminološka obeležja povezane su sa zavisnom varijablom *Izrečena krivična sankcija*. To se odnosi na: *Saučesništvo u izvršenju krivičnih dela, Broj izvršenih krivičnih dela, Uzrast prve krivične prijave, Ranije izricane sankcije, Vrsta prethodne sankcije* i *Očekivanje recidiva*.

Varijable u *tabeli 27* su poređane prema stepenu asocijacije izraženom Cramerovim V koeficijentom, pa možemo primetiti da se među prvih 10 nalazi čak 5 varijabli koje opisuju kriminološka obeležja, 3 koje opisuju psihološke

karakteristike i po jedna socijalno-demografska i varijabla koja opisuje funkcionisanje porodice.

Ovi podaci nas upućuju na zaključak o postojanju statistički značajne razlike u karakteristikama maloletnika kojima su izrečene različite krivične sankcije (ukor, pojačani nadzor organa starateljstva, upućivanje u vaspitno-popravni dom), odnosno maloletnika koji pripadaju navedenim podgrupama.

H 2 Broj izvršenih krivičnih dela povezan je sa izricanjem vaspitne sankcije

Pretpostavili smo da broj izvršenih krivičnih dela ima značajan uticaj na opredeljenje pri izricanju krivične sankcije. Ukoliko je maloletnik izvršio više krivičnih dela, pretpostavljamo da će i izrečena sankcija biti "teža", odnosno u većem broju će biti izricana mera upućivanja u vaspitno-popravni dom.

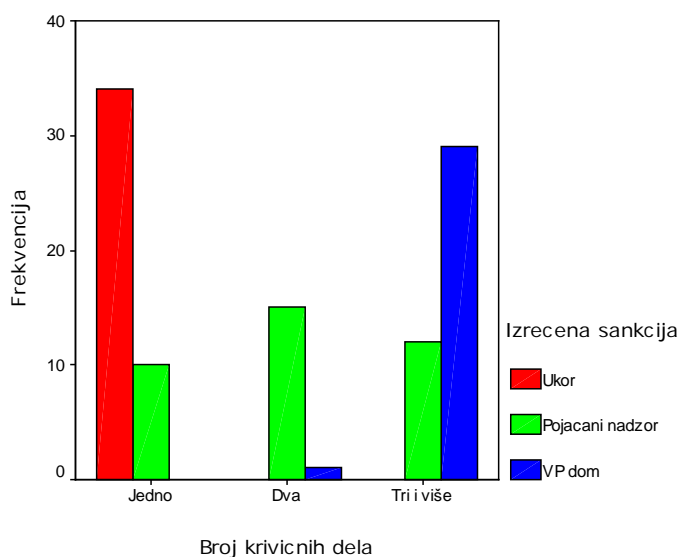
Na ovaj način želimo da proverimo pretpostavku da procenjena društvena opasnost maloletnika, izražena kroz učestalost izvršenja krivičnih dela utiče na izricanje sankcije. Naravno da ovaj faktor ne možemo posmatrati izolovano, jer u velikom broju slučajeva maloletnici koji su izvršili veći broj krivičnih dela (prema evidenciji centara, pojedini i više od 20) imaju već dugu kriminalnu istoriju, koja često počinje i u periodu krivične neodgovornosti, prethodna hapšenja i osude za prethodna dela, pa i ovi elementi svakako imaju uticaj na izricanje sankcije.

Tabela 28: Tabela kontingencije Broj krivičnih dela/ Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Broj izvršenih krivičnih dela	Jedno	F _{posmatrana}	34	10	0	44
		F _{očekivana}	14.8	16.1	13.1	44.0
	Dva	F _{posmatrana}	0	15	1	16
		F _{očekivana}	5.4	5.9	4.8	16.0
	Tri ili više	F _{posmatrana}	0	12	29	41
		F _{očekivana}	13.8	15.0	12.2	41.0
Ukupno		F _{posmatrana}	34	37	30	101
		F _{očekivana}	34.0	37.0	30.0	101.0

Tabela kontingencije (unakrsnog razvrstavanja) varijabli *Broj izvršenih krivičnih dela* i *Izrečena sankcija* nam pokazuje veliku razliku očekivanih i empirijskih frekvencija. I bez provere parametara povezanosti varijabli možemo konstatovati visok stepen korelacije. Maloletnicima koji su izvršili jedno krivično delo u najvećem broju slučajeva je izrečena sankcija ukora, dok se maloletnicima sa tri ili više krivičnih dela mnogo češće izriče sankcija upućivanja u vaspitno popravni dom. *Grafikon 2* nam to još jasnije ilustruje:

Grafikon 3: Broj izvršenih krivičnih dela i izrečena sankcija

Testiranjem podataka došli smo do sledećih rezultata: Pearsonov χ^2 za 4 stepena slobode je statistički značajan ($p=0,000$), pa odbacujemo nultu hipotezu o nezavisnosti varijabli.

Tabela 29: Hi-kvadrat test i koeficijent asocijacije varijabli *Broj izvršenih krivičnih dela* i *Izrečena sankcija*

	Vrednost	df	p
Pearson χ^2	100.492	4	.000
Cramerov - V	.705		.000
C – koeficijent	.706		.000

Cramerov koeficijent asocijacije pokazuje visok stepen povezanosti varijabli (.705), a isto potvrđuje i C-koeficijent (.706).

Dakle, na osnovu analize podataka sa kojima smo raspolagali može se zaključiti da je varijabla *Broj izvršenih krivičnih dela* u značajnoj povezanosti sa varijablom *Izrečena krivična sankcija*.

H 3 IQ nije u korelaciji sa izrečenom sankcijom

Koeficijent inteligencije klijenta se smatra jednim od značajnih pokazatelja njegove sposobnosti razumevanja i prihvatanja programa tretmana, kao i mogućnosti aktivnog učešća u tretmanu. Interesovalo nas je da li koeficijent inteligencije maloletnika ima značajan uticaja na opredeljenje stručnjaka prilikom izbora sankcije.

Pretpostavili smo da koeficijent inteligencije nije u korelaciji sa izrečenom sankcijom. Varijabla *Intelektualne sposobnosti* sastoji se iz tri kategorije:

- 1) Ispod proseka,
- 2) Prosečne,
- 3) Iznad proseka.

Moramo naglasiti da je ova podela izvršena na osnovu rezultata testiranja od strane stručnjaka centara za socijalni rad – psihologa, koji su koristili različite merne instrumente (Ravenove matrice, WB skala).

Tabela 30: Tabela kontingencije Intelektualne sposobnosti/ Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Intelektualne sposobnosti	Ispod proseka	F _{posmatrana}	5	7	11	23
		F _{očekivana}	7.7	8.4	6.8	23.0
	Prosečne	F _{posmatrana}	24	27	17	68
		F _{očekivana}	22.9	24.9	20.2	68.0
	Iznad proseka	F _{posmatrana}	5	3	2	10
		F _{očekivana}	3.4	3.7	3.0	10.0
Ukupno		F _{posmatrana}	34	37	30	101
		F _{očekivana}	34.0	37.0	30.0	101.0

Testiranjem nulte hipoteze o nezavisnosti varijabli došli smo do rezultata da Pirsonov χ^2 test za 4 stepena slobode nije statistički značajan

($p=0,221$), pa ne možemo odbaciti nultu hipotezu. Možemo, dakle, zaključiti da između intelektualnih sposobnosti i izrečene sankcije nema povezanosti u ispitivanoj populaciji. Obzirom da χ^2 nije statistički značajan, nećemo ispitivati stepen povezanosti navedenih varijabli.

Tabela 31: Hi-kvadrat test i koeficijent asocijacije varijabli Intelektualne sposobnosti i Izrečena sankcija

	Vrednost	df	p
Pearson χ^2	5.721	4	.221
Cramerov - V			
C – koeficijent			

H 4 Agresivnost kao crta ličnosti maloletnika povezana je sa izricanjem strožije krivične sankcije

Ispitali smo i pretpostavku da je varijabla *Agresivnost kao crta ličnosti* maloletnika povezana sa varijablom *Izrečena krivična sankcija*. Kategorije su definisane bipolarno: agresivnost kao crta ličnosti je prisutna u posmatranom entitetu ili nije prisutna. Podaci su preuzeti iz izveštaja psihologa koji su procenu u najvećem broju slučajeva obavljali korišćenjem Pluchik-ovog PIE testa.

Tabela 32: Tabela kontingencije Agresivnost kao crta ličnosti/ Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Agresivnost	Da	$F_{\text{posmatrana}}$	5	18	24	47
		$F_{\text{očekivana}}$	15.8	17.2	14.0	47.0
	Ne	$F_{\text{posmatrana}}$	29	19	6	54
		$F_{\text{očekivana}}$	18.2	19.8	16.0	54.0
Ukupno		$F_{\text{posmatrana}}$	34	37	30	101
		$F_{\text{očekivana}}$	34.0	37.0	30.0	101.0

Kao što se iz tabele kontingencije (*tabela 32*) može videti, prisustvo agresivnosti kao crte ličnosti je povezano sa izricanjem sankcije upućivanja u vaspitno-popravni dom, dok se u slučajevima kada agresivnost kao crta

ličnosti nije prisutna u većoj meri izriče vaspitna mera ukor. Ovo je potpuno u saglasnosti sa praksom primene intenzivnijeg i dugotrajnijeg tretmana prema maloletnicima kod kojih su prisutne agresivne crte ličnosti.

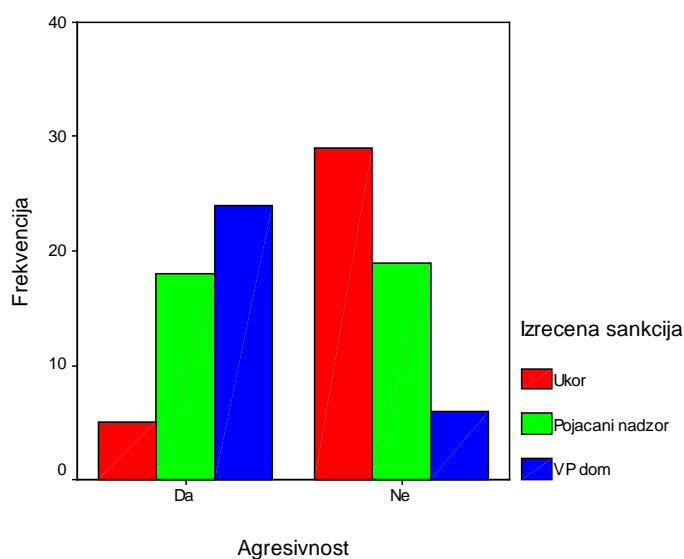
Tabela 33: Hi-kvadrat test i koeficijent asocijacije varijabli Agresivnost kao crta ličnosti i Izrečena sankcija

	Vrednost	df	p
Pearson χ^2	27.415	2	.000
Cramerov - V	.521		.000
C – koeficijent	.462		.000

Pirsonov χ^2 statistik za 2 stepena slobode (koji iznosi 27,4) je statistički značajan ($p=0,000$) što nas upućuje na to da odbacimo nultu hipotezu o nezavisnosti varijabli.

Grafički prikaz međuzavisnosti varijabli *Agresivnost kao crta ličnosti* i *Izrečena krivična sankcija* dat je na sledećem grafikonu:

Grafikon 4: Agresivnost kao crta ličnosti i izrečena sankcija

Merenjem koeficijenta asocijacije utvrđeno je da postoji statistički značajna povezanost između agresivnosti kao crte ličnosti i izrečene sankcije (Cramerov V - koeficijent iznosi 0,521).

H 5 Materijalno stanje porodice je povezano sa izricanjem sankcije

Činjenica je da materijalno stanje porodice u velikoj meri određuje njen položaj na lestvici društvene hijerarhije. Stoga se ono prilikom procene okolnosti u kojima maloletnik živi javlja kao faktor koji ukazuje na sposobnost porodice da obezbedi materijalne uslove za razvoj maloletnika (uslovi stanovanja, ishrana, nabavka odeće i obuće, školskog pribora,...).

Interesovalo nas je u kojoj meri materijalno stanje porodice utiče na opredeljenje prilikom izbora sankcije. Pretpostavili smo da će loše materijalno stanje porodice uticati na davanje preporuke stručnjaka centara za socijalni rad za izdvajanje maloletnika iz takve sredine.

Tabela 34: Tabela kontingencije Materijalno stanje porodice/ Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Materijalno stanje porodice	Dobro	F _{posmatrana}	16	7	2	25
		F _{očekivana}	8.5	7.3	9.3	25.0
	Zadovoljavajuće	F _{posmatrana}	11	17	6	34
		F _{očekivana}	11.6	12.6	9.9	34.0
	Loše	F _{posmatrana}	4	9	10	23
		F _{očekivana}	7.8	8.5	6.7	23.0
	Veoma loše	F _{posmatrana}	3	4	11	18
		F _{očekivana}	6.1	6.7	5.2	18.0
Ukupno		F _{posmatrana}	34	37	29	100
		F _{očekivana}	34.0	37.0	29.0	100.0

Kao što se iz tabele može videti, maloletnici koji potiču iz porodica sa dobrim materijalnim stanjem su najviše zastupljeni u kategoriji *Ukor*, za razliku od maloletnika kod kojih je materijalno stanje porodice procenjeno kao loše ili veoma loše. Primećujemo da se takvim maloletnicima u većoj meri izriče mera upućivanja u VP dom.

Hi-kvadrat test ($\chi^2=26,69$ $df=6$) nam ukazuje na statistički značajnu korelaciju varijabli ($p=.000$), a intenzitet korelacije pokazuje Cramerov koeficijent (0,365).

H 6 Loši odnosi u porodici su u korelaciji sa izrečenom sankcijom

Uloga porodice u oblikovanju i razvoju ličnosti deteta je veoma značajna. Ukoliko porodični odnosi nisu zadovoljavajući i ukoliko porodica nije u mogućnosti da odgovori osnovnim zahtevima, ona se ne može oceniti kao validan partner u postupku realizovanja mera koje imaju za cilj prevaspitanje i reintegraciju maloletnika.

Iz tog razloga smo pretpostavili da je varijabla *Porodični odnosi* u značajnoj korelaciji sa *Izrečenom sankcijom*, odnosno da će se u slučajevima kada su odnosi u porodici ocenjeni kao loši ili veoma loši u većoj meri izricati vaspitna mera upućivanja u VP dom.

Tabela 35: Tabela kontingencije Porodični odnosi/ Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Porodični odnosi	Dobri	F _{posmatrana}	32	17	9	58
		F _{očekivana}	19.7	21.5	16.8	58.0
	Loši	F _{posmatrana}	2	15	8	25
		F _{očekivana}	8.5	9.3	7.3	25.0
	Veoma loši	F _{posmatrana}	0	5	12	17
		F _{očekivana}	5.8	6.3	4.9	17.0
Ukupno		F _{posmatrana}	34	37	29	100
		F _{očekivana}	34.0	37.0	29.0	100.0

Iz prethodne tabele možemo videti da se maloletnicima koji žive u porodicama sa dobrim odnosima najčešće izriče sankcija ukor. Nasuprot tome, u slučajevima kada maloletnik živi u porodici sa veoma lošim porodičnim odnosima izriče se u većoj meri vaspitna mera VP dom.

Tabela 36: Hi-kvadrat test i koeficijent asocijacije varijabli Materijalno stanje porodice i Izrečena sankcija

	Vrednost	df	p
Pearson χ^2	37.016	4	.000
Cramerov - V	.430		.000
C – koeficijent	.520		.000

Nulta hipoteza o nezavisnosti varijabli se može odbaciti ($\chi^2=37,02$ $df=4$), pa zaključujemo da je varijabla *Odnosi u porodici* povezana sa varijablom *Izrečena krivična sankcija*.

Rezultati do kojih smo došli obradom podataka koji su nam bili na raspolaganju pokazuju značajan stepen povezanosti navedenih varijabli (Cramer V = 0,430).

H 7 Prisustvo kriminaliteta u porodici je u korelaciji sa izrečenom sankcijom

Testiraćemo hipotezu da je prisustvo kriminaliteta u porodici povezano sa vrstom izrečene vaspitne sankcije maloletniku. Pregledom tabele kontingencije možemo uočiti razliku očekivanih i posmatranih frekvencija u slučajevima izricanja vaspitnih mera ukora i upućivanja u vaspitno-popravni dom, dok su kod izricanja vaspitne mere pojačanog nadzora ove vrednosti približno jednake.

Tabela 37: Tabela kontingencije *Kriminalitet u porodici/ Izrečena krivična sankcija*

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Kriminalitet u porodici	Da	F _{posmatrana}	3	9	14	26
		F _{očekivana}	8.8	9.6	7.5	26.0
	Ne	F _{posmatrana}	31	28	15	74
		F _{očekivana}	25.2	27.4	21.5	74.0
Ukupno		F _{posmatrana}	34	37	29	100
		F _{očekivana}	34.0	37.0	29.0	100.0

Možemo primetiti da se u slučaju prisustva kriminaliteta u porodici češće izriče mera VP dom, dok se u slučajevima kada kriminalitet u porodici nije prisutan češće izriče mera ukora.

Hi-kvadrat je statistički značajan ($p=0,002$), što nas upućuje da odbacimo pretpostavku o nezavisnosti ove dve varijable

Tabela 38: Hi-kvadrat test i koeficijent asocijacije varijabli Kriminalitet u porodici i Izrečena sankcija

	Vrednost	df	p
Pearson χ^2	12.747	2	.002
Cramerov - V	.357		.002
C – koeficijent	.336		.002

Dakle, možemo zaključiti da je prisustvo kriminaliteta u porodici povezano sa izrečenom krivičnom sankcijom, iako Kramerov koeficijent (0,357) ne ukazuje na visok stepen asocijacije.

H 8 Zloupotreba PAS je u korelaciji sa izricanjem krivične sankcije

Pretpostavili smo da je zloupotreba PAS u korelaciji sa izrečenom sankcijom. U tabeli unakrsnog razvrstavanja možemo videti da u slučajevima kada je detektovana zloupotreba alkohola i droga, maloletniku nije izricana vaspitna mera ukora, dok je kod izricanja vaspitne mere upućivanja u VP dom posmatrana frekvencija znatno veća od očekivane. Ako maloletnik ne koristi psiho-aktivne supstance u najvećem broju slučajeva je izricana vaspitna mera ukora.

Tabela 39: Tabela kontingencije Zloupotreba PAS/ Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Zloupotreba PAS	Ne koristi	F _{posmatrana}	32	18	10	60
		F _{očekivana}	20.2	22.0	17.8	60.0
	Koristi povremeno	F _{posmatrana}	2	9	10	21
		F _{očekivana}	7.1	7.7	6.2	21.0
	Hronična zloupotreba	F _{posmatrana}	0	10	10	20
		F _{očekivana}	6.7	7.3	5.9	20.0
Ukupno		F _{posmatrana}	34	37	30	101
		F _{očekivana}	34.0	37.0	30.0	101.0

Hi-kvadrat test je statistički značajan (p=0,000) pa odbacujemo nultu hipotezu da zloupotreba PAS nije u korelaciji sa izrečenom sankcijom.

Tabela 40: Hi-kvadrat test i koeficijent asocijacije varijabli Zloupotreba PAS i Izrečena sankcija

	Vrednost	df	p
Pearson χ^2	27.658	4	.000
Cramerov - V	.370		.000
C – koeficijent	.464		.000

Kramerov V-koeficijent asocijacije (0,412) nam pokazuje koliki je stepen povezanosti navedenih varijabli.

H 9 Podatak o prethodnom izricanju krivičnih sankcija je povezan sa izricanjem tekuće sankcije

Podatak o prethodnom izricanju krivičnih sankcija je još jedna od varijabli koje opisuju kriminološka obeležja za koju smo pretpostavili da je velikoj korelaciji sa izrečenom sankcijom. Iz tabele možemo videti da se upućivanje u VP dom izriče u većini slučajeva kada je postojala prethodna sankcija. Ukoliko maloletniku prethodno nisu izricane sankcije najčešće se izriče mera ukora ili pojačanog nadzora.

Tabela 41: Tabela kontingencije Ranije izricane sankcije/ Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Ranije izricane sankcije	Da	F _{posmatrana}	0	9	19	28
		F _{očekivana}	9.4	10.3	8.3	28.0
	Ne	F _{posmatrana}	34	28	11	73
		F _{očekivana}	24.6	26.7	21.7	73.0
Ukupno		F _{posmatrana}	34	37	30	101
		F _{očekivana}	34.0	37.0	30.0	101.0

Testiranje nulte hipoteze nam dokazuje pretpostavku koja je očigledno proizilazila iz kontingencijske tabele ($\chi^2=32,24$ df=2). Zaključujemo da postoji statistički značajna povezanost varijabli *Prethodne sankcije* i *Izrečena sankcija*.

Tabela 42: Hi-kvadrat test i koeficijent asocijacije varijabli Ranije izricane sankcije i Izrečena sankcija

	Vrednost	df	p
Pearson χ^2	32.241	2	.000
Cramerov - V	.565		.000
C – koeficijent	.492		.000

Kramerov V-koeficijent (0,565) pokazuje visok stepen asocijacije varijabli, pa možemo zaključiti da postoji značajna korelacija između prethodne i tekuće krivične sankcije.

H 10 Uzrast podnošenja prve krivične prijave je u korelaciji sa izrečenom sankcijom

Sledeći zadatak koji smo našim istraživanjem postavili bilo je ispitivanje radne hipoteze da je uzrast podnošenja prve krivične prijave u korelaciji sa izrečenom krivičnom sankcijom. U tabeli 44 dat je prikaz unakrsnog razvrstavanja uzorka u odnosu na varijable *Uzrast prve krivične prijave* i *Izrečena sankcija*.

Tabela 43: Tabela kontingencije Uzrast prve krivične prijave/ Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Uzrast prve krivične prijave	13 god i manje	F _{posmatrana}	0	3	16	19
		F _{očekivana}	6.4	7.0	5.6	19.0
	14 do 15 god	F _{posmatrana}	15	13	11	39
		F _{očekivana}	13.1	14.3	11.6	39.0
	16 do 17 god	F _{posmatrana}	19	21	3	43
		F _{očekivana}	14.5	15.8	12.8	43.0
Ukupno		F _{posmatrana}	34	37	30	101
		F _{očekivana}	34.0	37.0	30.0	101.0

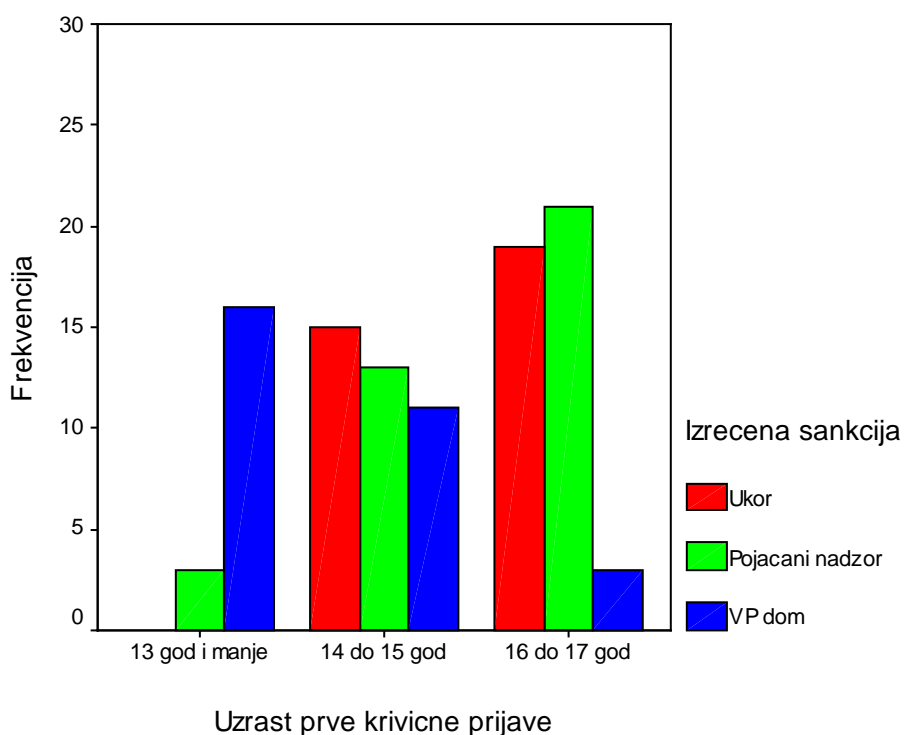
Kao što se može videti, kada je maloletnik imao prvi sukob sa zakonom u periodu krivične neodgovnosti (13 i manje godina) u najvećem broju slučajeva izrečena je krivična sankcija upućivanja u VP dom. U slučajevima kada je prva krivična prijava podnesena na uzrastu od 16 do 17 godina uočavamo veći broj izrečenih vaspitnih mera ukora i pojačanog nadzora.

Tabela 44: Hi-kvadrat test i koeficijent asocijacije varijabli *Uzrast prve krivične prijave i Izrečena sankcija*

	Vrednost	df	p
Pearson χ^2	38.706	4	.000
Cramerov - V	.438		.000
C – koeficijent	.525		.000

Hi-kvadrat statistik za 4 stepena slobode je statistički značajan ($p=0,000$) čime smo nultu hipotezu o nepovezanosti varijabli odbacili. Konstatujemo da postoji povezanost između uzrasta podnošenja prve krivične prijave i izrečene sankcije.

Grafikon 5: *Uzrast podnošenja prve krivične prijave i izrečena sankcija*

Cramerov - V koeficijent asocijacije nam pokazuje statistički značajnu povezanost varijabli (0,438), pri čemu negativna vrednost označava obrnutu korelaciju. U slučajevima kada je prva krivična prijava podneta na mlađem uzrastu, izriče se "teža sankcija" (VP dom) i obrnuto, ako je prva krivična prijava podneta na starijem uzrastu (između 16 i 17 godina) češće se izriču "blaže sankcije" (ukor, mere pojačanog nadzora).

H 11 Saučesništvo prilikom izvršenja krivičnog dela je povezano sa izrečenom sankcijom

Prema rezultatima brojnih istraživanja, podaci o načinu izvršenja krivičnih dela nam pokazuju da se u najvećem broju slučajeva krivična dela izvršavaju u saučesništvu. Ta okolnost se objašnjava kako samom prirodom krivičnih dela koja najčešće vrše maloletnici, tako i naglašenom potrebom maloletnika za druženjem i socijalnom komunikacijom. Ovom hipotezom želeli smo da proverimo pretpostavku da podatak o izvršenju krivičnog dela u saučesništvu ima uticaja na izrečenu krivičnu sankciju.

Tabela 45: Tabela kontingencije Saučesništvo u izvršenju dela/ Izrečena krivična sankcija

			Izrečena sankcija			Ukupno
			Ukor	Pojačani nadzor	VP dom	
Saučesništvo	Da	F _{posmatrana}	20	26	28	74
		F _{očekivana}	24.9	27.1	22.0	74.0
	Ne	F _{posmatrana}	14	11	2	27
		F _{očekivana}	9.1	9.9	8.0	27.0
Ukupno		F _{posmatrana}	34	37	30	101
		F _{očekivana}	34.0	37.0	30.0	101.0

Kao što se iz tabele može videti u najvećem broju slučajeva krivična dela maloletnici izvršavaju u saučesništvu. Za takva dela u najvećem broju slučajeva se izriču vespitne mere pojačani nadzor, VP dom, a nešto ređe ukor. Za razliku od toga, krivična dela izvršena bez saučesništva su ređa i u većoj meri se izriču "blaže sankcije".

Tabela 46: Hi-kvadrat test i koeficijent asocijacije varijabli Saučesništvo u izvršenju dela i Izrečena sankcija

	Vrednost	df	p
Pearson χ^2	9.958	2	.007
Cramer V	.314		.007
Pearson R	.300		.007

Hi-kvadrat statistik za 2 stepena slobode je statistički značajan ($p=0,007$) čime smo nultu hipotezu o nepovezanosti varijabli odbacili.

Možemo zaključiti da postoji povezanost između varijabli *Saučesništvo* i *Izrečene krivične sankcije*. Cramerov V-koeficijent pokazuje stepen asocijacije varijabli (0,314).

5.4.5. Profil maloletnika

Na osnovu rezultata našeg istraživanja napravili smo profile maloletnika, obuhvaćenih našim uzorkom, kojima se izriču vaspitne mere: ukor, pojačani nadzor organa starateljstva i upućivanje u vaspitno-popravni dom. Na ovaj način želeli smo da istaknemo razliku između ovih podgrupa maloletnika, koja je potvrđena prethodnom statističkom analizom.

Prosečni maloletnik kome je izrečena vaspitna mera ukor ima 16 godina, redovno pohađa srednju školu, pokazuje vrlo dobar uspeh u školi, a slobodno vreme koristi na organizovane aktivnosti (sport, muzika i sl.). Živi u potpunoj porodici sa oba roditelja i bratom ili sestrom. Oba roditelja imaju srednju stručnu spremu, zaposleni su i porodica se nalazi u dobrom materijalnom stanju. Odnosi u porodici su dobri, nema prisustva socijalno-patoloških pojava niti kriminaliteta u porodici. Maloletnik je prosečnih intelektualnih sposobnosti, emocionalno stabilan, bez agresivnih crta ličnosti, socijalno prihvatljivog ponašanja i ne koristi psiho-aktivne supstance. Maloletnik nije prethodno bio na evidenciji centra i sankcija mu je izrečena za prvo krivično delo, koje je izvršio u saučesništvu sa vršnjacima. Prema proceni stručnih lica centra recidiv se ne očekuje.

Prosečni maloletnik kome je izrečena vaspitna mera pojačanog nadzora organa starateljstva ima 16 godina, vanredno pohađa srednju školu, pokazuje dovoljan uspeh u školi, a slobodno vreme ne ispunjava organizovanim aktivnostima. Živi u potpunoj porodici sa oba roditelja i bratom ili sestrom. Oba roditelja imaju srednju stručnu spremu, zaposleni su i materijalno stanje porodice se može oceniti kao zadovoljavajuće. Odnosi u porodici su loši, ali nema prisustva socijalno-patoloških pojava niti kriminaliteta u porodici. Maloletnik je prosečnih intelektualnih sposobnosti, emocionalno je nestabilan, bez agresivnih crta ličnosti, socijalno neprihvatljivog ponašanja i povremeno koristi psiho-aktivne supstance. Maloletnik je bio na evidenciji centra pre izricanja ove sankcije, izvršio je dva krivična dela (krađa ili teška krađa) u saučesništvu sa vršnjacima. Prethodno mu nisu izricane krivične sankcije. Prema proceni stručnih lica centra recidiv se može očekivati.

Prosečni maloletnik kome je izrečena vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom ima 16 godina, osnovnu školu završio je sa dovoljnim uspehom, školovanje nije nastavljeno. Slobodno vreme provodi neorganizovano. Živi u potpunoj porodici sa oba roditelja i bratom ili sestrom. Otac ima srednju stručnu spremu, a majka završenu osnovnu školu, zaposlen je samo jedan roditelj, a porodica živi u lošim materijalnim uslovima. Odnosi u porodici su veoma loši, ima socijalno-patoloških pojava, a prisutan je i kriminalitet u porodici. Maloletnik je prosečnih intelektualnih sposobnosti, emocionalno je nestabilan, sa agresivnim crtama ličnosti, socijalno neprihvatljivog ponašanja i koristi psiho-aktivne supstance. Maloletnik je bio na evidenciji centra pre izricanja ove sankcije, izvršio je tri ili više krivičnih dela u saučesništvu. Prvo krivično delo izvršio je u periodu krivične neodgovornosti. Prethodno mu je izrečena vaspitna mera pojačanog nadzora organa starateljstva. Prema proceni stručnih lica centra recidiv se očekuje.

Zaključna razmatranja

Tokom pisanja ovog rada postavljali smo određena pitanja uvereni da ćemo sada na njih moći odgovoriti. Priroda odgovora do kojih smo došli nije, ipak, ni jednostavna ni definitivna. Naše traganje kretalo se u okvirima koje su omeđavala teorijska i empirijska saznanja. Utvrdili smo da između ovih sfera postoji interakcija i saoslovljavanje koje svakako nije ni jednoznačno ni jednovremeno. Pre nego što pokušamo da ponudimo odgovore zapitajmo se najpre još jednom:

Da li postoji "lek" za maloletničku delinkvenciju?

Ovo retoričko pitanje moglo bi se pre zameniti upitanošću može li se pronaći odgovarajuća "vakcina". Naime, potraga za "napitkom" koji će "izlečiti" ovu socijalnu bolest zapravo nalikuje bezuspešnom traganju alhemičara za formulom koja olovo pretvara u zlato. Stoga su i naponi stručnjaka pre svega usmereni ka pronalaženju metoda za blagovremeno otkrivanje i ublažavanje njenih štetnih posledica.

Ako se poslužimo medicinskom terminologijom, rekli bismo da je od primarnog značaja "zlatno vreme", dakle, što kraći period od momenta dijagnostikovanja do primene odgovarajuće terapije. Ličnost maloletnog delinkventa ne može se posmatrati izolovano od društveno-ekonomskih okvira, bliže i dalje društvene sredine u kojoj se maloletnik kreće, nezavisno od uticaja porodice, vršnjaka, škole i drugih faktora kojima je izložena ličnost u formiranju i građenju ličnih osobina.

Naše istraživanje se sastojalo iz **teorijskog** i **empirijskog** dela.

I Cilj teorijskog dela istraživanja je bio da odgovorimo na sledeće pitanje: Da li psihološke i socijalne karakteristike maloletnih prestupnika mogu imati uticaj na efikasnost procesa resocijalizacije?

Zadatak koji je stajao pred nama bio je možda preambiciozan. Pokušali smo da obuhvatimo dve široke oblasti (procenu maloletnika i metode resocijalizacije) i naišli na prepreku u vidu manjka empirijskih istraživanja na temu responsivnosti. Istraživačka ideja bila je inspirisana principom

individualizacije, koji svoju realizaciju nalazi u principu responsivnosti (reakcije, odziva tretmanu), jednom od načela efikasnih programa tretmana promovisanih od strane kanadskih psihologa (*Andrews, Bonta i Hoge*).

Responsivnost, relativno nova i nedovoljno istražena oblast procene, neopravdano je zanemarivana uprkos činjenici da su brojni faktori vezani za intelektualne i kognitivne sposobnosti, kao i varijable koje se odnose na motivaciju prestupnika, označeni kao najbitniji za uspešnost programa tretmana. Pravilno dijagnostikovanje problema maloletnika i njegovih potreba za tretmanom je podjednako važno kao i otkrivanje onih elemenata koji mogu predstavljati prepreku procesu resocijalizacije ili redukovati učinak intervencije.

Zaključak: Uticaj unutrašnjih i spoljašnjih faktora responsivnosti na uspeh programa tretmana teorijski je dokumentovan, ali istraživanja obavljena u svetu ne potvrđuju značajnu korelaciju. Suviše malo izvora smo pronašli, a objektivno malo istraživanja je i obavljeno na temu uticaja karakteristika prestupnika. Ipak, uslovno bismo mogli da damo potvrđan odgovor na istraživačko pitanje. Individualne karakteristike maloletnika bi trebalo uzeti u obzir kao važan faktor odgovora na tretman. Navodimo neke od karakteristika:

Prema istraživanjima *P. Van Voorhis* značajne razlike između tipova ličnosti upućuju na zaključak da više pažnje treba posvetiti agresivnim i neurotičnim tipovima ličnosti, koji su skloni nasilnom odnosno autodestruktivnom ponašanju.

Inteligencija je takođe značajan faktor koji može uticati na teže razumevanje zahteva programa tretmana i prihvatanje komplikovanijih ideja, što pogotovo važi za kognitivno-bihejvioralne programe, koji mogu biti neprikladni za kognitivno sporije i verbalno slabije prestupnike.

Antisocijalno mišljenje (antisocijalna logika) je još jedan od faktora koji može značajno umanjiti efekte tretmana, jer otpor prema zahtevu za promenom može biti uzrokovan logikom prestupnika da problem zapravo i ne postoji.

Anksioznost može uticati na efekte tretmana usled poteškoća prestupnika da prihvati saradnju u okviru grupe.

Poznavanje motivacije prestupnika, predstavlja osnovu za dobro planiranje tretmana, jer motivaciju moramo posmatrati kao dinamičku varijablu koja zavisi od interpesonalnog odnosa između stručnjaka i klijenta.

Nismo uspeali, nažalost, da pronađemo dovoljno empirijskih podataka koji bi potvrdili teorijske pretpostavke o uticaju ovih faktora na efikasnost tretmana. Biće potrebna nova istraživanja kako bi se popunile postojeće praznine i ustanovile uzročno-posledične veze.

II Veoma široko postavljena tema našeg rada uputila nas je na **empirijsko istraživanje** u centrima za socijalni rad, koji predstavljaju prvu kariku u sistemu postupanja prema maloletnicima koji su u sukobu sa zakonom. Opređenje za ovaj izbor nalazimo u činjenici da postupak procene, pored određivanja daljeg pravca rada sa maloletnikom, možemo posmatrati i kao prvi segment procesa resocijalizacije.

Prvi intenzivniji kontakt maloletnika sa institucijama sistema se upravo odvija tokom postupka procene, čiji je primarni zadatak upoznavanje sa ličnim svojstvima i socijalnim okolnostima maloletnika, ali ne predstavlja jednostavno uzimanje kriminološke anamneze, već je njegova funkcija daleko kompleksnija. Proces resocijalizacije, zapravo, počinje već prvim kontaktom maloletnika sa stručnjakom u centru za socijalni rad, kada je neophodno najpre izgraditi odnos međusobnog poverenja i saradnje sa maloletnikom, a tek onda razmotriti sve okolnosti koje su ga dovele u sukob sa zakonom. Dakle, postupanje sa maloletnikom u postupku procene ima pored ostalog i pedagoški karakter.

Cilj empirijskog dela istraživanja bio je pronalaženje razlika u karakteristikama maloletnika kojima su izrečene različite vaspitne mere (ukor, pojačani nadzor organa starateljstva i mera upućivanja u vaspitno-popravni dom) i pokušaj utvrđivanja međuzavisnosti između pojedinih obeležja maloletnika i izrečene sankcije.

Pored uvida u pojedinačne i sintetizovane izveštaje stručnjaka timova za maloletničku delinkvenciju, koja je bila osnovni izvor podataka za ovu analizu,

korišćen je i anketni list posebno napravljen za upoznavanje sa metodikom rada stručnih timova za maloletničku delinkvenciju, koji se odnosi na kadrovsku i stručnu ekipiranost timova, methodske postupke u radu stručnjaka, procenu njihovih pristupa i afiniteta, ocene stručnjaka o kvalitetu rada i saradnje u okviru tima. Pored toga, relevantni podaci o oblastima koje nisu bile obuhvaćene našim instrumentima prikupljeni su metodom ispitivanja - tehnikom nestrukturisanog intervjua sa stručnim licima centara za socijalni rad. Korišćeni su i statistički podaci iz drugih istraživanja i stručne literature iz ove oblasti.

1. Na osnovu dostupnih podataka dobijenih putem ankete i intervjua sa stručnim licima timova za maloletničku delinkvenciju došli smo do sledećih **zaključaka**:

- Timovi za maloletničku delinkvenciju centara za socijalni rad koji obavljaju procenu maloletnika su stručno osposobljeni (stručna lica imaju završene referentne fakultete i značajno iskustvo u radu). Prisutan je multidisciplinarni pristup postupku procene maloletnika, ali primećujemo manju zastupljenost specijalnih pedagoga, čiji obrazovni profil upravo odgovara radu sa ovom populacijom (osobe sa poremećajima u društvenom ponašanju).

- Uslovi rada u centrima za socijalni rad nisu adekvatni (nedostatak materijalnih resursa), postoji potreba uvođenja informacionih sistema, novih metoda rada, korišćenje standardizovanih obrazaca i instrumenata za procenu maloletnika koji obuhvataju različite domene (ne samo psihološke aspekte ličnosti).

- Od metoda prikupljanja podataka o maloletniku u praksi se najčešće koriste metode dijagnostičkog intervjua, posmatranja i analize dokumenata. Prikupljanje podataka na terenu (terenske posete) nije podjednako zastupljeno kod stručnjaka različitog profila.

- Ocenjujući stavove stručnjaka zaključujemo da najveći broj smatra da socijalna, psihološka i kriminološka obeležja imaju podjednak uticaj na donošenje preporuke o najadekvatnijoj sankciji prema maloletniku.

- Saradnja sa relevantnim institucijama, pre svega naučnim, vaspitnim, zdravstvenim ustanovama, ostalim ustanovama socijalne zaštite, tržištem rada nije na zadovoljavajućem nivou. Po mišljenju stručnjaka centara samo angažovanjem i drugih institucija mogla bi se ostvariti dalja afirmacija njihovog delovanja, čime bi se ostvarila i zamisao o aktivnoj ulozi centra za socijalni rad na pitanjima preventivnog rada, koji ima za cilj sprečavanje i još efikasniju zaštitu od neželjenih društveno-štetnih pojava i ponašanja.

2. Svesni da kompleksan postupak procene maloletnika, koji predstavlja osnovu za izbor najadekvatnije vaspitne mere, ne možemo posmatrati kao prost aritmetički zbir pojedinačnih faktora, želeli smo izbeći donošenje generalnih zaključaka o uzročno-posledičnim vezama. Statističkom analizom prikupljenih podataka o karakteristikama maloletnika na posmatranom uzorku došli smo do sledećih **zaključaka**:

- Postoje statistički značajne razlike u psiho-socijalnim karakteristikama maloletnika kojima su izrečene različite vaspitne sankcije (ukor, pojačani nadzor organa starateljstva, upućivanje u vaspitno-popravni dom)

- Psiho-socijalna obeležja maloletnika imaju primarni značaj u odlučivanju o preporuci za izricanje sankcije.

- Analiza koju smo obavili dala je kao rezultat grupu varijabli koje su u statistički značajnoj vezi sa ishodom – izricanjem određene vaspitne sankcije. To su sledeće varijable:

Varijable koje označavaju osnovne socijalno-demografske karakteristike:

Pohađanje škole

Uspeh u školi

Korišćenje slobodnog vremena

Zloupotreba PAS

Varijable koje opisuju porodicu:

Materijalno stanje porodice

Porodični odnosi

Socijalna patologija u porodici

Kriminalitet u porodici

Varijable koje opisuju psihološke karakteristike:

Emocionalna stabilnost

Obrasci ponašanja

Agresivnost kao crta ličnosti

Varijable koje opisuju kriminološka obeležja:

Saučesništvo u izvršenju krivičnih dela

Broj izvršenih krivičnih dela

Uzrast prve krivične prijave

Ranije izricane sankcije

Vrsta prethodne sankcije

Očekivanje recidiva

- Možemo konstatovati da su varijable koje opisuju kriminološka obeležja dominantno zastupljene. Visok stepen asocijacije 5 varijabli iz ove grupe sa zavisnom varijablom *Izrečena krivična sankcija* rangira ih među prvih 10 koje su u najvećoj vezi sa zavisnom varijablom. Ovo nas upućuje na zaključak da podaci o kriminalnoj istoriji maloletnika (pre svega broj izvršenih krivičnih dela i ranije osude za krivična dela) imaju značajan uticaj na izricanje sankcije.

- Na osnovu rezultata istraživanja sačinili smo profil maloletnika kojima se izriču vaspitne mere (ukor, PNOS, VM VPD).

Kod maloletnih delinkvenata mogu se zapaziti izvesne karakteristike, npr. odsustvo kritičkog odnosa prema sopstvenim postupcima i neuviđanje njihovih štetnih posledica, neprihvatanje autoriteta drugih ličnosti, odsustvo odgovornosti, emocionalna labilnost, nedostatak radnih navika, nepostojanje ideala za budućnost, već samo briga za trenutne potrebe. Uz sve to prisutna je identifikacija sa uzorima koji nisu pozitivni i želja da se isticanjem, makar i u negativnom smislu, kompenzuje neprilagođenost i inferiornost koja ih prati.

U zakonodavstvima zapadnih zemalja prisutna je tendencija da se prema maloletnim prestupnicima primenjuju alternativne mere kažnjavanja koje isključuju deprivaciju slobode i da se, kad god je to moguće, izbegne formalno pravno procesuiranje. Ovo opredeljenje je uslovljeno ne samo

težnjom za humanizacijom odnosa prema maloletnim izvršiocima krivičnih dela, već je i rezultat teorijskih i praktičnih dostignuća u oblasti resocijalizacije. To se jasno može uočiti i iz pregleda efikasnih programa tretmana u kome nema mesta retributivnim konceptima. Obilje novih metoda i programa tretmana, od kojih mnogi već "puštaju korene" i na našem prostoru, ostavlja nas u uverenju da ideja resocijalizacije ima perspektivu. Prema našem mišljenju, osnovni metod borbe protiv maloletničkog prestupništva je ipak prevencija, jer je bolje "na vreme izgraditi nasip, nego vraćati reku u njeno korito i popravljati štetu."

Reforma našeg zakonodavstva nameće potrebu korigovanja pristupa problemu maloletničkog prestupništva, ali bi nekritičko preuzimanje zapadnih modela, bez sagledavanja specifičnosti naše sredine, po našem mišljenju bio pogrešan korak. Jedan od ciljeva našeg rada bio je upoznavanje sa metodama procene maloletnika koji imaju široku primenu u sistemima maloletničkog pravosuđa u drugim, posebno angloameričkim zemljama. Otkrili smo velike potencijale u svežim idejama kanadskih autora, čiji model procene prestupnika može poslužiti kao spona između tradicionalnih kliničkih instrumentarijuma evropskih metodičara i arsenala "instant" alata sledbenika američke orijentacije.

Dugujemo i odgovor na prvo pitanje. Pesnik ga zna, a mi duboko želimo da verujemo da je zaista u pravu:

"Mi nismo rođeni zli, mi nikad nismo to ni bili."

Literatura

- Achenbach Thomas: *ASEBA system web page*, www.aseba.org
- Andrews Donald: *Recidivism is Predictable and Can Be Influenced: Using Risk Assessments to Reduce Recidivism*, Forum on corrections research, Vol 1, No 2, dec 1989, www.csc-scc.gc.ca
- Andrews Donald, Hoge Robert: *Psychology of criminal conduct and principles of effective prevention and rehabilitation*, Forum on corrections research, Vol 7, No 1, jan 1995, www.csc-scc.gc.ca
- Arnaudovski Ljupčo: *Penologija*, Pravni fakultet, Skoplje, 1988.
- Atanacković Dragoljub: *Penologija*, Naučna knjiga, Beograd, 1988.
- Binet Alfred, Simon Theodore: *Les enfants anormaux: Guide pour l'admission des enfants anormaux dans les classes de perfectionnement*, Paris, 1907
- Bonta James: *The Responsivity principle and offender rehabilitation*, Forum on corrections research, Vol 7, No 2, sep 1995, www.csc-scc.gc.ca
- Bonta James: *Offender assessment: General issues and considerations*, Forum on corrections research, Vol 12, may 2000, www.csc-scc.gc.ca
- Bošković Milo: *Socijalna patologija*, Novi Sad, 2002.
- Browning Katharine, Loeber Rolf: *Highlights of findings from the Pittsburg Youth Study*, OJJDP Fact Sheet No 95, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1999, www.ojjdp.ncjrs.org
- Crowe Ann: *Jurisdictional Technical Assistance Package for Juvenile Corrections*, US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington, 2000, www.restorativejustice.org
- Collins English Dictionary*, www.wordreference.com
- Fabiano E., Porporino F., Robinson D: *Corrections Today*, august 1991
- Garrido Vicente, Morales Luz Anyela: *Serious juvenile offenders: A systematic review of treatment effectiveness in secure corrections*, 2003, www.aic.gov.au

- Gornik Mark: *Moving from Correctional Program to Correctional Strategy: Using Proven Practices to Change Criminal Behavior*, National Institute of Corrections, 2001, www.nicic.org
- Gutović Vukašin: *Poznavanje ličnosti vaspitanika i okolnosti u kojima se oni nalaze*, "Penologija", Savez udruženja za penologiju Jugoslavije, br. 2, Beograd, 1976.
- Flores Anthony, Travis Lawrence, Latessa Edward: *Case Classification for Juvenile Corrections: An Assessment of the Youth Level of Service/Case Management Inventory*, Center for Criminal Justice Research, University of Cincinnati, 2003, <http://www2.uc.edu/criminaljustice>
- Hawkins J. David et al: *Predictors of youth violence*, Juvenile justice bulletin, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2000, www.ojjdp.ncjrs.org
- Heilbrun Kirk, Cottle Cindy, Lee Ria: *Risk assessment for adolescents*, Juvenile justice fact sheet, Charlottesville, VA: Institute of Law, Psychiatry & Public Policy, University of Virginia, 2000, www.ilppp.virginia.edu
- Heilbrun Kirk, Cottle Cindy, Lee Ria: *The Prediction of Criminal Recidivism in Juveniles: A Meta Analysis*, Department of Clinical and Health Psychology, Hahnemann University, 2001, www.cecintl.com
- Heilbrun Kirk: *Risk Assessment and Risk Management with Adolescents*, Workshop presented at the Texas Forensic Mental Health Conference, Vernon, Texas, 2002, <http://www.psychology.drexel.edu/papers/risk-workshop.pdf>
- Henggeler Scott: *Treating Serious Anti-Social Behavior in Youth: The MST Approach*, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1997, www.ncjrs.org
- Hoge Robert, Andrews Donald: *Youth Level of Service/Case Management Inventory: Description and Evaluation*, Annual Conference of the American Psychological Association, Toronto, 1996.
- Howell James: *Guide for Implementing the Comprehensive Strategy for Serious, Violent and Chronic Juvenile Offenders*, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, U.S. Department of Justice, 1995, www.ncjrs.org

- Hrnčić Jasna: *Faktori rizika antisocijalnog ponašanja mladih*, Revija za kriminologiju i krivično pravo, 2-3/03, Beograd, 2003.
- Ignjatović Đorđe: *Kriminološko nasleđe*, Beograd, 1997.
- Ignjatović Đorđe: *Kriminologija*, Beograd, 2000.
- Ilić Zoran: *Resocijalizacija mladih prestupnika*, Defektološki fakultet, Beograd, 2000.
- Jašović Žarko: *Kriminologija maloletničke delinkvencije*, Naučna knjiga, Beograd, 1991
- Jašović Žarko: *Pojam, oblik i dinamika prestupništva omladine*, Pravni život, Beograd, 1965.
- Jesness Carl: *The Jesness Inventory*, North Tonawanda, New York, 1964.
- Jung Sandy, Rawana Edward, Lod Byron: *Risk classification for young offenders*, Forum on corrections research, Vol 9, jan 1997, www.csc-scc.gc.ca
- Jones Hubbard Dana, Latessa Edward: *Evaluation of Cognitive-Behavioral Programs for Offenders: A Look at Outcome and Responsivity in Five Treatment Programs*, Final report, Center for Criminal Justice Research, University of Cincinnati, 2004, <http://www2.uc.edu/criminaljustice>
- Kennedy Sharon: *Treatment responsivity: Reducing recidivism by enhancing treatment effectiveness*, Forum on corrections research, Vol 12, may 2000, www.csc-scc.gc.ca
- Knežić Branislava: *Obrazovanje i resocijalizacija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2001.
- Konstantinović-Vilić Slobodanka, Nikolić-Ristanović Vesna: *Kriminologija*, Centar za publikacije pravnog fakulteta u Nišu, 2003.
- Krivični zakon Republike Srbije*, "Sl. gl. SR Srbije", br. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 i "Sl. gl. RS", br. 16/90, 21/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/93, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 80/2002 i 39 od 11.04.2003.
- Kupčević-Mladenović Rajka: *Osnovi penologije*, Sarajevo, 1972.
- LeBlanc Marc: *Review of screening, decision-making and clinical instruments for adolescent offenders*, 2000, www.criminologia.com

- Lipsey Mark: *Can rehabilitative programs reduce the recidivism of juvenile offenders: An inquiry into the effectiveness of practical programs*, Virginia journal of Social policy & the Law, vol 6, num 3, Virginia, 1999.
- Lipsey Mark, Chapman Gabrielle, Landenberger Nana: *Cognitive-behavioral programs for offenders*, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 2001, www.vanderbilt.edu
- Lipsey Mark, Wilson David, Cothorn Lynn: *Effective intervention for serious juvenile offenders*, Juvenile justice bulletin, april 2000, www.ncjrs.org
- Loeber R., Dishion, T., Patterson, G: *Multiple gating: A multistage assessment procedure for identifying youths at risk for delinquency*, Journal of Research in Crime and Delinquency, 1984
- Matić Olgica: *Ispitivanje ličnosti maloletnih delinkvenata*, IKSI, Beograd, 1974
- Mc Cold Paul, Wachtel Ted: *In Pursuit of Paradigm: A Theory of Restorative Justice*, XIII World Congress of Criminology, Rio de Janeiro, 2003, www.iirp.org/library/paradigm.html
- Mendel Robert: *Reducing juvenile crime, what works – what doesn't*, Washington D.C: American youth policy forum, 2000.
- Merriam-Webster Dictionary* on line, www.m-w.com
- Milašinović Srđan: *Kriza mladi kriminal*, Beograd, 2000.
- Milosavljević Milosav: *Socijalni rad između tradicionalnog i modernog*, Draganić, Beograd, 1996.
- Milosavljević Milosav: *Sociološke osnove društvenog odnosa prema nasilju nad decom*, Porodica, nasilje i savremeno društvo, Zbornik radova, Gradski centar za socijalni rad, Beograd, 1997.
- Milovanović Milorad, Stakić Đurađ: *Metode socijalnog rada*, Beograd, 1991.
- Milutinović Milan: *Kriminologija*, Beograd, 1973.
- Milutinović Milan: *Penologija*, Savremena administracija, Beograd, 1977.
- Nikolić Zlatko: *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja*, IKSI, Beograd, 1994.
- Osnovni krivični zakon*, "Sl. list SFRJ", br. 44/76, 36/77, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90 i 54/90, "Sl. list SRJ", br. 35/92, 37/93, 24/94, 61/2001 i "Sl. glasnik RS", br. 39 od 11.04.2003.

- Perić Obrad: *Krivičnopravni položaj maloletnika sa posebnim osvrtom na jugoslovensko i francusko pravo*, Beograd, 1975.
- Popović Milan: *Organ starateljstva i krivičnopravni tretman maloletnika*, Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1974.
- Quay Herbert and contributors: *Juvenile delinquency*, New Jersey, 1965.
- Radovanović Dobrivoje: *Svojstva osuđenika i zatvorski tretman*, IKSI, Beograd, 1988.
- Radovanović Dobrivoje: *Uticaj razvoja, socijalnih i personalnih medijatora na kriminalno ponašanje*, Istraživački projekti, Beograd, 1991.
- Redondo Santiago, Sanchez-Meca Julio, Garrido Vicente: *Treatment of offenders and recidivism: Assessment of the effectiveness of programmes applied in Europe*, 2001, www.psychologyinspain.com
- Rot Nikola: *Opšta psihologija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990
- Serin Ralph: *Treatment responsivity in criminal psychopaths*, Forum on corrections research, Vol 7, No 3, 1995, www.csc-scc.gc.ca
- Serin Ralph, Kennedy Sharon: *Treatment readiness and responsivity: Contributing to effective correctional programming*, Correctional Service of Canada, 1997, www.csc-scc.gc.ca
- Sibinović Jovan: *Metodika nastavnog i vaspitnog rada sa vaspitno zapuštenom decom i omladinom*, Viša defektološka škola, Beograd, 1973.
- Singer Mladen, Mikšaj-Todorović Ljiljana: *Delinkvencija mladih*, Globus, Zagreb, 1989.
- Shader Michael: *Risk factors for delinquency: An overview*, US Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2002, www.ojjdp.ncjrs.org
- Shelden Randall: *Detention diversion advocacy: An evaluation*, Juvenile Justice Bulletin, 1999, http://www.cjcj.org/pdf/ojjdp_ddap.pdf
- Sociološki leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1982.
- Soković Snežana: *Izvršenje krivičnih sankcija institucionalnog karaktera prema maloletnicima*, Zbornik radova: Izvršavanje krivičnih sankcija institucionalnog karaktera, Beograd, 1997.

- Soković Snežana: *Izvršenje krivičnih sankcija u funkciji prevencije kriminalnog ponašanja*, Prevencija kriminaliteta, Defektološki fakultet, Beograd, 1998.
- Stakić Đurađ: *Metodika rada lica sa poremećajem u društvenom ponašanju*, Defektološki fakultet, Beograd, 1984.
- Stakić Đurađ: *Metodika rada sa maloletnim delinkventima*, Dečje novine, 1991.
- Stutzman Lorraine, Zehr Howard: *Victim offender conferencing in Pennsylvania`s juvenile justice system*, 1998, www.emu.edu/ctp/rjmanual.pdf
- Škulić Milan, Stevanović Ivana: *Maloletni delinkventi u Srbiji: neka pitanja materijalnog, procesnog i izvršnog prava*, Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 1999.
- Špadijer-Džinić Jelena: *Socijalna patologija*, Beograd, 1988.
- Tenjić Lazar: *Statistika u psihologiji*, Beograd, 2002.
- Thompson P. Anthony: *Current Research and Practice with Risk-Need Assessment in NSW Juvenile Justice*, Sidney, 2003, <http://www.aic.gov.au/conferences/2003-juvenile/thompson.pdf>
- Todorović Aleksandar: *Uslovi i uzroci maloletničkog prestupništva u urbanim i ruralnim sredinama*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1971.
- Todorović A., Lazarević D., Jašović Ž., Ignjatović I: *Prestupništvo maloletnika u Beogradu*, IKKI, Beograd, 1970.
- Umbreit Mark: *Restorative justice through victim-offender mediation: A multi-site assessment*, Western Criminology review, on line, 1998, <http://wcr.sonoma.edu/v1n1/umbreit.html>
- United Nations standard minimum rules for the administration of juvenile justice (The Beijing Rules)*, Res 40/33, 29. novembar 1985.
- Van Voorhis Patricia: *Correctional classification and the responsivity principle*, Forum on corrections research, Vol 9, No 1, jan 1997, www.csc-scc.gc.ca
- Vesnić Milenko: *Krivična odgovornost u svetlosti današnje nauke*, Bgd, 1890.
- Vidanović Ivan: *Perspektive socijalnog rada sa pojedincem i sa porodicom*, Socijalni rad na pragu 21. veka, Zbornik radova, Socijalna misao, Beograd, 1997.
- Vidanović Ivan, Kolar Dušan: *Mentalna higijena*, Beograd, 2005.

WordSmyth Dictionary, www.wordsmyth.net

Zakonik o krivičnom postupku, "Službeni list SRJ", broj 70/2001 i 68/2002

Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, "Sl. gl. RS", br. 16/97 i 34/2001

Žegarac Nevenka: *Deca koja čekaju: izazovi i trendovi profesionalne prakse u zaštiti dece od zlostavljanja*, Save the children, UK, Beogradska kancelarija, Centar za prava deteta, Beograd, 2004.

Žunić-Pavlović Vesna: *Evaluacija u resocijalizaciji*, Partenon, Beograd, 2004.

Prilog A

The Youth Level of Service/Case Management Inventory Robert D. Hoge & Donald A. Andrews, Carleton University

1. *Prior and Current Offenses, Adjudications*

Comments:
(include sources of information)

- a. Three or more prior adjudications: _____
- b. Two or more failures to comply: _____
- c. Prior probation: _____
- d. Prior detention: _____
- e. Three or more current adjudications: _____

Total _____

Risk Level: Low (0) Moderate (1-2) High (3-5)

2. *Family Circumstances and Parenting*

Comments:
(include sources of information)

- a. Inadequate supervision: _____
- b. Difficulty in controlling behavior: _____
- c. Inappropriate discipline: _____
- d. Inconsistent parenting: _____
- e. Poor relations father-child: _____
- f. Poor relations mother-child: _____

Total _____

Strength

Risk Level: Low (0-2) Moderate (3-4) High (5-6)

3. *Education/Employment*

Comments:
(include sources of information)

- a. Disruptive classroom behavior: _____
- b. Disruptive behavior on school property: _____
- c. Low achievement: _____
- d. Problems with peers: _____
- e. Problems with teachers: _____
- f. Truancy: _____
- g. Unemployed/not seeking employment: _____

Total _____

Strength

Risk Level: Low (0) Moderate (1-3) High (4-7)

4. Peer Relations

Comments:

- a. Some delinquent acquaintances: _____
- b. Some delinquent friends: _____
- c. No or few positive acquaintances: _____
- d. No or few positive friends: _____

Total _____

Strength

Risk Level: Low (0-1) Moderate (2-3) High (4)

5. Substance Abuse

Comments:

- a. Occasional drug use: _____
- b. Chronic drug use: _____
- c. Chronic alcohol use: _____
- d. Substance abuse interferes with life: _____
- e. Substance use linked to offense(s): _____

Total _____

Strength

Risk Level: Low (0) Moderate (1-2) High (3-5)

6. Leisure/Recreation

Comments:

- a. Limited organized activities: _____
- b. Could make better use of time: _____
- c. No personal interests: _____

Total _____

Strength

Risk Level: Low (0) Moderate (1-2) High (3)

7. Personality and Behavior

Comments:

- a. Inflated self-esteem: _____
- b. Physically aggressive: _____
- c. Tantrums: _____
- d. Short attention span: _____
- e. Poor frustration tolerance: _____
- f. Inadequate guilt feelings: _____
- g. Verbally aggressive, impudent: _____

Total _____

Strength

Risk Level: Low (0) Moderate (1-4) High (5-7)

8. Attitudes/Orientation

Comments:

- a. Antisocial/procriminal attitudes: _____
- b. Not seeking help: _____
- c. Actively rejecting help: _____
- d. Defies authority: _____
- e. Callous, little concerns for others: _____

Total _____

Strength

Risk Level: Low (0) Moderate (1-3) High (4-5)

	Prior/ Current Offenses	Family	Education/ Employment	Peer Relations	Substance Abuse	Leisure/ Recreation	Personality/ Behavior	Attitudes/ Orientation	Overall Total Scores
Low									
Moderate									
High									

Overall Total: Low (0-8) Moderate (9-22)
 High (23-34) Very High (35-42)

Prema: Flores Anthony, Travis Lawrence, Latessa Edward: *Case Classification for Juvenile Corrections: An Assessment of the Youth Level of Service/Case Management Inventory*, Center for Criminal Justice Research, University of Cincinnati, 2003, <http://www2.uc.edu/criminaljustice>

Prilog B

The Youth Level of Service/Case Management Inventory

Robert D. Hoge & Donald A. Andrews, Carleton University

1. *Prethodni i sadašnji prestupi, Osude*

Komentari:

(navedi izvore informacija)

- a. Tri ili više prethodnih osuda: _____
- b. Dva ili više neuspelih pokušaja integracije: _____
- c. Prethodni probacioni nadzor: _____
- d. Prethodni institucionalni smeštaj: _____
- e. Tri ili više sadašnjih osuda: _____

Ukupno _____

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-2) Visok (3-5)

2. *Porodične okolnosti i Roditeljstvo*

Komentari:

(navedi izvore informacija)

- a. Neadekvatan nadzor: _____
- b. Problemi u kontrolisanju ponašanja: _____
- c. Neodgovarajuće disciplinovanje: _____
- d. Neadekvatno roditeljstvo: _____
- e. Loši odnosi otac-dete: _____
- f. Loši odnosi majka-dete: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0-2) Srednji (3-4) Visok (5-6)

3. *Obrazovanje/Zapošljavanje*

Komentari:

(navedi izvore informacija)

- a. Narušava školsku disciplinu: _____
- b. Oštećuje školsku imovinu: _____
- c. Slab uspeh u školi: _____
- d. Problemi sa vršnjacima: _____
- e. Problemi sa nastavnicima: _____
- f. Besposličarenje: _____
- g. Nezaposlen/ne traži posao: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-3) Visok (4-7)

4. Odnosi sa vršnjacima

Komentari:

- a. Ima delinkventne poznanike: _____
- b. Ima delinkventne prijatelje: _____
- c. Nema (malo) pozitivnih poznanstava: _____
- d. Nema (malo) nedelinkventnih prijatelja: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0-1) Srednji (2-3) Visok (4)

5. Zloupotreba supstanci

Komentari:

- a. Povremena upotreba droga: _____
- b. Hronična upotreba droga: _____
- c. Hronična upotreba alkohola: _____
- d. Zloupotreba supstanci utiče na život: _____
- e. Upotreba supstanci povezana sa
prestupničkim ponašanjem: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-2) Visok (3-5)

6. Slobodno vreme/Rekreacija

Komentari:

- a. Ograničene organizovane aktivnosti: _____
- b. Mogao bi bolje koristiti vreme: _____
- c. Nema ličnih interesovanja: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-2) Visok (3)

7. Ličnost i Ponašanje

Komentari:

- a. Nadmeno samopoštovanje: _____
- b. Fizički agresivan: _____
- c. Ispoljava bes, srdžbu: _____
- d. Smanjena koncentracija: _____
- e. Niska tolerancija na frustracije: _____
- f. Neadekvatno osećanje krivice: _____
- g. Verbalno agresivan, drzak: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-4) Visok (5-7)

8. Stavovi/Orijentacije**Komentari:**

- a. Antisocijalni/prokriminalni stavovi: _____
- b. Ne traži pomoć: _____
- c. Aktivno odbija pomoć: _____
- d. Suprotstavljanje autoritetu: _____
- e. Bezosećajan, ne brine za druge: _____

Ukupno _____

Potencijali

Nivo rizika: Nizak (0) Srednji (1-3) Visok (4-5)

	Prethodni/ Sadašnji prestupi	Porodica	Obrazovanje/ Zapošljavanje	Odnosi sa vršnjacima	Zloupotreba supstanci	Slobodno vreme/ Rekreacija	Ličnost/ Ponašanje	Stavovi/ Orijentacije	Ukupan skor
Nizak									
Srednji									
Visok									

Ukupan skor: Nizak (0-8) Srednji (9-22)

Visok (23-34) Vrlo visok (35-42)

Prema: Flores Anthony, Travis Lawrence, Latessa Edward: *Case Classification for Juvenile Corrections: An Assessment of the Youth Level of Service/Case Management Inventory*, Center for Criminal Justice Research, University of Cincinnati, 2003, <http://www2.uc.edu/criminaljustice>